

Prostor između rijeke Žrnovnice i Jesenica u rimsko doba

Vrcelj, Eleonora

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:450025>

Rights / Prava: [In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-22**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU

FILOZOFSKI FAKULTET

Prostor između rijeke Žrnovnice i Jesenica u rimsko doba

Diplomski rad

Eleonora Vrcelj

Split, 2020

DIPLOMSKI STUDIJ POVIJESTI I ENGLESKOGA JEZIKA I KNJIŽEVNOSTI

ODSJEK ZA POVIJEST

Prostor između rijeke Žrnovnice i Jesenica u rimsko doba

Diplomski rad

Studentica: Eleonora Vrcelj

Mentor: doc. dr. sc. Ivan Matijević

Split, rujan, 2020

SADRŽAJ

1. Uvod	5
2. Geografske karakteristike prostora između rijeke Žrnovnice i Jesenica	7
2.1. Prostor kao dio Poljičke regije.....	7
2.2. Prirodna osnova prostora	8
3. Predrimsko razdoblje na prostoru između Žrnovnice i Jesenica.....	10
3.1. Željeznodobna naseljenost.....	10
3.2. Kontakti domorodačkih zajednica s grčkom civilizacijom.....	13
3.3. Predrimsko naselje	14
3.3.1. Antički izvori o Pituntiju i pitanje imena mjesta i etnika	14
3.3.2. Granice pituntinskog teritorija.....	16
3.3.3. Pitanje položaja predrimskog Pituntija	20
4. Početak romanizacije i pitanje uključenja dijela poljičkog priobalja u salonitanski ager.....	22
4.1. Romanizacija kao posljedica osnutka kolonije Salone	22
4.2. Salonitanski ager	24
4.3. Administrativni status Pituntija	27
4.4. Komunikacije rimskodobnog Pituntija	31
5. Rimsko doba na prostoru između rijeke Žrnovnice i Jesenica.....	34
5.1. Distribucija rimskih lokaliteta	34
5.1.1. Strožanac.....	35
5.1.2. Sv. Martin	37
5.1.3. Mutogras	38
5.1.4. Gornja Podstrana.....	39
5.2. Stanovništvo rimskodobnog Pituntija poznato s natpisne građe	41
5.2.1. Marko Atije Cina.....	42
5.2.2. Kanija Urbana, Kanija Ursina i Marko Atije Verkundijan	44
5.2.3. Lucije Artorije Kast.....	46
5.2.4. Floria (H)ilara, Florije Fuscion i alumna Sekundina.....	54

5.2.5. Tit Flavije Jukundijan.....	55
5.2.6. Julija Lucifera i alumna Lucida	56
5.3. Tipologija nadgrobnih spomenika	57
5.4. Kultni spomenici	63
5.4.1. Silvanovi kultni spomenici	63
5.4.2. Dijanin kipić.....	65
5.4.3. Fragment reljefa Sola Invikta	66
5.4.4. Fragment muškog torza	67
6. Kasna antika na prostoru između rijeke Žrnovnice i Jesenica	69
6.1. Boravak kasnoantičkog namjesnika Auzonija u Pituntiumu	70
6.2. Kršćanstvo u Pituntiju	72
7. Zaključak	74
8. Katalog.....	76
9. Sažetak	88
10. Summary	89
11. Popis kratica	90
12. Popis literature	90
13. Popis slika	97

1. Uvod

Prostor između rijeke Žrnovnice i Jesenica proteže se obalnom crtom istočno od Splita i rijeke Žrnovnice sve do malog mjesta Jesenice koje administrativno spada u općinu Dugi Rat, te ugrubo obuhvaća prostor današnje općine Podstrane. Pretežito ruralan prostor, danas naseljen većinom uz samu obalu, Podstrana je miran kraj čiji se stanovnici bave prvenstveno turizmom i poljoprivredom. Iako je riječ o naselju koje je svoj izgled formiralo u zadnjih nekoliko desetljeća, stihijski građenom s obe strane Jadranske magistrale, to je ipak jedno mjesto bogate povijesti s kontinuitetom naseljenosti od prapovijesnog doba.

Vrijeme obuhvaćeno ovim radom ograničeno je na antički period, te se fokusira prvenstveno na rimsko razdoblje. Nakon kratkog prikaza predrimskog, protopovijesnog, doba i kontakta starosjedilaca s grčkom civilizacijom, rad se bavi periodom od trenutka kada na šire salonitansko područje stižu brojni Italici, s kojima uostalom i započinje romanizacija prostora između Žrnovnice i Jesenica, te završava s razdobljem kasne antike, odnosno, s pojavom kršćanstva. Ovaj kraj u to vrijeme poznat je pod nazivom Pituntium. Njegovo središte nalazilo se oko crkvice sv. Martina, dok lokacija predrimskog naselja nije sigurna, ali postoje snažne indikacije da se nalazilo na mjestu današnjeg sela Gornja Podstrana. To naselje nije izgubilo svoj značaj ni kada je primat preuzelo naselje uz more, koje uostalom nikada nije poprimilo izgled pravoga rimskoga naselja već je uvijek bilo disperznog karaktera.

Najveći pomak u istraživanju ove teme napravljen je 2012. godine, kada je u hotelu Le Meridien Lav održan međunarodni znanstveni skup pod nazivom „Lucije Artorije Kast, čimbenik u stvaranju mita o kralju Arturu i Podstrana u antici,“ a dvije godine kasnije izlazi zbornik radova s tog skupa pod nazivom „Lucije Artorije Kast i legenda o kralju Arturu“ pod nakladništvom Knjiženog Kruga Split i Ogranka Matice Hrvatska Podstrana. Nastao kao kombinacija stručnih radova domaćih autora o vojnoj karijeri L. Artorija Kasta i radova pretežito britanskih istraživača koji se bave stvaranjem legende o kralju Arturu, zbornik nudi prvorazredne informacije o Podstrani u antici, koje se do tada nisu mogle naći ni u jednoj knjizi. To ipak nije bio prvi pokušaj stvaranja slike o tome kraju u antičkom razdoblju. Tako već 1991. godine izlazi knjiga „Podstrana: od davnine do naših dana“ kojoj je cilj prikazati cjelokupnu povijest tog naselja, a poglavlje „Pituntium u svjetlu arheoloških nalaza“ napisan od strane J. Jeličić-Radonić, bavi se upravo najstarijom prošlošću tog mjesta, te donosi dragocjene podatke o nekim od najvažnijih nalaza koji su pronađeni prije posljednjeg desetljeća prošlog stoljeća. Također i zavičajna povijest „Prošlost Podstrane“, napisana od strane Danka Vlašića koji je

obradio povijest tog kraja s naglaskom na crkvenoj povijesti, prvih nekoliko stranica posvećuje upravo najstarijim stanovnicima Pituntija, te grčko-rimskom razdoblju. Ostala relevantna literatura pretežito se sastoji od pojedinačnih članaka, objavljenih u različitim časopisima, a prednost je data recentnim objavama. Među autorima čiji se radovi višestruko pojavljuju u ovome radu ističu se prof. dr. sc. Dražen Maršić i akademik Nenad Cambi.

Cilj ovog rada jest dati što jasniju sliku rimskog doba na prostoru između rijeke Žrnovnice i Jesenica, kroz predočavanje dosad poznatih nalaza. S obzirom da nikakva sustavna arheološka istraživanja nisu nikada provedena na ovom prostoru, nalazi su većinom slučajni, pronađeni tijekom obrade zemlje ili građevinskih radova, što uvelike otežava donešenje ikakvih konkretnijih zaključaka. Tako se na proučavanje ovog kraja treba osloniti na sve moguće izvore, arheološke lokalitete, kao i pisane i epigrafske izvore. Među njima posebice prednjači natpisna građa koja daje nezamjenjive podatke o ljudima koji su naseljavali ovaj kraj u rimsko doba, o upraviteljicama imanja, o oslobođenicima bogatih salonitanskih obitelji, o visokim rimskim dužnosnicima, koji su svi u jednome trenutku odabrali upravo Pituntij kao svoje obitavalište, kao „predgrađe“ glavnoga grada rimske Dalmacije, Salone.

2. Geografske karakteristike prostora između rijeke Žrnovnice i Jesenica

2.1. Prostor kao dio Poljičke regije

Područje između rijeke Žrnovnice i Jesenica zapadni je dio Primorskih ili Donjih Poljica, mikroregije koja spada u širi prostor Poljica. Kao veća, geografsko-povijesna regija, Poljica obuhvaćaju teritorij od rijeke Žrnovnice na sjeverozapadu do rijeke Cetine na jugoistoku, te na sjeveru od planine Mosor do obale Jadranskoga mora na jugu, protežući se prostorom od oko 250 km².¹ Zbog geografske raznolikosti tog prostora, koja se očitava u geološkim, klimatskim i hidrografskim posebnostima, Poljica se dijele na Gornja, Srednja i Donja Poljica.²

Gornja ili Zagorska Poljica obuhvaćaju područje sjeveroistočno od planine Mosor do rijeke Cetine, to jest protežu se prostorom koji obuhvaća sjeverni hrbat Mosora. S obzirom na veliku nadmorsku visinu, te nepovoljnu klimu koju karakterizira izloženost hladnim, sjevernim, vjetrovima, Gornja Poljica najmanje su pogodna regija za naseljavanje, vegetacija je slabo razvijena, a krajolikom dominira suhi i krški teren. Iznimku čine pasišta na visinama iznad 800 m, koja su, u takvom okruženju, od velike ekonomske važnosti. Ovaj je prostor u prošlosti bio prekriven šumom bijeloga graba i hrasta medunca, čiji su tragovi i danas vidljivi, iako je ljudskim djelovanjem svedena na malen prostor.³ Zbog toga su šume u Gornjim Poljicima danas rijetke, te je zapravo riječ samo o ostacima velike šume koja se protezala od Mosora do Peruna.⁴

Srednja ili Završka Poljica pogodnija su za život. Riječ je o izduženom prostoru sjeveroistočno od Poljičkih gora, submediteranske klime koja prelazi u potpuno mediteransku mikroregiju Donjih Poljica. Zime su u Srednjim Poljicima tople, a vegetacija se razlikuje od one u Gornjim Poljicima, zahvaljujući plodnom flišnom tlu te brojnim izvorima vode.⁵ I ovdje je šuma nekada bila prostrana, ali je stoljetnim ljudskim djelovanjem sasječena. U Srednjim Poljicima posebno su razvijene dolinske i poluplaninske livade, pogodne za bavljenje stočarstvom.⁶ Ovaj prostor pogodan je i za poljoprivredu, a o prirodnim prednostima ovoga kraja govori i njegova relativno gusta naseljenost od prapovijesti pa do danas.⁷

¹ I. Borzić 2014, 72.

² I. Rubić 1968, 29.

³ I. Borzić 2014, 72.

⁴ I. Rubić 1968, 22.

⁵ I. Borzić 2014, 73.

⁶ I. Rubić 1968, 22-25.

⁷ I. Borzić 2014, 73.

Donja Poljica obuhvaćaju primorje od ušća Žrnovnice do ušća Cetine, dok primorske kose Peruna i Mošnice označavaju njihovu sjevernu granicu. To je uzak, 15 km dug prostor, kojega također karakterizira geografska raznolikost. Prostor Donjih Poljica veoma je pogodan za život, zahvaljujući blagoj, mediteranskoj, klimi, plodnom tlu i brojnim izvorima vode.⁸ U Donjim Poljicima, najpovoljnija područja za naseljavanje jesu današnja naselja Strožanac, Podstrana (posebice Sv. Martin), Krilo, Jesenice, Dugi Rat i Duće sve do ušća rijeke Cetine.⁹

2.2. Prirodna osnova prostora

S obzirom na geografsku raznolikost samih Donjih Poljica, između rijeke Žrnovnice i Jesenica mogu se uočiti tri morfološke cjeline.¹⁰ Kao prva zona ističe se Primorska kosa koja dijeli Srednja od Donjih Poljica. Primorska kosa planinski je greben sastavljen od krednih vapnenaca. Vegetacije nema mnogo, uglavnom je riječ o niskim travama i zimzelenom grmlju.¹¹ Njena sjeverna padina krševita je i bezvodna, dok je južna padina raščlanjena točilima i siparima. Što se tlo više spušta prema moru, javljaju se niski kameniti brežuljci, te naslage fliša zbog kojih u drugoj, tzv. "podgorskoj" zoni postoje izvori vode te površinski tokovi čiji nanosi čine priobalnu zonu.¹² Na mjestima gdje je tlo izgrađeno od vapnenca nema površinskih voda, ali na mjestima gdje je flišno tlo ima. Zbog toga je flišna zona izuzetno pogodna za život, jer voda, pored tla i klime, utječe na relativno dobru naseljenost tog područja.¹³ Ta fliška padina prelazi u usku ravnicu kako se približava morskoj obali i donjem toku Žrnovnice. Treća, priobalna, zona izgrađena je od diluvijalnog tla i uglavnom je niska, uz izuzetak lokaliteta poput brda Mutograsa ili brežuljka Kurilca, gdje strmo pada prema moru. Obala je slabo razvijena, s obzirom da se jedina izrazitija uvala nalazi na ušću Žrnovnice.¹⁴ Postoji nekoliko istaknutih rtova i uvala, poput Mutograsa i Krila, ali uglavnom je riječ o ravnoj liniji.¹⁵

Kada se govori o prirodnoj osnovi prostora, treba spomenuti i samu rijeku Žrnovnicu koja u ovom dijelu teče mirnim, sedimentacijskim tokom, a koja je dala pečat čitavom ovom prostoru.¹⁶ Izvire podno Mosora, te je u svom gornjem dijelu brza i erozivna, a od Sinovčića

⁸I. Borzić 2014, 73.

⁹I. Rubić 1968, 13.

¹⁰I. Baučić, 1991, 10.

¹¹I. Benković 2006, 13.

¹²I. Borzić 2014, 73.

¹³I. Rubić 1968, 21.

¹⁴I. Baučić 1991, 11.

¹⁵I. Borzić 2014, 73.

¹⁶Isto, 74.

kuća mirna.¹⁷ Izgled ušća rijeke se kroz povijest mijenjao, o čemu govore stari kartografski prilozi te reljef okolnog terena.¹⁸ Uz to, podno Peruna pronađeni su i željezni prsteni iz rimskog razdoblja, što ukazuje na to da je more dotle dopiralo s obzirom da su se o njih privezivale lađe.¹⁹

Klimatološki, ovaj je prostor jako pogodan za život. Karakterizira ga blaga, mediteranska klima. Ljeta su topla, a zimi Primorska kosa štiti od hladnih, sjevernih vjetrova. Zbog karakterističnog položaja terena, insolacija je velika, a uz to i sama blizina mora povoljno utječe na klimu.²⁰ Zimi tako ovaj dio obale ima povoljniju klimu nego što je to slučaj u prosijeku s ostatkom Dalmacije.²¹ Takve klimatske okolnosti utjecale su na vegetaciju, koja je u prošlosti u višim predjelima obuhvaćala hrastove šume, a u prigorskom i obalnom dijelu šume češvine. Dio vegetacije također su činile i tipične mediteranske kulture poput masline, vinove loze i voća.²² Sve navedeno ukazuje na to da je područje između Žrnovnice i Jesenica ruralni prostor koji je svoju egzistenciju u različitim povijesnim razdobljima temeljio, između ostaloga, i na jako pogodnim elementima prirodne osnove, kao što su plodno flišno tlo, izvori vode te blaga, mediteranska klima.²³

¹⁷ I. Rubić 1968, 21.

¹⁸ I. Borzić 2014, 74.

¹⁹ I. Rubić 1968, 21.

²⁰ I. Borzić 2014, 73.

²¹ N. Benković 2006, 17.

²² I. Borzić 2014, 73.

²³ Isto, 89.

3. Predrimsko razdoblje na prostoru između Žrnovnice i Jesenica

3.1. Željeznodobna naseljenost

Navedene prirodne karakteristike utjecale su na to da su Donja Poljica bila naseljena od najranije prapovijesti. Među najstarije nalaze s ovog prostora ubrajaju se kasnopaleolitički predmeti iz pećine Ponistrica iznad Jesenica, neolitička kamena sjekira s prostora Podstrane, te nalazi iz Turske peći iznad Jesenica.²⁴ Ipak, uzevši u obzir nedostatak konkretnih nalaza, o prapovijesnom razdoblju na području Poljica jako malo se zna. Ono što jest poznato je sustav gradinskih naselja zbog specifičnih naziva kao Gradac, Gračić, Gradina.²⁵ Naime, stanovnici istočne obale Jadrana kroz čitavo zadnje tisućljeće pr. Kr. uglavnom su živjeli u naseljima podignutim na prirodnim uzvisinama, kako bi iskoristili geografske posebnosti terena u svrhu obrane od neprijatelja, a u tu svrhu naselja su se poboljšavala i zidinama građenim u tehnici suhozida. Ta naselja tradicionalno se nazivaju gradinama, a takav oblik naselja ustalio se u kasnom brončanom dobu.²⁶

Na širem prostoru Poljica, može se govoriti o većoj prapovijesnoj naseljenosti na području Srednjih Poljica, s obzirom da je tu pronađena veća koncentracija ostataka materijalne kulture, pogotovo na srednjoj planinskoj kosi koja dijeli Srednja Poljica, te Primorskoj kosi kao granici s Primorskim Poljicima, dok su antički ostaci koncentrirani većinom na priobalnom području, uz ostatke na području Srinjina i Tugara u Srednjim Poljicima. Takav raspored ostataka pokazuje kako su se u protopovijesnom razdoblju središta lokalnih zajednica polako pomicala iz unutrašnjosti prema moru.²⁷ Tako na području Primorskih Poljica najstariji nalazi potječu iz kamenog doba, ali o njihovoj trajnoj naseljenosti može se govoriti tek od željeznog doba. Tada datiraju brojne gradine i gomile koje su služile kao pribježišta.²⁸ Na užem prostoru između rijeke Žrnovnice i Jesenica, tako se mogu uočiti dvije vrste predrimskih lokaliteta. Ona naseobinska, koja je predstavljena gradinama, te grobišna, kulturna, stražarska ili markacijska vrsta lokaliteta koja je predstavljena kamenim gomilama. Ipak, treba naglasiti da nije poznato kada ni zašto su podignute određene gomile na ovom prostoru, s obzirom da se nisu nikada

²⁴ I. Borzić 2014, 74.

²⁵ D. Maršić 2003, 435.

²⁶ V. Barbarić 2010, 56.

²⁷ To je prvi uočio B. Gabričević. On je primjetio da su se, s obzirom na konfiguraciju terena, kao i karakteristiku prapovijesnog doba da se naselja ne osnivaju u blizini obale zbog opasnosti od gusarskih napada, prapovijesna plemenska središta vjerojatno nalazila u Srednjim Poljicima. Zemljište u Primorskim Poljicima nije bilo od posebnog ekonomskog značaja, zbog pretežito stočarske orijentacije stanovništva koje se više fokusiralo na plodna polja Srednjih Poljica, B. Gabričević 1968, 139.

²⁸ A. Novaković 2006, 34- 35.

sustavno arheološki istraživale, već su svi zaključci izvedeni na temelju njihova oblika i položaja u odnosu na naselja i komunikacije. Ono što se može zaključiti na temelju njihovog promatranja jest to da je oblik i veličinu gomile uglavnom određivala geomorfologija terena, te da je većinom riječ o istaknutim, unaprijed osmišljenim i pažljivo izrađenim tvorevinama.²⁹ Što se tiče gradinskih naselja, to su suhozidni, u potpunosti ili djelomično zatvoreni platoi. Mogu biti jezičasta oblika, nepravilnog, polukružnog ili kružnog. Njihove dimenzije su ili sasvim male (npr. Križ i Sv. Jure), ili srednje (npr. Perunsko) ili velike (npr. Perunić i Mutogras). I kamene gomile variraju u veličini, pa su tako gomile na Stražnici i Korači kružnog promjera od 10 m, dok je gomila na Pišćenici izduženog oblika do čak 20 m.³⁰

Kada bi se promatrale gradine i gomile na Primorskoj kosi, na njenom najzapadnijem vrhu, naziva Perunsko, nalazi se prapovijesna gradina, s čije se istočne strane nalazi 80-ak metara dug bedem. Tu je pronađen ulomak keramike ukrašen otiskom prsta, što ukazuje na to da je gradina bila naseljena u željezno doba.³¹ S nje je moguća vizualna komunikacija s okolnim uzvisinama, poput brežuljka Mutogras, Gračića u Žrnovnici ili gradina na Sridvici, a također je pogled s nje seozao do Visa, Trogira, Kaštela i Klisa. Jugoistočno od ove gradine, nalazi se još jedna na vrhu Perunić, koja je štitila prilaz na Perunsko. Tu su pronađeni ulomci prapovijesne keramike, fragmenti ručke i dna, te dva ulomka prapovijesnih žrnjeva. Jugoistočno od Perunića, na vrhu Stražnica, smještena je jedna kamena gomila. S obzirom na njen položaj, može se zaključiti kako je riječ o kulturnoj građevini. I na najvišem vrhu Primorske kose, Križ, kao i 100 metara u smjeru istoka, nalaze se manje gradine elipsastog oblika, a njihova funkcija može se protumačiti kao promatračnica. U smjeru jugoistoka, nalazi se još jedna gradina na čijoj su sjevernoj strani vidljivi temelji bedema, a na jugoistočnoj strani ostaci suhozida. Na njenom zapadnom dijelu kasnije je sagrađena crkvice sv. Jure, a uz nju je nastalo i groblje. Neki od grobova iz kasnog srednjeg vijeka bili su ukopani i unutar prapovijesnih bedema. Ta gradina nalazi se na mjestu gdje je konjski put iz Donjih Poljica preko Primorske kose mogao ići do Srednjih Poljica. Put je mogao biti važan u antici, što bi objasnilo činjenicu da je gradina nastala na mjestu gdje ga se moglo najlakše kontrolirati, a prolazi i uz gradinu na Glavici koja je 600

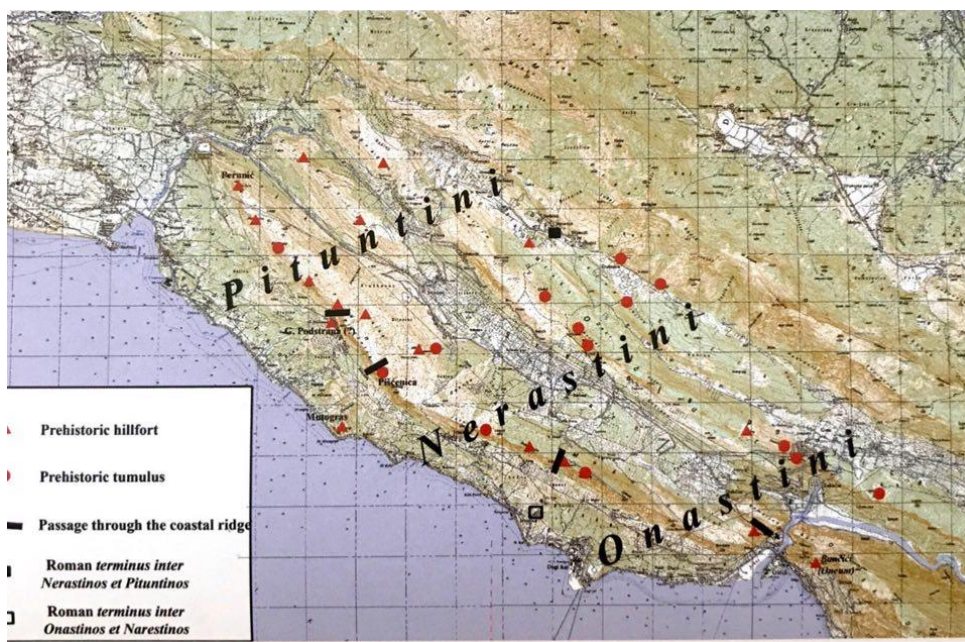
²⁹ I. Borzić 2014, 76.

³⁰ Isto, 76.

³¹ Na sjeverozapadnom dijelu te gradine, u srednjem vijeku izgrađena je crkvice sv. Jure. Zid u žbuci koji okružuje crkvicu, zajedno sa žbukom u bedemu, ukazuju na to da je gradina bila naseljena i u kasnoj antici, vrlo vjerojatno kao *castrum*, D. Maršić, M. Lozo 1994, 46.

m udaljena u smjeru istoka. Drugi put za Srednja Poljica prolazio je uz gomilu Pišćenica i nalazio se na granici Jesenica i Podstrane.³²

Uzevši u obzir raspored gomila, može se uočiti pravilnost u odabiru njihova položaja, koja je prilagođena geomorfologiji terena. S obzirom na povijesne prilike u predrimskom razdoblju na ovim prostorima, te pravilnosti vjerojatno su bile strateškog karaktera, s ciljem nadziranja pituntinskog teritorija. Obradive površine, pašnjaci i glavni komunikacijski pravci bili su glavni elementi vrijedni zaštite, a tome svjedoči položaj gradine Sv. Jure iznad Gornje Podstrane kao i gomile Pišćenice iznad Stare Vasi uz koje su prolazile komunikacije između primorskog i kopnenog teritorija Pituntina. Navedene gomile i gradine nalazile su se na dominantnim, vizualno povezanim, točkama upravo zbog nadziranja teritorija, a u tom kontekstu posebno je zanimljiv „bedem“ od pet gradina, Sv. Jure/Perunsko, Obloženica, Križ, Sv. Jure i Glavica, kao i najmanje dvije kamene gomile, Stražnica i Pišćenica, na mjestu kontakta Primorskih i Srednjih Poljica.³³ Predrimsko, protopovijesno, doba razdoblje je kada krajolikom dominiraju navedena gradinska utvrđenja od kojih ni jedno nije doseglo urbani karakter.³⁴

Slika 1. Gradine i kamene gomile na prostoru Poljica (I. Borzić 2014)

³² D. Maršić, M. Lozo 1994, 46-47.

³³ I. Borzić 2014, 76.

³⁴ Isto, 90.

3.2. Kontakti domorodačkih zajednica s grčkom civilizacijom

Između istočne obale Jadrana i grčke civilizacije dolazi do kontakta već u arhajskom dobu, to jest u 7./6. st. pr. Kr. Ti kontakti bili su prvenstveno trgovačke naravi, a tek će se s vremenom podići na viši nivo. Dolazak istočne obale Jadrana u interesnu sferu Grka, doveo je do nastajanja pisanih djela u kojima su sintetizirani poznati zemljopisni i povijesni podatci o narodima i plemenima koji su živjeli na tom području. Tako Pseudo-Skilakov opis plovidbe duž Sredozemlja, (*Peripl*) iz 4. st. pr. Kr., donosi najstariji sačuvani opis istočne jadranske obale u kojem se, između ostaloga, nabrajaju i imena zajednica naseljenih na cijelom dalmatinskom obalnom prostoru. Iz *Peripla* se može iščitati kako je područje od Marine kod Trogira do Omiša bilo u rukama domorodačkih zajednica Bulina i Nesta. Kao njihova glavna središta izdvajaju se predisejski Trogir i Stobreč, Sv. Ilija u Segetu Gornjem, sv. Nofru u Bijaćima, gradina Luko nad Kaštel Lukšićem, gradina u Rupotini te brojne druge gradine koje variraju po veličini, uključujući i neke na poljičkom području. Taj je prostor doživio brojna previranja u posljednim stoljećima prije Krista, kada dolaze grčki Isejci, Delmati te Rimljani. Granicu između Bulina i Nesta nije moguće precizno utvrditi, ali je ustaljeno mišljenje da je bila na donjem tijeku rijeke Žrnovnice.³⁵

Isejski Grci dolaze na širi salonitanski prostor na prijelazu iz 3. u 2. st. pr. Kr. Istodobno helenistička kultura prodire na poljički prostor uzrokujući oblikovanje daljnjih procesa na ovom području. O tome govori Polibije u 32. knjizi svoje povijesti rimske države (*Ἱστορίαι*) kada piše o delmatskom pustošenju isejskih polja, za koja se pretpostavlja da su Segetska i Splitska polje, kao i savezničkih gradova Tragurija i Epetija. Ti događaji datiraju se u 158. g. pr. Kr. što se podudara i s delmatskom teritorijalnom ekspanzijom. Kao prostor koji su zauzeli Delmati obično se uzima područje između rijeke Cetine i Krke³⁶. S obzirom da u taj prostor spadaju i Poljica, bilo bi logično zaključiti kako je njihovo širenje tim prostorom dovelo do preslojavanja domorodačkog stanovništva.³⁷ Ipak, Plinije izuzima poljičke zajednice Pituntina, Nerastina i Onastina iz korpusa delmatskih dekurija, što bi opet značilo da su one uspješno sačuvala

³⁵ Isto, 74. – 75.

³⁶ Delmati se u povijesnim izvorima javljaju početkom 2. st. pr. Kr., kada su došli iz unutrašnjosti na obalu, između ušća rijeke Krke i ušća rijeke Cetine. Narodi koji se spominju u vrelima na tom području prije Delmata, Nesti, Manijci, Hili i Bulini, s pojavom Delmata nestaju. Proces akulturacije Delmata i navedenih plemena, vjerojatno je trajao duži vremenski period, tako da su se ta plemena u antičkim vrelima polako pretvorila u Delmate, R. Matijašić 2009, 113-114.

³⁷ I. Borzić 2014, 75.

samostalnost. To bi bilo moguće u slučaju da su stale na stranu Ise koja je tada bitan čimbenik u srednjoj Dalmaciji, kao i stajanjem na rimsku stranu u njihovoj borbi protiv Delmata.³⁸

Isa je, radi što učinkovitijeg trgovanja sa starosjediocima, osnovala dva svoja emporija na rubovima Kaštelanskog zaljeva, *Tragourion* na mjestu današnjeg Trogira i *Epetion*, na mjestu današnjeg Stobreča. Oni su bili politički i gospodarski ovisni o Isi, a nastali su najvjerojatnije krajem 3. st. pr. Kr.³⁹ Epetij, smješten na poluotočju u neposrednoj blizini rijeke Žrnovnice, bio je manje trgovište, luka za robu koja je išla prema unutrašnjosti Poljica. Helenistički ostaci pronađeni su i na brdu Mutogras, udaljenom 6 km istočno od Epetija.⁴⁰

3.3. Predrimsko naselje

3.3.1. Antički izvori o Pituntiju i pitanje imena mjesta i etnika

Prvi pisani spomen naselja na prostoru između rijeke Žrnovnice i Jesenica donosi Plinije Stariji, antički enciklopedist, u svom djelu *Naturalis Historia*. U odlomcima 141 -142 treće knjige, Plinije opisuje obalni prostor od Krke do Cetine, te navodi zajednice koje su bile dio salonitanskog sudbeno-upravnog konventa. Nakon peregrinskih zajednica s brojem dekurija te „tvrđava koje su se proslavile u bojevima,“ spominje otočne zajednice koje su bile dio konventa, te naposljetku kaštele udaljene od njih, među kojima nabroja i onaj na području današnje Podstrane.⁴¹

„... *Salona colonia ab Iader CXII. Petunt in eam iura viribus discriptis in decurias CCCXLII Delmatae, XXV Deuri, CCXXXVIII Ditiones, CCLXVIII Maezei, LII Sardeates. In hoc tractu sunt Burnum, Andetrium, Tribulium, nobilitata proeliis castella. Petunt et ex insulis Issaei, Solentini, Separi, Epetini. Ab his castella Petuntium, Nareste, Oneum.*“⁴²

Tekst u prijevodu glasi: ...kolonija Salona (Solin) koja je od Zadra udaljena 112 milja. U Saloni traže pravdu Delmatei kojih snage su razdijeljene na 342 dekurije, Deuri na 25 dekurija, Ditiones na 239, Maezaei na 269, Sardeates na 52. U tom području su Burnum, Andetrium (Muć) i Tribulium, tvrđave koje su se proslavile u bojevima. Od otočnog pučanstva

³⁸ Isto, 75.

³⁹ R. Matijašić 2009, 73-78.

⁴⁰ Riječ je o Gnathia-vazama koje su proizvodile grčke keramičke radionice s italskog prostora, a izvozile su se u razdoblju od 4. – 2. st. pr. Kr. i na istočnu obalu Jadrana. Vaze Gnathia tipa pronađene su, između ostaloga, i na Visu, Hvaru, Braču, Korčuli kao i u Stobreču, P. Lisičar 1949, 45.

⁴¹ D. Maršić 2014, 188.

⁴² Prijepis teksta prema izdanju C. Mayhoff, 1906; D. Maršić 2014, 188.

tom sudištvu pripadaju Issaei (Isejci, Višani), Colentini (Murterani), Separi i Epetini. Poslije ovih dolaze utvrđena mjesta Peguntium, Naresti, Onium (Omiš)...⁴³

Vrijednost ovog navoda je u njegovom završnom dijelu, koji izravno govori kako o smještaju tako i o karakteru triju naselja. Naime, Plinije želi naglasiti karakter i značenje tih naselja koristeći izraz *castellum*, kaštel, pogotovo ako se uzme u obzir i spomen „tvrđava koje su se proslavile u bojovima,“ to jest Burnuma, Andetrija i Tribulija (Tilurija). O značenju tog izraza pisao je M. Suić, koji ga razlikuje od izraza *oppidum*, koji u rimskoj terminologiji znači odlično utvrđeno mjesto, uglavnom gradinu ili neki drugi prirodno branjen položaj kao centar naselja teritorijalne općine (*civitas*). *Castellum* je manje utvrđeno mjesto, središte vikusa ili pagusa, a kada bi se tražio hrvatski prijevod najbolje bi mu pristala sintagma „utvrđenog sela“.⁴⁴

U drugoj knjizi svog dijela „Geografija“ aleksandrijski geograf Ptolomej naziva Pituntij *Pigountion*, i piše kako se ono nalazi na 44° zemljopisne dužine i 42° 45' zemljopisne širine. To nije u potpunosti točno, prva koordinata znatno odstupa od ispravnog stanja, dok je druga približno točna. Ovo naselje spominje i Anonimni Ravenjanin u svojoj „Kozmografiji“. U četvrtoj knjizi, on nabraja mjesta u Dalmaciji, te spominje mjesto *Petinitis* poslije mjesta *Netrate*, što se odnosi na Naresti, a prije *Epitio*, odnosno Stobreča. Jedini izvor koji spominje ime pripadnika zajednice kao *Pituntinos* jest terminacijski kamen pronađen u Dubravi, o kojem će uskoro biti riječ.⁴⁵

S obzirom na oblik *Pituntinos* koji se spominje na natpisu, F. Bulić smatrao je kako je naziv mjesta glasio *Pituntium*. Ipak, poznati iliolog A. Mayer, imajući na umu Ravenjaninov oblik *Petinitis*, smatrao je kako je naziv mjesta mogao glasiti i *Petuntium*. Također je po Mayeru osnova **petunt-* ilirskog postanka, a rimski i grčki oblici bili bi samo varijante domaćeg oblika.⁴⁶ O tome da je naziv mogao biti ilirskog podrijetla, govori i skup -nt koji je vidljiv u brojnim primjerima ilirskih osobnih imena. Kod naziva mjesta, došlo je do miješanja prvoga vokala, što se ponovilo i u imenima susjednih zajednica, pa se tako zajednica s kojom je graničila na istoku naziva i *Nerastini* i *Narestini*, a stanovnici Oneja javljaju se i kao *Onastini* i *Onestini*. Tako nije isključena ni opcija da se na lokalnoj razini ime mjesta drukčije izgovaralo i razlikovalo od službenog naziva. Uzevši u obzir te argumente, može se zaključiti kako je

⁴³ U. Pasini 2004, 49.

⁴⁴ D. Maršić 2003, 438-439.

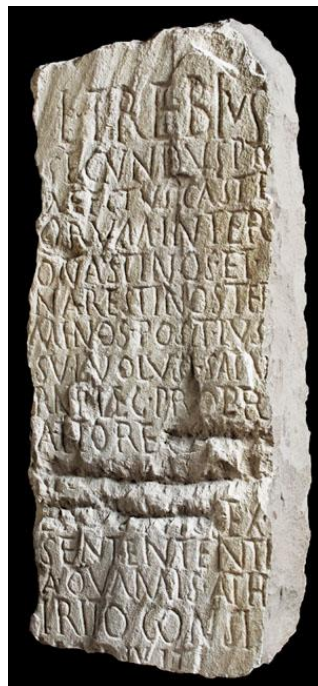
⁴⁵ D. Maršić 2014, 188.

⁴⁶ D. Vlašić smatrao je kako oblik Peguntium dolazi od grčke riječi *pege*, što znači izvor. To je objasnio blizinom današnjeg izvora Studene vode, ali je ta teorija danas ipak odbačena, D. Maršić 2014, 189.

Pituntium najvjerojatniji oblik prvotnog imena naselja, a tome u prilog ide rekonstrukcija osobnog imena s jednog salonitanskog natpisa. Premda fragmentaran, natpis donosi ime [*P*]ituntina. Tako je *Pituntium* ušao u literaturu kao uobičajen naziv za mjesto koje se okvirno nalazilo na području današnje Podstrane, a čije je središte u rimskom dobu bilo na prostoru oko crkvice sv. Martina.⁴⁷

3.3.2. Granice pituntinskog teritorija

Plinijev navod o kaštelima Peguntij, Nerate i Onej, upotpunjen rimskim itinerarima i ranocarskim terminacijskim natpisima, pokazuje teritorijalnu organizaciju Primorskih Poljica u kasnom prapovijesnom razdoblju, prije uspostave rimske vlasti,⁴⁸ kada je prostor Poljica bio podijeljen između triju zajednica (*civitates*). O takvom teritorijalnom razgraničenju Poljica na tri cjeline svjedoče pisani izvori, s tim da ta podjela nije išla od sjeverozapada prema jugoistoku, nego od Mosora prema moru. O tome govore dva sačuvana terminacijska natpisa, jedan pronađen na predijelu Krč u selu Dubrava, drugi na brežuljku Greben u Jesenicama.⁴⁹

Slika 2. Terminacijski natpis o razgraničenju Nerastina i Onastina

(<http://lupa.at/21503>)

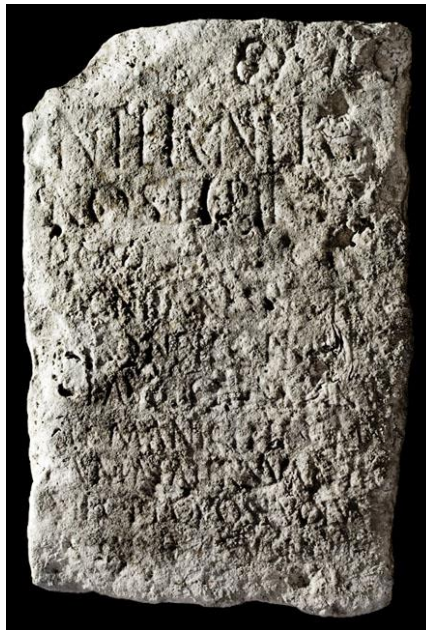
⁴⁷ D. Maršić 2014, 189.

⁴⁸ I. Borzić 2014., 77.

⁴⁹ D. Maršić 2003, 436.

Od međaša pronađenih na širem prostoru Poljica, Natpis pronađen na Grebenu (Slika 2) kronološki je stariji te govori o tome kako je Lucije Trebije Sekund, kao prefekt vojnog logora, na zapovjed Lucija Voluzija Saturnina, legata propretora cara Gaja Cezara Augusta Germanika, Kaligule, postavio međaše između Onastina i Nerasina (Kat. br. 1).⁵⁰

Drugi natpis spominje međaše između Nerastina i Pituntina (Slika 3) postavljene po naredbi namjesnika Lucija Voluzija Saturnina koje je pregledao Pizon, legat propretor cara Klaudija, preko Gaja Marija Materna, centuriona sedme legije (Kat. br. 2).⁵¹

Slika 3. Terminacijski kamen o razgraničenju Pituntina i Nerastina
(<http://lupa.at/21504>)

Natpis je pronađen na predijelu Krč u selu Dubrava sjeverozapadno od crkve sv. Luke.⁵² Krč je procijep između terena koji se blago penje u smjeru zapada, prema selu Sitno Gornje, a istočno prema selu Dubrava. S tog mjesta granica je išla u smjeru gomile Pišćenica, ili malo istočnije od nje, a zatim u smjeru brežuljka Mutogras. Po tome bi u teritorij Pituntina spadao dio Primorskih, Srednjih i Gornjih Poljica. To podrazumijeva današnju Podstranu, dio Strožanca, Sitno Donje i Sitno Gornje, te selo Srinjine.

⁵⁰ D. Maršić 2003, 436.

⁵¹ D. Maršić 2014, 189.

⁵² D. Maršić 2003, 436.

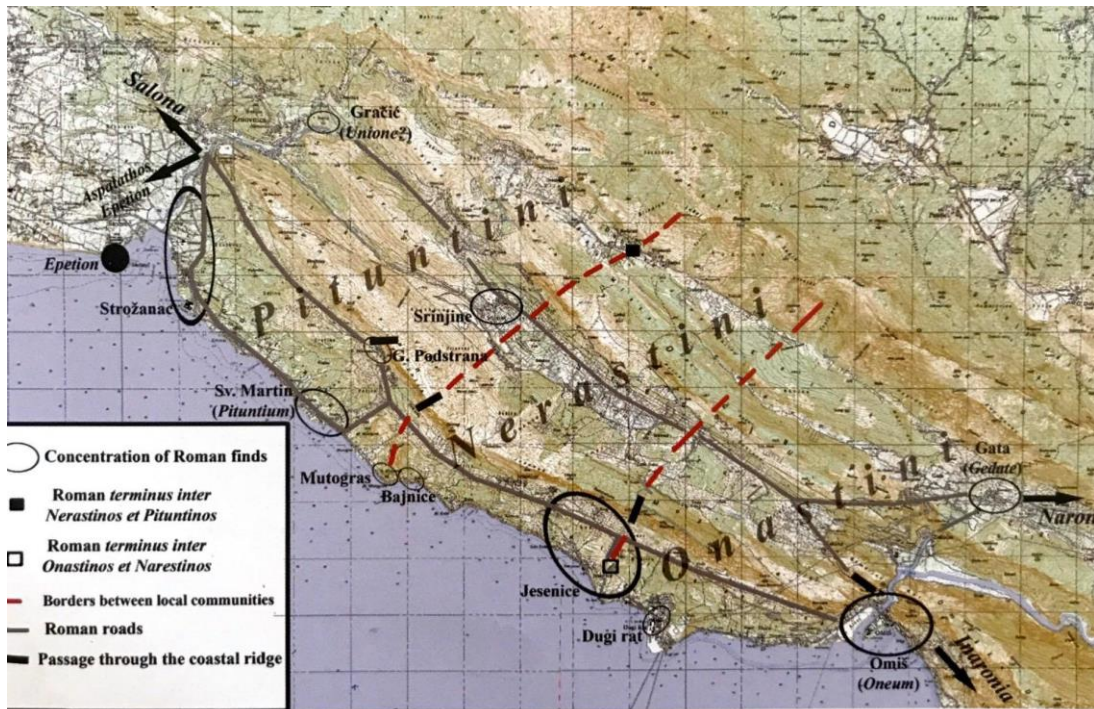
Ti međaši postavljeni su temeljem odluke (*sententia*) donesene na vijećanju (*consilium*).⁵³ Granica je mogla biti obnovljena zbog toga što joj je prethodio nekakav sukob, ali je u pozadini odluke mogao biti i nepoznat administrativni razlog, čije motive danas ne možemo utvrditi. Sukob između dviju zajednica mogao je izbiti i zbog sporenja oko terena važnoga za ispašu stoke, kao najvažnije ekonomske grane na tom području. Također valja napomenuti i da u Klaudijevo doba dolazi do naseljavanja veterana u *Siculi* (Resnik), te da tada dolazi do širenja salonitanskog agera prema Trogiru kao i da se tada ager i katastarski uređuje.⁵⁴

Natpisi pronađeni u Poljicima govore o tome da su granice između Pituntina, Nerastina i Onastina bile utvrđene cijelom dužinom, i to barem dva puta. Granica između Nerastina i Onastina utvrđena je između 37. i 41. godine, granicu je označavao Greben iznad Sumpetra, a priznavale su je obe strane s obzirom da na tom mjestu nije bilo postavljanja novih međaša ili zamjene prijašnjih. S druge strane, natpis koji je postavljen u Dubravi, između 43. i 50. godine, nastao je zbog toga što je trebalo ponovno utvrditi granice. Možda je stari terminacijski natpis bio razbijen ili zametnut. Tih međaša bilo je još, kako u smjeru mora tako i u smjeru obronaka Mosora, o čemu svjedoči upotreba termina *recogniti et restituti*, jer je to značilo da je komisija predvođena Gajem Marijem Maternom trebala obići, pregledati, a tamo gdje je to bilo potrebno, i ponovno utvrditi cijelu granicu. S obzirom na otkrivene međaše, poznato je da su u teritorij Pituntina spadala srednjopoljička sela Gornjeg i Donjeg Sitna, Srinjina, te jedan dio Dubrave, kao i cijela današnja Podstrana u Primorskim Poljicima. Granica sa Nerastinima išla je od smjera Sv. Luke u Dubravi do sela Srinjine i Tugare, sve do kamene gomile Pišćenice do brda Mutogras uz obalu, koji je predstavljao prirodnu granicu dviju zajednica⁵⁵.

⁵³D. Maršić 2014, 191.

⁵⁴Isto, 192.

⁵⁵Brežuljak Mutogras, koji se ponekad u literaturi navodi i kao V. Mutogras, mogao je pripadati i Pituntinima i Nerastinima. Ipak, zbog njegove blizine Sv. Martinu, vjerojatnije je ipak ulazio u nadležnost Pituntina, D. Maršić 2014, 191.

Slika 4. Granice između Pituntina, Nerastina i Onastina (I. Borzić 2014.)

Na zapadu je granica Pituntina išla isprva najvjerojatnije negdje do rijeke Žrnovnice, koja je u ranijim razdobljima označavala prirodnu granicu sa salonitanskim prostorom.⁵⁶ Ipak, dok je istočna granica između zajednica Pituntina i Nerastina više-manje određena, pitanje kome je pripadao prostor oko rijeke Žrnovnice, odnosno dokle je na zapadu sezao pituntinski teritorij, i danas je podložno raspravi. Rijeka Žrnovnica mogla je u ranije vrijeme određivati granicu prema susjednim Epetinima, ali ta granica mogla je biti postavljena i istočnije od same rijeke. Tada bi se granica protezala od srednjeg toka Žrnovnice liticama Peruna prema vrhu Stražine, te zatim u smjeru Gradca i, istočno, Galije, koji predstavljaju prirodnu granicu između današnjih naselja Strožanac i Podstrane. Također nije poznata ni pripadnost prostora oko današnjeg naselja Žrnovnice. U antičko doba na tom području formiraju se najmanje dvije aglomeracije, jedna na brežuljku Gračić, a druga oko crkve Blažene Djevice Marije, na koje se možda može odnositi Ravenjaninovo naselje *Unione ide est Musaro*. Pretpostavlja se kako je Žrnovnica pripadala Pituntinima, ali nema izvora koji bi to potvrdili. Žrnovnica je u rimsko doba možda ulazila u sastav nepremjerenog dijela salonitanskog agera koji bi bio ostavljen *in soluto*, ali mogla je pripadati i nekoj manjoj, danas nepoznatoj, zajednici.⁵⁷

⁵⁶ D. Maršić 2003, 437.

⁵⁷ D. Maršić 2014, 190.

3.3.3. Pitanje položaja predrimskog Pituntija

Dok se lokacija rimskodobnoga Pituntija danas može više manje sa sigurnošću utvrditi, još uvijek postoje rasprave o tome gdje se nalazio njegov ilirski prethodnik, te je li on istovjetan kaštelu kojega spominje Plinije. Kao što je već spomenuto, B. Gabričević smatra kako se njegova lokacija može tražiti u Srednjim Poljicima, na području današnjih Srinjina. Tada bi se predrimski centar Pituntina polako pomicao prema obali u kasnijim razdobljima.⁵⁸

Prema M. Zaninoviću, ilirski prethodnik rimskome naselju mogao bi se nalaziti na području današnje Gornje Podstrane, ili sjevernije, u Srednjim Poljicima, zbog istaknute gradine u selu Sitno.⁵⁹ Kao argument za takav položaj navodi terminacijski natpis pronađen u Dubravi koja se nalazi u Srednjim Poljicima, odnosno u unutrašnjosti ovog područja, što ukazuje na kopnenu orijentaciju autohtonih zajednica, koja se očituje u pojavama poput zajedničkog vlasništva nad zemljom kao i u onomastici i kultu Silvana. Također Plinijeva upotreba termina *castellum* ukazuje na gradinsku osnovu pituntinskog naselja. Uz to, podno gradine u selu Sitnome pronađena je brončana ostava, dok su na obroncima nađeni prapovijesni grobovi. Zbog toga bi, prema M. Zaninoviću, u unutrašnjosti Poljica trebalo tražiti začetke kasnijih naselja bliže obali, kada su se pastiri spustili do mora.⁶⁰ J. Jeličić-Radonić traži ilirskoga prethodnika na prostoru Gornje Podstrane, a veliki blokovi oko sv. Martina mogli biti njegovi ostaci bedema. Ti blokovi zasigurno su građevnog karaktera, ali se nalaze i kao rubnjaci umjetno građene ceste (*via munita*) uz koju su se prostirale grobne parcele.⁶¹

Kao jedna od mogućnosti predrimskog Pituntija, u literaturi se često navodi i brdo Mutogras zbog toga što je, s obzirom na jako dobar strateški položaj, s njega moguće nadzirati Brački kanal. Što se tiče obalnog dijela pituntinskog teritorija, manjak arheoloških podataka ne govori u prilog većoj naseljenosti, ali je i dalje to pitanje otvoreno raspravi. Jedino poznato naselje priobalnog dijela nalazilo se upravo na brežuljku Mutogras, te je vjerojatno bilo okrenuto moru. Zbog toga je, u trenutku kada je narastao grčki interes i za ove prostore, on bio izložen helenističkim utjecajima. O tome govori pronađeni helenistički materijal u nekropoli naselja. Tako se mogla razviti trgovina, ali i poljoprivredna djelatnost, u tolikoj mjeri da se to naselje moglo izdići u nosioca zajednice. Tada bi upravo naselje na Mutograsu bio predrimski Pituntij. Ipak, raspored lokaliteta govori u prilog tezi da je zajednica bila usmjerena prema

⁵⁸S time se slaže i D. Vlašić, detaljnije D. Maršić 2014, 192-193.

⁵⁹Isto, 193.

⁶⁰M. Zaninović 2007, 149.

⁶¹D. Maršić 2014, 192.

unutrašnjosti Poljica s obzirom na terasasto-udolinski karakter tog kraja, koji bi svojim stanovnicima mogao biti ekonomski isplativiji. To bi podrazumijevalo i veću angažiranost tamošnjeg stanovništva koje bi kroz krčenje šuma i njihovo pretvaranje u pašnjake sve više utjecalo na okoliš.⁶²

D. Maršić pretpostavlja da je predrimski Pituntij bio na području brežuljka Mutogras, ili, što je po njemu još izglednije, na širem području Gornje Podstrane. To također uključuje i položaj Gornja (Stara) Vas kraj izvora Mura, ispod gomile Pišćenica, kao i položaj Gračine ispod crkvice sv. Fabijana. Prema D. Maršiću, naselje iz starijih razdoblja, brončanog i starijeg željeznog doba, zaista se i moglo nalaziti na prostoru Srednjih Poljica, to jest na jednoj od gradina u Sitnom Gornjem, ali predrimsko naselje, koje odgovara Plinijevom kaštelu, moralo je biti locirano na prostoru Primorskih Poljica. U prilog toj tezi navodi nekoliko razloga. Primorski dio pituntinskog teritorija najveći je i ekonomski najvažniji. Također, već spomenuti Plinijev niz kaštela Petuntium, Nareste, Oneum, govori da je riječ o naseljima uz more, s obzirom da se Onej nalazio na položaju današnjeg sela Baučići iznad Omiša (Gornja Podstrana vuče brojne sličnosti s lokacijom Oneja), dok upotreba izraza kaštel (*castellum*) govori da je riječ o utvrđenom naselju gradinskog tipa na dominantnom položaju.⁶³ Uz to, prijelaz preko Primorske kose najranjiviji je dio pituntinskoga teritorija, zbog toga što ona povezuje primorski i gorski dio Poljica. U prilog tezi da se središte nalazilo na širem prostoru Gornje Podstrane ide i veliki broj pronađenih rimskih spolija, koji zasigurno nisu svi mogli biti doneseni iz Sv. Martina. Konačno, iznad Gornje Podstrane nalazi se Gradina na položaju Vršina koja je mogla biti akropola naselja.⁶⁴

⁶² I. Borzić 2014, 77.-78.

⁶³ I „kašteli poznati po bojovima“ koje navodi Plinije svi su gradinske osnove. Riječ je o Burnumu, Andetriju i Tribuliju (Tiluriju).

⁶⁴ D. Maršić 2014, 192.

4. Početak romanizacije i pitanje uključenja dijela poljičkog priobalja u salonitanski ager

4.1. Romanizacija kao posljedica osnutka kolonije Salone

Intenzitet i način romanizacije uvijek ovise o prostoru u kojemu se ona odvija, a u primjeru poljičkog primorja, odnosno prostora između rijeke Žrnovnice i Jesenica, na proces romanizacije utjecala su dva glavna faktora. Jedan od njih bio je blizina Salone, glavnog i najvećeg grada rimske Dalmacije. Drugi je drugi faktor usko povezan s prvim, a riječ je o naklonjenost lokalnog stanovništva novoj rimskoj vlasti koja mu je garantirala održanje teritorijalne stabilnosti. Tako se romanizacija s lakoćom manifestirala u gotovo svim aspektima života lokalnog stanovništva, poput službenog ustroja domorodačkog teritorija i kasnije salonitanskog agera, pojave nove vrste naselja, objekata i nekropola te uvođenja novih gospodarstvenih principa i komunikacija.⁶⁵

Blizina Salone u najvećoj je mjeri utjecala na daljnji razvitak poljičkog prostora u osvit rimskog doba.⁶⁶ Nastala u dnu Kaštelanskog zaljeva, zaštićenom od otvorenog mora, uz rijeku Jadro koja je opskrbljivala stanovništvo pitkom vodom, Salona je imala sve preduvjete za razvitak jedne veće gradske aglomeracije.⁶⁷ Također je bila dobro povezana s unutrašnjošću. Naime, u predrimsko vrijeme, odnosno u vrijeme dominacije Ise na ovim prostorima, Salona je bila mjesto gdje je roba mogla podjednako stići iz pravca Kaštela, Klisa i unutrašnjosti, Mravinaca, Stobreča i Splita, a nalazila se na križanju važnih puteva koji su postojali još od prapovijesnog doba te kroz čitavu antiku.⁶⁸ Takav položaj pružio je Saloni priliku da postane metropola provincije.⁶⁹ U razdoblju najvećeg rasta obuhvaćala je prostor od 516.800 m² unutar gradskih zidina, a pretpostavlja se kako se broj stanovnika kretao oko 40 000. Na istočnoj obali Jadrana ni jedno naselje, uključujući i ona na području Istre, nije obuhvaćalo tako velik prostor.⁷⁰

Rimljani su praktički u potpunosti zavladaali širim salonitanskim prostorom još od Koskonijeva preotimanja Salone Delmatima 76. g. pr. Kr.⁷¹ Riječ je o ratu Rimljana protiv Delmata koji je trajao od 78. do 76. pr. Kr., a koji je započeo tako što su Delmati napali i zauzeli

⁶⁵ I. Borzić 2014, 78.-79.

⁶⁶ Isto, 78.

⁶⁷ N. Cambi 1991, 7.

⁶⁸ B. Kirigin 2012, 60.

⁶⁹ N. Cambi 1991, 2.

⁷⁰ Isto, 15.

⁷¹ I. Borzić 2014, 75.

Salonu. Salona je od kraja 2. st. pr. Kr. najvjerojatnije bila trgovište grčkih, prije svega isejskih, i rimskih trgovaca, koji su bili pod zaštitom rimske vojske i mornarice. Pobunjeni Delmati bili su oni iz unutrašnjosti, a protiv njih je poslan Gaj Koskonije s propretorskim ovlastima koji je vratio Salonu pod rimsku vlast. Taj ratni pohod značajan je zbog toga što su Rimljani samo tri desetljeća nakon ozbiljno razmišljali o intenziviranju svoje prisutnosti na istočnome Jadranu, romanizaciji i osnivanju kolonija.⁷²

U pisanim se izvorima više puta spominje konvent⁷³ u Saloni te važnost Narone za rimske interese, a kao cazarovska uporišta za vrijeme građanskog rata nabrajaju se Salona, Narona i Epidaur.⁷⁴ Nakon Cezarove pobjede nad Pompejem, između 47. i 44. g. pr. Kr., u tim su mjestima, kao i u Jaderu i Poli, osnovane kolonije rimskih građana. Stvaranje tih pet kolonija znak je osmišljene Cezarove politike da se podigne razina romanizacije na istočnoj jadranskoj obali te da se nagrade lokalne zajednice rimskih građana, konventi, za vjernost Cezaru. Uz to, kolonije su se osnovale i u svrhu smještaja razvojačenih legionara poslije rata, ali i smještaja doseljenika iz Italije.⁷⁵ I prije Koskonijeva preotimanja Salone Delmatima 76. pr. Kr., ali pogotovo nakon, u Salonu pristižu brojni Italici. Oni u novoosvojene prostore dolaze s različitim interesima, a salonitanski, prvo konvent, a potom i kolonija, dobivaju ulogu centra romanizacije čitavog srednjodalmatinskog prostora, a time i poljičke regije.⁷⁶

Iako još brojna pitanja vezana uz kronologiju nisu odgovorena, može se sa sigurnošću reći da je prostor poljičke regije u predrimsko vrijeme bio zemlja triju domorodačkih zajednica na koji se kasnije proširio teritorij kolonije Salone. Izvorno je prostor između Žrnovnice i Jesenica pripadao pituntinskoj zajednici, ali je, s obzirom na njenu usmjerenost prema kraju Srednjih Poljica, uključivanje dijela njezina priobalja u salonitanski ager prošlo, u ekonomskom smislu, bezbolno.⁷⁷ Također je poznato i to da su poljičke zajednice odredile svoje granice prije dolaska Rimljana. Oni ih, pak, zbog novonastale situacije i unapredovale administracije

⁷² R. Matijašić 2009, 121.

⁷³ Konventi rimskih građana (*conventus civium Romanorum*), smatraju se prethodnicom osnutku kolonija. To interesno povezivanje trgovaca s drugim rimskim građanima koji živjeli i radili na područjima gdje rimska vlast još nije bila uspostavljena ukazuje na zanimanje rimskog gospodarstva za nova područja, R. Matijašić 2009, 138.

⁷⁴ Isto, 138.

⁷⁵ Isto, 138.

⁷⁶ I. Borzić 2014, 75-76.

⁷⁷ Što se tiče drugih dviju poljičkih zajednica, Nerastina i Onastina, i njihova teritorija, poljoprivredni je potencijal i opseg njihovog zemljišta puno manji u odnosu na pituntinsko priobalje, zbog čega interes Salone na tamošnje širenje možda i nije bio prevelik. Također, postojanje dvaju natpisa s položaja Sustipan i Nedes iznad Jesenica, na kojima se zajednica Nerastina javlja kao nosilac obnove jednog nepoznatog objekta i hrama Dijane i Asklepija sugerira da je nerastinska zajednica bila dobro i koherentno organizirana te prisutna i na priobalnom teritoriju, zbog čega širenje salonitanskog agera na taj prostor možda i ne bi bilo tako jednostavno, I. Borzić 2014, 83.

podizhu na jednu napredniju i formalniju razinu. Do toga dolazi, ako ne u Augustovo doba, onda zasigurno u vrijeme namjesništva P. Kornelija Dolabele (14. – 20. g.). Tada se izrađuje *forma Dollabeliana*, katastarska mapa Dalmacije, koja je služila kao temelj za sva teritorijalna pitanja u provincijama. Ipak, već spomenuta tri natpisa, govore da je prvo u Kaligulino, a zatim opet u Klaudijevo doba, došlo do postavljanja, a zatim ponovnog utvrđivanja i obnavljanja granica između Pituntina, Nerastina i Onastina. Rimski gromatički pisci donose brojne razloge o razgraničenjima i angažmanima rimskih vlasti i gromatika, ali uvijek se radi o uređivanju vlasti nad određenim teritorijem.⁷⁸

Dolaskom rimske vlasti postupno dolazi do intenziviranja života na čitavom poljičkom primorju, drugim riječima do jačeg prodora rimskih životnih navika. To se očitovalo u raznim aspektima svakodnevnog života domorodačkog stanovništva, poput gradnje novih tipova naseobina, intenzivnije ekonomije i boljeg komunikacijskog sustava.⁷⁹ Raspored rimskih lokaliteta najbolje govori o tim promjenama. Već smo vidjeli da su predrimska naselja bila usmjerena prema unutrašnjosti. Rimska naselja se, pak, formiraju na obalnom pojasu, u blizini izvora vode i plodnog flišnog tla.⁸⁰ Tako rimsko vrijeme donosi dvostruku nasljednost. S jedne strane nastavlja se romanizacijom obogaćen život važnijih domorodačkih naselja, moguće u podnožju gradinskih naselja bliže glavnim prometnicama. S druge strane, na priobalju se razvija sasvim novi krajolik, do tada nepoznat lokalnom stanovništvu. Riječ je vilama rustikama karakterističnim za ruralna područja koja su zaposjeli rimski doseljenici.⁸¹ Na kraju krajeva, rimsko razdoblje na prostoru između rijeke Žrnovnice i Jesenica i jest obilježeno time što je bilo „predgrađe“ provincijske metropole Salone.⁸²

4.2. Salonitanski ager

S osnutkom kolonija rimskih građana (*colonia civium Romanorum*) dolazi do novog oblikovanja naselja sa svim urbanim sastavnicama. Rimske kolonije postaju centar širega, pridruženoga područja te osim demografskih, socijalnih, ekonomskih i kulturoloških promjena donose i značajne preobrazbe u prostoru kolonijalnoga agera.⁸³ Naime, kolonija kao upravna jedinica obuhvaćala je grad i izvangradsko područje, odnosno, ager, kao gospodarski temelj kolonije na kojem su se njeni stanovnici bavili poljoprivredom. Kada bi se osnovala kolonija

⁷⁸ I. Borzić 2014, 79.

⁷⁹ Isto, 79-83.

⁸⁰ Isto, 84.

⁸¹ Isto, 89-90.

⁸² Isto, 79.

⁸³ D. Bulić 2012, 51.

njezin bi ager centurijacijom (*centuriatio*) ili limitacijom (*limitatio*) bio podijeljen na pravilne čestice,⁸⁴ a premjeravanje⁸⁵ kompleksa nove kolonije vršili su gromatici. Obradivo zemljište koje je ili otkupom ili eksproprijacijom dodijeljeno koloniji trebalo je razdijeliti novim kolonistima zbog čega se to zemljište dijelilo u veće parcele mrežom ravnih paralelnih linija (*limites*) koje su se sjekle pod pravim kutom. Tako bi se dobile veće parcele – centurije, koje su uglavnom bile pravilni kvadrati čije su stranice iznosile 2 400 stopa, odnosno 710,4 m.⁸⁶

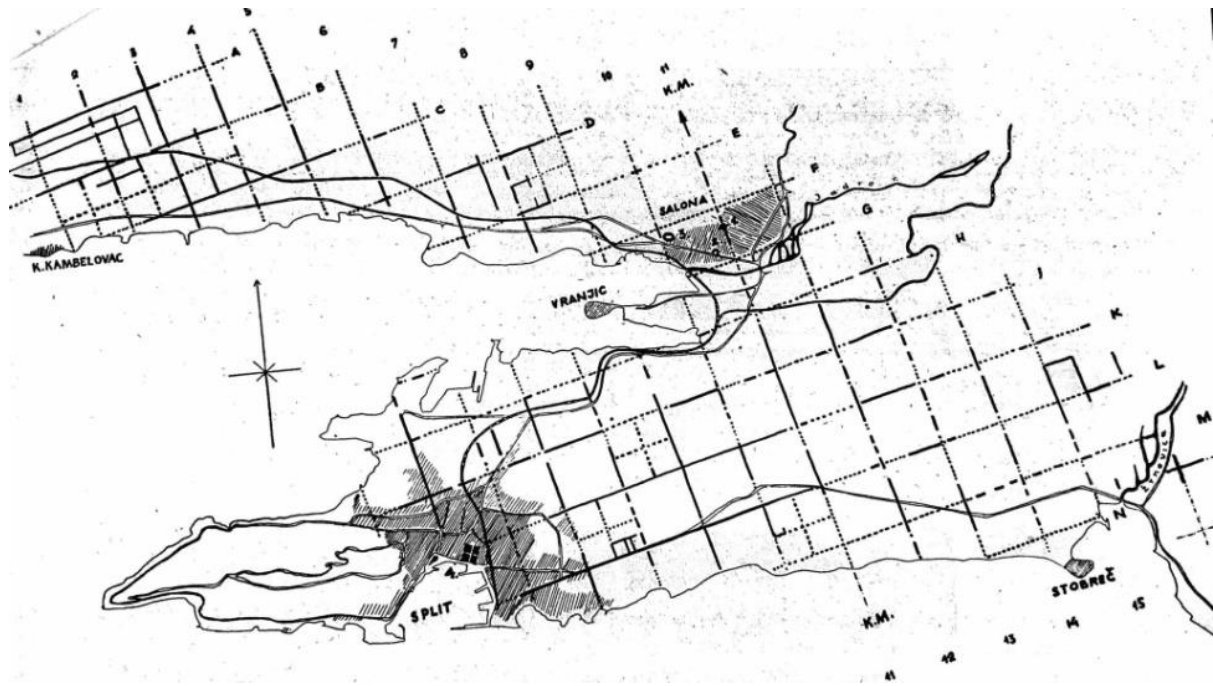
Salonitanski ager (Slika 5) prostirao se od Kaštel Starog gdje je graničio s teritorijem Tragurija, u zaleđu je sezao do Kozjačkog bila i Klisa, te je obuhvaćao današnje kaštelansko, solinsko i splitsko polje, sve do rijeke Žrnovnice. Manje od polovice tog područja bilo je organizirano u centurije. Naime, limitacija je provedena na čitavom splitskom polju, a u kaštelanskom polju do Kaštel Kambelovca. Ukupno je salonitanski ager sadržavao oko 70 potpunih centurija i oko 20 nepotpunih na periferiji limitacije (*subcessivae*). Prostor Marjana ostao je *in soluto*, kao i ostale površine agera u kaštelanskom polju koje nisu bile zahvaćene limitacijom. Ostaci limitacije najslabije su vidljivi u neposrednoj blizini Salone, dok je limitacija splitskog polja najvidljivija, te su i devijacije s osnovnog pravca i nepravilnosti tu mnogo manje nego na prostoru Kaštelanskog polja, gdje su gromatici naišli na problem povezivanja karda iz splitskog polja preko mora s onima u Kaštelanskom, kao i na problem omeđivanja centurija na krševitom i neravnom terenu. Razlika je i u tome što su limesi u splitskom polju većinom predstavljeni komunikacijama, putevima i cestama koje su svoju ulogu iz antike sačuvale do danas, dok to nije slučaj s Kaštelanskim poljem.⁸⁷

⁸⁴ D. Bulić 2012, 51.

⁸⁵ Premjeravanje zemljišta počinjalo je na mjestu gdje su se sjekle dvije glavne linije, *cardo maximus* (KM) i *decumanus maximus* (DM), te su se prema njima određivali ostali sporedni limesi koji su bili paralelni s KM i DM. U Augustovo vrijeme na raskrižjima karda i dekumana postavljali su se i cipusi (kolone) kojima je na gornjoj plohi bio urezan *decussis*, dvije linije ukrštene pod pravim kutom. Jedna linija išla bi u pravcu dekumana, a druga u pravcu karda, a svaka nosi oznaku karda i dekumana koje označuje. U središtu čitavog rastera (*umbilicus*, *groma*), one su označene s DM i KM, a na ostalim sjecištima prema položaju gdje se nalaze, M. Suić 1955, 5-6.

⁸⁶ Mreža centurija ipak nije zatvoren blok pravilnih kvadrata, često neke centurije nisu bile do kraja zatvorene, pogotovo one na periferiji limitacije. Dio agera koji nije bio namjenjen za obrađivanje nije bio organiziran u centurije ostao je *in soluto*, kao *ager extra clusus*. Nije bila rijetkost ni da država zadrži dio agera kao *ager publicus* koji se tek kasnije mogao ustupiti koloniji za daljnje širenje njena agera, M. Suić 1955, 6.

⁸⁷ M. Suić 1955, 17.

Slika 5. Ager Salonitanus (M. Suić, 1955.)

Model korišten za organizaciju prvotnog teritorija salonitanske kolonije korišten je i kasnije, za organizaciju teritorija prilikom njegova proširenja. Taj model čine linije limitacije sa 12° odstupanja od osnovnih pravaca, centurije kvadratnog oblika sa stranicama od 710 m, limesi u obliku komunikacija ili pak kamenih nasipa i dr. Ukupno gledajući, centurirani dio salonitanskog agera obuhvaćao je oko 100 centurija, odnosno 20 000 jugera. No različiti podaci ukazuju da je njegov opseg svojevremeno bio proširivan⁸⁸ i to, kako u smjeru zapada, tako i na istok. Mnogo je otvorenih pitanja o trenutku proširenja salonitanskog agera, kao i o njegovom opsegu i organizaciji. Proširivanje prema trogirskom prostoru najčešće se dovodi u vezu s Klaudijevim naseljavanjem rimskih veterana u antičke Sikule (Resnik). S druge strane, o rasprostriranju salonitanskog agera na istok, koje je za ovu temu najvažnije, postoji nekoliko teza, ali ni jedna nije konačno dokazana.⁸⁹

⁸⁸Širenje kolonijalnog zemljišta na teritorij drugih zajednica (*ex alieno territorio*), i formiranje prefektura ili pagusa bila je uobičajena rimska praksa koju opisuju gromatički pisci. Kao razloge širenja kolonijalnog zemljišta rimski pisci spominju slučajeve kada ono nije bilo dovoljno za naseljavanje svih kolonista. Zemljište koje su kolonisti primali nazivalo se *pertica*, a prefektura je dobivala ime prema zajednici na čijem zemljištu nastaje, I. Borzić 2014., 80.

⁸⁹ I. Borzić 2014, 80.

4.3. Administrativni status Pituntija

S obzirom da je datiranje istočnog proširenja salonitanskog agera još uvijek upitno, postoji nekoliko teorija o administrativnom statusu Pituntija, odnosno o njegovom odnosu prema Saloni. Jedna od teorija je ta da je cijelo vrijeme bio u sastavu Salone, druga da je potpao pod Salonu u 2. st. n. Kr., a treća da je bio autonomni municipij. Prve dvije teorije međusobno se ne isključuju, riječ je samo o tome da iste pojave datiraju u različito vrijeme. Izvor koji ukazuje na to da je salonitanski ager u jedno vrijeme obuhvatio i prostor, ili dio prostora, današnje Podstrane jest kamen međaš (Slika 6) (Kat. br. 3).

Slika 6. Kamen međaš iz Podstrane (I. Borzić 2014.)

Međutim, i dalje je otvoreno pitanje kada je i u kojoj mjeri salonitanski ager obuhvatio prostor Pituntija. Naime, kao mjesto pronalaska kamena navodi se Podstrana, ali bez preciziranja lokacije.⁹⁰ To umanjuje vrijednost podataka koje ovaj kamen međaš nosi za označavanje centurije kojoj je pripadao, a nije naznačena ni regija u kojoj su se nalazili kardo i dekuman. Na gornjoj plohi kamena urezane su dvije linije položene pod pravim kutom

⁹⁰ D. Maršić 2014, 194.

(*decussis*), a na okomitim stranicama prema kojima linije završavaju nalaze se oznake D II i K I, u značenju *decumanus secundus* i *cardo primus*.⁹¹ Brojevi na kamenu međašu razlog su zbog kojega se pretpostavlja da je pronađen negdje na prostoru Strožanca. M. Suić je iznio tezu o sekundarnoj limitaciji na tome prostoru koja je zbog mogućeg otklona morala imati posebnu numeraciju. Kada bi međaš bio pronađen dublje u Podstrani, tada bi se na međašu nalazili podaci o trećem ili četvrtom dekumanu i drugom ili trećem kardu, koji bi se brojali od rijeke Žrnovnice. S obzirom da u ovom slučaju to nije riječ, pretpostavlja se da je kamen otkriven u Strožancu, bliže morskoj obali.⁹²

Izostanak preciznijeg navođenja položaja sjecišta limita sugerira da ono nije bilo ni potrebno. Nije imalo smisla *decussis*, odnosno *umbilicus*, postavljati na mjestu od kojeg bi se kretale četiri glavne limitacijske linije, već negdje odakle su se povlačile dvije osnovne i krajnje (DM=DI / KM=KI) ili jedna glavna i nekoliko sporednih linija premjerenog prostora. Uostalom, to je bio slučaj i s podjelom Trogirskog polja gdje se također može nazrijeti jedna osnovna linija u pravcu istok-zapad koju sijeku okomite linije. Ukoliko je to ovdje slučaj, tada međaš iz Podstrane nosi dovoljno informacija i govori o praktičnosti gramatika koji se uvijek prilagođavaju terenu u pitanju, u ovome slučaju poljičkom primorju, gdje je priobalni pojas najpogodniji dio za poljoprivredno iskorištavanje. S obzirom da se ostaci podjele zemljišta naziru samo u Strožancu, i to uvjetno rečeno, a da se južno uopće ne primjećuju, to ipak ne znači da se salonitanski ager proširio dalje na jug, samo ne dijeleći teritorij po centurijama, nego drugim, slobodnijim, metodama.⁹³

U traženju tragova centurijacije određeni se podatci mogu iščitati iz najstarijih kartografskih prikaza Primorskih Poljica. Na primjer, na jednom nalazu iz 16. st. može se uočiti niz pravilnih kvadratnih čestica na području Strožanca. Te čestice dijelom prate podjelu zemljišta na desnoj obali Žrnovnice, čije usmjerenje odgovara glavnim linijama salonitanskog centuriranog dijela agera. Na približno istom području i danas se jasno vide dvije okomite linije, odnosno komunikacije. M. Suić prvi uočava da one prema usmjerenju odgovaraju, ali pravcima ne odgovaraju kardima i dekumanima na salonitanskoj strani Žrnovnice. Također, D. Vlašić ukazuje na moguće ostatke centurijacije. Opisuje dugu kamenu gomilu koja se proteže od kuće Cindro u Strožancu do podnožja polja u Polači gdje se nalazilo prostrano imanje kasne antike. Komunikacije i nasipi nisu neuobičajeni načini izvedbe salonitanskih limita, a ako je ovdje

⁹¹ M. Suić 1955, 19.

⁹² D. Maršić 2014, 194.

⁹³ I. Borzić 2014, 83.

stvarno riječ o ostacima rimske podijele zemljišta tada bi nepoklapanje njezinih pravaca na lijevoj u odnosu na desnu stranu rijeke Žrnovnice bio dokaz naknadno obavljene limitacije koja se u potpunosti prilagodila terenu. Na kraju krajeva, kolonijalni ageri s nekoliko različito usmjerenih i organiziranih dijelova nisu nepoznati te se oni nalaze širom rimskoga svijeta.⁹⁴

M. Suić tvrdi da je Pituntij cijelo vrijeme bio pod ingerencijom Salone, kao što je to slučaj sa naseljima Tragurijem i Epetijem, koji su uostalom i puno urbaniziraniji od Pituntija,⁹⁵ te smatra kako se salonitanski ager proširio na istok u doba Klaudija. Kao argumente navodi carevu kolonizatorsku aktivnost u Dalmaciji (car Klaudije osim u Sikule za svoje veterane osniva i jedinu kontinentalnu koloniju u rimskoj Dalmaciji, u Ekvu (*Colonia Claudia Aequum*) kod Sinja), zatim utvrđivanje granica između Pituntina i Nerastina, te oblik međaša iz Podstrane. Prva dva razloga zaista jesu dobri argumenti, no treba napomenuti da na prostoru Podstrane, osim nekoliko proizvoda velikih sjevernoitalskih ranocarskih opekarskih radionica Pansiane i Solonasa do sada nisu zabilježeni tako rani natpisi i to ne samo veteranski, već i oni ostali. Također, oblik katastarskog međaša ne može biti temelj datiranju proširenja agera jer se pojava međaša kakav je ovaj vezuje uz veoma široko vremensko razdoblje, a primjeri pokazuju da obuhvaća period od 1. st. pa nadalje.⁹⁶

S druge strane, povećani broj arheoloških nalaza na prostoru Primorskih Poljica, posebice onih epigrafskih, nakon druge polovice 2. st., dalo je razloga G. Alfoldiju i J. J. Wilkesu da time odrede datum širenja salonitanskog teritorija, što opravdavaju većim priljevom stanovništva u Salonu.⁹⁷ Alfödy tako ne osporava činjenicu da je u doba svoga najvećeg opsega Salona obuhvaćala prostor od Tragurija sve do Oneja, uključujući i Pituntij. Ipak, on natpise pronađene na prostoru Strožanca navodi pod Salonom, a one iz Podstrane pod natuknicom *Pituntium*. Po njemu, poljičke zajednice dolaze pod ingerenciju Salone tek u drugoj polovini 2. st. što povezuje sa salonitanskim natpisom *CIL* 3, 14239, 4 (=3157, 8663) koji se datira u 179. g. n. Kr. te spominje spor oko jedne javne međe (*limesa*). To bi, prema Alfödyju bilo povezano s drugom fazom limitacije u Strožancu, a kao potvrdu priključenja cijele poljičke visoravni i obale salonitanskom ageru navodi i pojavu novih obitelji na tom području te širenje gentilicija *Aurelius* što je u potpunosti prihvatio i J.J. Wilkes. Međutim, i dalje je otvoreno

⁹⁴ Isto, 82.

⁹⁵ D. Maršić 2014, 194.

⁹⁶ I. Borzić 2014, 81.

⁹⁷ Isto, 81.

pitanje kako to da je ekonomski zanimljiv teritorij udaljen od Salone samo četiri ili pet rimskih milja bio organiziran kao peregrinska općina?

S druge strane, M. Pavan iznosi mišljenje da je Pituntij dostigao status municipija. Kao potvrdu navodi postojanje natpisa *CIL 3, 6371*, koji glasi: *Aur(elio) Titian/o dec(urioni) m(unicipii), duumvi/ro, avo et pro/avo, def(uncto), ann(orum) [...]*. Natpis je iz Podstrane, ali se na njemu ipak ne spominje da je Aurelije Tician bio dekurion Pituntija. Mogao je biti dekurion obližnjih municipija poput Ridera, Nove, za koje pouzdano znamo da su imali taj status.⁹⁸ U Pavanovoj je tezi praznina od dva stoljeća, jer je Ticianov natpis nastao u razdoblju između kraja 2. st. i početka 4. st., te se ne može koristiti za interpretaciju pravne situacije Pituntija u ranom 1. st.⁹⁹

Prema D. Maršiću, najizglednije je da je Pituntij ulazio u sastav Salone kao što je to obrazložio M. Suić. Već navedenim razlozima on nadodaje još jedan, a to je Plinijev ulomak o poljičkim zajednicama u ranom 1. st. Naime, da su te tri zajednice zadržale autonomiju u odnosu na Salonu kako smatra Alfödy tada bi i one bile popisane u dekurijama kao druge peregrinske zajednice koje su ulazile u konvent, ili bi se to barem istaklo na neki drugi način. S. Čače ukazao je na to da su u opisu salonitanskog konventa peregrinske zajednice podijeljene u dvije kategorije. Jedna sadrži zajednice iz unutrašnjosti popisane po dekurijama, a druga one s otoka i na obali bez spomena dekurija (vjerojatno zbog toga što se na njih taj sustav nije odnosio). Od potonjih zajednica koje se nabrajaju Epetini su cijelo vrijeme, a drugi najvjerojatnije ili barem jedno vrijeme ulazili u sastav Salone. Obalne zajednice navode se imenima centralnih naselja (*castella*). Razlog tome treba tražiti u činjenici da su obalne zajednice preuzete iz jednog geografskog izvora s kraja Republike, a dio teksta s dekurijama iz službenih rimskih izvora (tzv. provincijskih statistika). Plinije je u svome djelu kompilirao podatke i prilagođavao ih suvremenom stanju zbog čega je iz njihova slijeda teško iznositi zaključke. Tekst se ipak može protumačiti na način da sudbenom konventu Salone pripadaju peregrinski Isejci, Solentini, Separi i Epetini, kao i udaljeni kašteli Pituntij, Naresti i Onej. Osim Ise i Farije, otočnim i poljičkim zajednicama zajedničko je to što se ne spominju naselja označena kao *oppida* (grad, općina?). Znači li to da su obalni kašteli i u ranije i u kasnije doba uspjeli ostati izvan delmatskog saveza, i bili pod vlašću nekog drugog jačeg centra? Ranije je možda riječ o

⁹⁸ Takav je slučaj s natpisom uzidanom u crkvu sv. Maksima na brdu Perunu između Podstrane i Jesenica koji glasi: *[D(is)] M(anibus) / Aurelio / Vero dec(urioni) / municipi(i) / Rideri, mil(iti) leg(ionis) / XI Cl(audiae) p(iae) f(idelis), milit(avit?) / ann(os) XXV, Aur(eli) Varro et Can(dida, parent(es), CIL 3, 12815a*

⁹⁹ D. Maršić 2014, 195.

Nestejcima ili Manijcima, a kasnije o Saloni. To što je rimska središnja vlast presudila u sporu Pituntina i Nerastina ne mora značiti da su oni administrativno autonomne peregrinske općine. Na primjer, natpis koji se označava kao *CIL* 3, 14239,4 (=3157, 8663), podigao je veteran Valerije Valent kao gubitnička strana u unutar salonitanskom sporu oko otvaranja javne međe, a u sporu je dekretom presudio sam namjesnik. Pituntium je, kada je stekao potrebne urbane atribute i kada se povećao broj stanovnika s civitetom, teoretski mogao dostići municipalni status i izaći iz sastava Salone, ali tome nikakve trenutne spoznaje ne idu u prilog.¹⁰⁰

Sigurno bi na pitanje o trenutku širenja salonitanskog agera preko rijeke Žrnovnice mogla odgovoriti, prije svega, intenzivnija arheološka istraživanja. Tada bi se moglo preciznije pokazati kada dolazi do značajnijeg naseljavanja poljičkog primorja kao i to uz što se taj proces može vezati. Ranocarski opekarski proizvodi o kojima je već bilo riječ jesu indikator ranog osnutka naselja, ali nepoznat kontekst njihova nalaza uz izostanak drugih izvora ne rješava pitanje jesu li oni rezultat pojedinačnih aktivnosti privatnika ili nečeg složenijeg poput širenja kolonijalnog agera.¹⁰¹

4.4. Komunikacije rimskodobnog Pituntija

S razvojem rimske naseljenosti, vezan je i uznapredovali sustav komunikacija, čija je rekonstrukcija moguća zahvaljujući pisanim i arheološko-topografskim izvorima. Naime, o tome da je rimska magistralna cesta prolazila kroz Primorska Poljica govore rimski i kasnoantičko/ranosrednjovjekovni kartografski i zemljopisni izvori, od kojih su za ovu temu najvažniji *Tabula Peutingeriana* i *Kozmografija* Anonimnog Ravenjanina.¹⁰²

Rimljani su već početkom 1. st. n. Kr., kada je rimski namjesnik za Dalmaciju bio Publije Kornelije Dolabella, izgradili pet novih cesta, koje se spominju na jednom natpisu pronađenom u Saloni. U natpisu se spominju pravci triju cesta, dok nema podataka o kretanju drugih dviju cesta. Ipak, iz *Tabule Peutingeriane* vidi se da je postojala cesta koja je prolazila uz morsku obalu između Salone i Narone, najvećih gradova rimske Dalmacije.¹⁰³ Na *Tabuli Peutingeriani* cesta koja prolazi prostorom između Žrnovnice i Jesenica započinje u Saloni, a završava u Inaroniji na Makarskom primorju. Riječ je o trasi *Salona - IIII - Epetio - VII - Oneo - XII - Inaronia*. Pomalo je problematično to što cesta koja od Salone preko Mravinaca i Kučina

¹⁰⁰ D. Maršić 2014, 196.

¹⁰¹ I. Borzić 2014, 82.

¹⁰² Isto, 87.

¹⁰³ D. Vlašić 1988, 27-28.

ide prema Epetiju odgovara udaljenosti od III milje, ali VII milja prema Oneju već nije točno. S. Čače smatra kako je prepisivač jednostavno pogriješio te umjesto XII od Epetija do Oneja stavio udaljenost od VII milja, a to se obrazloženje i čini najvjerojatnijim. Kod Anonimnog Ravenjanina, pak, ovaj prostor javlja se dva puta. Jednom u poglavlju IV, 16 (*civitates per litus maris - ...Oneo, Netrate, Petinitis, Epetio, Unione id est Musaro, Gedate, Spalathron, Salona...*), a drugi put u poglavlju V, 14 (*...Oneo, Netrate, Ionopen, Epetion, Dianion, Salona...*). Ni jedan dio ove trase nije pronađen na terenu, tako da njenoj rekonstrukciji pomažu upravo rimskodobna naselja zabilježena na priobalnom području s obzirom da je nastanak priobalne magistralne ceste povezan s naseljima, kao što su naselja i ceste uvijek jedni drugima svrha.¹⁰⁴

Prikaz na Tabuli Peutingeriani, konfiguracija terena i močvarna delta rijeke Žrnovnice, govore u prilog tome da je rječica bila premošćena uzvodno od samog ušća, podno pete Peruna, gdje se i danas nalazi most. Može se pretpostaviti da je cesta odatle pratila liniju kontakta naplavnog i padinskog područja Žminjevače i Budeševa, a zatim skretala prema jugoistoku u smjeru Strožanca, te da je prolazila između imanja na položajima Polača i Gospe od Site. Osim toga, tim putem prolazi i komunikacija za koju se pretpostavlja da odgovara kardu centuriranog dijela salonitanskog agera. Dokaz da je tuda prolazila trasa jest i miljokaz koji je pronađen na prostoru Strožanca, a koji danas služi kao nosač oltara u crkve Gospe od Site. Riječ je o koloni na koju je uklesan broj III ili IIII. Ukoliko se Salona uzme kao *caput viae*, onda je vjerojatnije da je ipak pisalo IIII.¹⁰⁵

Moguće je da se cesta dalje kretala u ravnoj liniji, što bi joj omogućio greben na kojem je nastalo Staro Selo, s obzirom da su tamo pronađeni rimski grobovi (lokalitet Grebčine), a prema tome cesta bi se spuštala bliže obali te prolazila uz imanje u Bajnicama. Pretpostavlja se da je cesta dalje nastavljala u ravnoj liniji sve do Sv. Martina, prolazeći na mjestu kontakta padine i obalne zaravni. Na to ukazuje gusta koncentracija rimskih nalaza, prikaz na Tabuli Peutingeriani kao i ranosrednjovjekovni spomen mostova koji su prolazili preko potoka Grljevac i Grbavac te pojam *Via antiqua* koji se na prostoru Sv. Martina spominje u 13. st. Ovdje valja ponovno spomenuti teoriju da su blokovi uzidani u ogradni zid crkvice nekada bili ogradni zidovi grobnih parcela koje su se pružale uzduž magistralne ceste. Cesta je vjerojatno od Sv. Martina kretala uzbrdo do nivoa iznad mutograških grebena, a zatim je u ravnoj liniji nastavljala sve do desne obale Cetine. To potvrđuju novovjekovne karte nastale između 16. i

¹⁰⁴ I. Borzić 2014, 87-88.

¹⁰⁵ Isto, 88

18. st., gdje se vidi cesta koja od žrnovničkog mosta prati podnožje primorskih kosa te se gotovo u ravnoj liniji pruža do desne obale Cetine, dok je okomitim pravcima povezana s naseljima Strožanac, Sv. Martin i Sustipan/Jesenice, što su sve stare rimske aglomeracije. Možda je upravo ova prigorska trasa bila prapovijesna komunikacija koja je povezivala domorodačka središta na mjestu kontakta Primorskih i Srednjih Poljica, ne samo međusobno već i sa širim salonitanskim prostorom. U rimsko doba su tako vjerojatno postojala dva glavna cestovna pravca, priobalni i prigorski. S obzirom da je konfiguracija terena prema jugu i Omišu istakla onaj prigorski pravac, priobalne naseobine Bajnice, Sustipan/Jesenice, Dugi Rat i dr., vjerojatno su bile povezane vicinalnim cestama.¹⁰⁶

Za Ravenjaninova naselja *Unione id est Musaro* i *Gedate* smatra se kako su smješteni u Gračiću kod Žrnovnice, jednom naselju u podnožju Mosora, te u Gatima. To ukazuje na postojanje srednjopoljičke komunikacije koja je tekla udolinom između Sridvice i Gradca, sjevernim rubom srinjinsko-tugarske udoline prema Gatima, gdje se dalje račvala u dva kraka, jedan koji je kretao prema Omišu, a drugi prema Zadvarju gdje se spajao s glavnom magistralnom cestom koja je vodila od Salone preko Tilurija do Narone. Ipak, treba napomenuti da rimskodobna naseljenost Srednjih Poljica nije istražena, već sve što je poznato dokazuju slučajni nalazi. Pronalazak nekoliko nadgrobničkih spomenika govori o postojanju nekakvog središta na prostoru Srinjina, a pojava ilirskog imena Dirutia na jednom od spomenika daje za naslutiti kako je autohtona komponenta stanovništva bila jaka.¹⁰⁷

U kontekstu komunikacijskih uvjeta Poljica treba se osvrnuti i na maritimne uvjete obale. Već je rečeno kako je obala slabo razvedena, uz izuzetak Žrnovničke (Stobrečke) uvale. Slabi nalazi ukazuju da su obalna naselja imala svoja artificijelna pristaništa, ali zasada nije poznato kolika su ona bila, te jesu li nadilazila privatni i lokalni karakter.¹⁰⁸

¹⁰⁶ I. Borzić 2014, 88-89.

¹⁰⁷ Isto, 89.

¹⁰⁸ Isto, 89.

5. Rimsko doba na prostoru između rijeke Žrnovnice i Jesenica

5.1. Distribucija rimskih lokaliteta

U rimsko doba grade se naselja na uskom priobalnom prostoru, a pri odabiru položaja naselja gledala se prirodna osnova mjesta. Tako su se naselja formirala na položajima s pogodnim prirodnim uvjetima, prije svega izvorima vode i plodnim flišnim tlom. Na prostoru između Žrnovnice i Jesenica takvi su lokaliteti do sada zabilježeni u Strožancu, Sv. Martinu te Mutograsu (Bajnicama).¹⁰⁹ Riječ je o grupi od nekoliko gospodarsko-ladanjskih imanja gdje su pronađeni tipični rimskodobni nalazi, odnosno mozaici, hipokausni sistemi, postrojenja za preradu poljoprivrednih proizvoda i dr.¹¹⁰ Ti arheološki lokaliteti su, uz već spomenute pisane izvore te epigrafsku građu, posebice kamene međaše, ključan element u stvaranju slike o rimskodobnom Pituntiju, odnosno njegovom urbanom karakteru.¹¹¹

Sada se također prepoznaju i druge mogućnosti obrade zemlje. Naime, Rimljani su uvodili nove i naprednije metode iskorištavanja zemljišta, zbog čega je došlo do intenzivnijih promjena u okolišu. Na groblju Sv. Martina te na lokalitetu Vinine pronađena su postrojenja za preradu maslina i vinove loze, što sugerira da je došlo do transformacije šumovitih padina i priobalja u kultivirane površine koje su se koristile za poljoprivredu, i to prije svega na širim prostorima uokolo naseobinskih nukleusa, tj. Strožanca, Sv. Martina, Jesenica i dr.¹¹²

Ipak, nisu sva naselja bila koncentrirana na obali, već postoji i niz lokaliteta koji se nalaze gdje i ranija domorodačka naselja, u podnožju primorskih kosa. Taj položaj je, kako u prapovijesno, tako i u rimsko doba, imao tu prednost da se nalazi na kontaktu Primorskih i Srednjih Poljica, u blizini bogatih pašnjaka koji su i bili osnovica života tih zajednica.¹¹³ Tako je za ovu temu nezaobilazno i selo Gornja Podstrana, među čije se najvažnije nalaze ubraja nekoliko nadgrobnih stela, natpis o posveti nepoznatog svetišta i Silvanov kulturni reljef.¹¹⁴

¹⁰⁹ Blage i plodne flišne padine i izvori vode glavni su razlozi gušćoj naseljenosti navedenih mjesta, ali kako i drugi predijeli između Žrnovnice i Jesenica imaju upravo te karakteristike, s pravom se može pretpostaviti kako će se trenutna arheološka topografija nadopuniti novim nalazima, posebice na prostoru između potoka Grljevca i Šćadina. Uostalom, trend naseljavanja uskog priobalnog prostora javlja se i na području Jesenica, Dugoga Rata i Omiša, I. Borzić 2014, 85.

¹¹⁰ I. Borzić 2014, 84.

¹¹¹ D. Maršić 2014, 187.

¹¹² I. Borzić 2014, 86.

¹¹³ Isto, 85.

¹¹⁴ D. Maršić 2014, 187.

5.1.1. Strožanac

Naselje Strožanac nalazi se na samom zapadnom kraju Primorskih Poljica, a s obzirom na konfiguraciju terena, moglo bi se smatrati dijelom ušća rijeke Žrnovnice. Izgled Strožanca kroz povijest se mijenjao, o čemu svjedoči Tabula Peutingeriana, srednjovjekovna kopija antičke karte iz 1. st., te kasnije srednjovjekovne i novovjekovne karte. Naime, uvala je bila dublja, a rijeka Žrnovnica podno Peruna račvala se u dva toka što je bilo pogodno za prihvat trgovačkih brodova. Također je širi prostor Strožanca bio privlačan za život zbog plodnih riječnih nanosa, pa su tako arheološki nalazi koji svjedoče o rimskodobnoj naseljenosti ovoga kraja zabilježeni na nekoliko položaja, a to su Polače, Gospe od Sita, Krug, Galije / Staro selo-Grebčine i Bajnice. Uzevši u obzir naplavnu aktivnost Žrnovnice, iz ovakvog rasporeda lokaliteta očito je da su se birala mjesta na malo uzvišenijem terenu, a lokaliteti Polača i Bajnice nalaze se uz izvore vode.¹¹⁵

Sljedeća značajnija aglomeracija nalazila se na brdu Krug, jugoistočno od rijeke Žrnovnice, gdje su pronađeni ulomci rimske keramike, urne i jedan natpis. U blizini Kruga je brdo Stinica na čijem se jugoistočnom dijelu nalazi kompleks crkve Gospe od Site,¹¹⁶ važan arheološki lokalitet gdje su pronađeni ostaci kasnoantičke vile.¹¹⁷ Kompleks se nalazi na blagoj terasastoj padini koja prelazi u ravničarski teren, što je tipičan obrazac položaja rimskih građevina na dalmatinskom priobalju. Također je i trasa rimske ceste koja je vodila od Oneja, preko Epetiona, do Salone prolazila upravo područjem gdje se nalazi crkva Gospe od Site,¹¹⁸ a u crkvi je sačuvan i jedan cilindrični stupić s oznakom III koji je možda služio kao miljokaz. Na tom prostoru pronađeni su i brojni drugi nalazi, kao što su mozaici, termalni sklop, arhitektonski ulomci, natpisi, ulomci keramike, urna cinerarija te djelovi sarkofaga. Također se izdvaja se po tome što je jedini lokalitet na širem prostoru gdje su vršena sustavna arheološka istraživanja.¹¹⁹

Nedaleko od Crkvice Gospe od Site, u smjeru sjevera, ističe se ruševina jedne kasnoantičke vile po kojoj je cijeli okolni predio polja dobio naziv Polače (*pallatium*, palača).¹²⁰

¹¹⁵ I. Borzić 2014, 84.

¹¹⁶ Crkvice je naziv dobila ime prema travi sita (lat. *juncus*), biljci koja raste u blizini vode, pretežito u močvarama ili barama, F. Oreb 1999, 442.

¹¹⁷ D. Maršić 2014, 196.

¹¹⁸ F. Oreb 1999, 446.

¹¹⁹ D. Maršić 2014, 196-197.

¹²⁰ D. Vlašić 1988, 17-18. Ta je vila, premda vjerojatno s teškim oštećenjima, opstala sve do turskih osvajanja, odnosno do početka 16. st. Tada su je Turci pretvorili u kulu iz koje su nadgledali svoje okolne solane. Nakon oslobođenja tog prostora od Turaka, početkom 17. st., splitski nadbiskup Stjepan Cosmi dobio je od Venecije

Vila je izgrađena u blizini rimske ceste i izvora vode, a izuzetno su dobro sačuvani ostaci njenih zidova, visine od pet do šest metara. Mogu se nazrijeti, među raslinjem, i obrisi prostorija različitih veličina, a okolne suhozidne granice vrtova građene su od pravilnog klesanog kamena. Prema kazivanju vlasnika zemljišta na kojem se nalazi vila, prilikom obrade zemlje pronađeno je i kameno popločenje poda, kao i jedan natpis koji je zatim bio zatrpan. Tehnika zidanja ukazuje na to da je riječ o kasnoantičkom periodu.¹²¹

Jugozapadno od crkve Gospe od Site nalazi se ljetnikovac obitelji Cindro, izgrađen u 18. st., podignut na mjestu gdje se nekada nalazio srednjovjekovni kaštel u vlasništvu benediktinskog samostana sv. Stjepana u Splitu.¹²² Vrlo je vjerojatno da su kaštel, pa tako i ljetnikovac, izgrađeni na ruševinama rimske maritimne vile. Danas je u ljetnikovcu uzidano nekoliko rimskih epitafa. Dio njih je zasigurno doneseno iz Starog sela, dio je možda donesen iz Podstrane, a neki su mogli biti doneseni i iz obližnjeg Epetija, ili čak Salone.¹²³

Južno, između brežuljaka Galije i Miljevca, na lokalitetu Bajnice, mogli su se krajem 19. st. pod gomilama primijetiti ostaci rimskih zgrada od pravilnog masivnog kamenja. Također su na tom lokalitetu otkrivena i tri groba pokrivena tegulama. U blizini, ispod terasastih zidina Galije otkrivene su *urnae cinerariae* i dio krovne opeke sa žigom [*Pansi*]ana. Na stražnjem dijelu brda nazvanom Staro selo, prema S. Rutaru nalazile su se brojne kamene gomile upravo nad antičkim ruševinama, a Rutar također spominje i jednu nadgrobnu stelu uzidanu u kuću u Strožancu.¹²⁴ Kako su na području Starog sela pronađene krajem 19. st. urne s pepelom i rimske opeke, jedan je predio tamošnjeg polja dobio naziv Grebčine, odnosno mjesto gdje se nalaze grobovi.¹²⁵ Po svemu sudeći, Strožanac je bio mjesto gdje se nalazila gusta mreža ladanjskih imanja s najmanje četiri položaja za ukapanje, a to su Krug, Bajnice te južne i sjeverne padine

okolni posjed i ruševinu turske kule (Ruina di torre Turcha), te ju je namjeravao obnoviti za potrebe svojih težaka. Ipak, u tome nije uspio, te je kula vremenom sve više propadala, D. Vlašić 1988, 18.

¹²¹ J. Jeličić 1991, 38- 39.

¹²²F. Oreb 1999, 443. Brojni povijesni izvori govore o značaju tog lokaliteta u srednjem vijeku. Naime, u ispravama samostana sv. Stjepana iz 12. i 13. st., na tom se prostoru spominje crkva sv. Marije, dok se u ispravama iz 15. st. spominje i Opaće selo izgrađeno na zemljištu koje je pripadalo benediktinskom samostanu. U selu su živjeli kmetovi-koloni koji su obrađivali zemlju, dok je samostanskim posjedom upravljao poseban upravitelj. Uokolo crkve sv. Marije nalazilo se i groblje gdje su se pokapali stanovnici toga sela. Zbog uspomene na to selo danas se predio blizu crkvice i naziva Staro selo. Crkva je u mletačko-turskim ratovima bila napuštena, a nakon oslobođenja Poljica od Turaka ovaj cjelokupni posjed oko crkve ulazi u sastav splitske nadbiskupije, F. Oreb 1991, 443-444.

¹²³ D. Maršić 2014, 197.

¹²⁴ Isto, 197.

¹²⁵ D. Vlašić 1988, 18.

Galije. To ide u prilog pretpostavci da je Strožanac uključen u limitirani, premjereni, dio salonitanskog agera.¹²⁶

5.1.2. Sv. Martin

Najznačajnija antička aglomeracija nalazila se na mjestu današnjeg naselja Sv. Martin, na samoj morskoj obali. Naseobinski nukleus na tom prostoru grupiran je na dnu plodnih flišnih padina, te uz izvor Studena voda i tokove Šćadin i Vrilo. Tragovi arhitekture koji svjedoče o postojanju naseobinskih kompleksa pronađeni su na lokalitetima Javor, Stupe i Vinine, dok su grobovi pronađeni na još više mjesta, a govore u prilog gušćoj naseljenosti na tom području.¹²⁷ Najznačajniji i najmonumentalniji ostaci graditeljstva nalaze se bez sumnje na širem prostoru Sv. Martina. Pronađene su i brojne krovne opeke s pečatima Pansiana, *Ti. Pansiana* i *Ner. Claudi Pansiana*,¹²⁸ koji ukazuju na to da urbanizacija ovog prostora na tipično rimski način počinje već u prvoj polovici 1. st. n. Kr.¹²⁹

Preko puta groblja Sv. Martina nalazi se lokalitet Javor, gdje su krajem 19. st. otkriveni ostaci zidova sa sistemom hipokausta. Tada su također pronađeni i fragmenti krovnog pokrova. Iako o ovom objektu pišu i F. Bulić i D. Vlašić kao o termama, ovdje je vjerojatnije riječ o dijelovima velikog i luksuznog ladanjskog objekta. Ako pretpostavimo da su tegule pronađene na svome izvornom mjestu, tj. da nisu ponovno upotrijebljene, onda bi se moglo zaključiti da je ovaj sklop podignut u doba Tiberija. Tada bi ovaj kompleks bio najstarija vidljiva i sigurno datirana građevina na prostoru Pituntija.¹³⁰

Najveći je broj spomenika pronađen u okolici crkvice sv. Martina i na lokalitetu Stupi, te upravo na tom potezu treba tražiti i rimskodobnu nekropolu. Naime, pretpostavlja se da veliki kameni blokovi uzidani u zid groblja sv. Martina pripadaju jednom zidu antičke ceste, odnosno grobnih parcela, a ne fortifikacijama, a u prilog toj tezi ide i njihova sličnost s blokovima ogradnog zida zapadne salonitanske nekropole.¹³¹ Grobovi su zabilježeni na mjestima Šćadin,

¹²⁶ D. Maršić 2014, 197.

¹²⁷ I. Borzić 2014, 84.

¹²⁸ Posebnu skupinu čine nalazi rimskih krovnih crijepova, gdje su posebno važni primjerci krovnih opeka (*tegulae*) sa žigovima poznatih carskih i privatnih radionica. Najviše je primjeraka tzv. velikih krovnih opeka sjevernoitalske carske keramičarske radionice *Pansiana*. Ona je imala svoje radionice južno, ali vjerojatno i sjeverno, od rijeke Po, zastupljene sa žigovima od vremena cara Augusta do Nerona. Najraniji komadi Pansijane jesu tri opeke iz Podstrane i najmanje jedna iz Strožanca. One nose unutar kartuše žig Pansiana, te datiraju iz Augustova doba, a svjedoče o početcima graditeljske aktivnosti prema rimskim običajima, D. Maršić 2014, 223.

¹²⁹ D. Maršić 2003, 442.

¹³⁰ D. Maršić 2014, 221.

¹³¹ D. Maršić 2003, 442.

Javor, Stupe, groblje kod crkvice sv. Martina, Vinine i Brig,¹³² što znači da se nekropola u sv. Martinu najvjerojatnije pružala s obje strane antičke ceste, čija se trasa više-manje podudarala s današnjom jadranskom magistralom. Sjevernije, ali na nekim mjestima i južnije, od ceste protezalo se naselje disperzivnog tipa.¹³³

Nadalje, pronalazak postrojenja za preradu poljoprivrednih proizvoda na groblju Sv. Martina te Vininama govori o tome da je širi prostor Sv. Martina bio privlačan gospodarsko-ladanjski nukleus. Na ovom su prostoru pronađeni i natpisi koji, osim što spominju manji broj obitelji (*Attius*, *Canius* i *Viscius*) spominju i vilike, upraviteljice imanja te osobe iz rimske društvene elite,¹³⁴ kao što su Lucije Artorije Kast, centurion više rimskih legija i prokurator provincije Liburnije, te komes Auzonije kojeg natpis pronađen u Sv. Martinu naziva *vir spectabilis*. Navedeni spomenici ukazuju na to da su neke visokopozicionirane osobe rimskog društva htjele u jednoj ruralnoj sredini kao što je Pituntium provesti svoje posljednje godine života, kao i na to da su na ovom prostoru postojala velika ladanjska imanja bogatih salonitanskih obitelji na kojima su većinu činili *servi* i *libertini*.¹³⁵

5.1.3. Mutogras

Treća koncentracija rimskih nalaza nalazi se na širem području Mutograsa te na strmim padinama uvale Bajnice, s njegove istočne strane.¹³⁶ Nešto zapadnije od samoga brežuljka, između Sv. Martina i Mutograsa, možda se nalazi manja nekropola na položaju Brig, na kojem su krajem 19. st. otkrivena četiri nadgrobna spomenika. Imena na spomenicima svjedoče o tome da su pokojnici vjerojatno bili obiteljski povezani.¹³⁷

Na Mutograsu je otkriveno mnoštvo nalaza, ali ih nažalost nije moguće preciznije locirati. Na južnoj padini bila zidana grobnica i zid¹³⁸ između kojih je u nasipu iskopano mnogo ulomaka helenističke keramike.¹³⁹ Bolje su sačuvani jedan pitos, tri lekita, jedna crna i crvena vaza, mala amfora,¹⁴⁰ kao i srebrni kvinarij s prikazom Rome i Dioskura koji se može datirati u 2. st. pr. Kr. Na vrhu brda otkriveni su još i terakotna urna i srebrni novčić Julija Cezara. Na

¹³² I. Borzić 2014, 84.

¹³³ D. Maršić 2003, 442.

¹³⁴ I. Borzić 2014, 85.

¹³⁵ D. Maršić 2014, 442.

¹³⁶ I. Borzić 2014, 85.

¹³⁷ D. Maršić 2014, 198.

¹³⁸ Isto, 198.

¹³⁹ Ti nalazi govore o dobrim trgovačkim vezama domaćeg stanovništva s helenističkim svijetom, najvjerojatnije s Epetijem, J. Jeličić 1991, 21.

¹⁴⁰ J. Jeličić 1991, 21.

padinama je pronađeno više paljevinskih grobova s petnaestak balsamarija, keramika i zidovi, zatim grob s predmetima posljednje faze delmatske kulture sa vrhovima kopalja,¹⁴¹ ostacima ogrlice od staklene paste i jantara, brončanim ukrasima za odjeću, uglavnom izrađenima od žice, spiralnim kopčama perforiranim diskom i kopljem od željeza.¹⁴²

Na vrhu brežuljka mogu se uočiti dvije bitne pojave. Kao prvo, na njegovoj najvišoj točki pronađena je veća koncentracija kasnoantičke keramike. To ukazuje na ponovno naraslu važnost Mutograsa krajem antike, te da je vjerojatno služio lokalnom stanovništvu kao refugij. Kao drugo, na vrhu brda može se uočiti priklesavanje kamena živca na dva mjesta, što je također moglo biti povezano s funkcijom refugija.¹⁴³ Priklesavanje je moglo biti učinjeno s ciljem da se velike kamene gromade uklope u fortifikacijski sustav, a tome bi u prilog mogle govoriti suhozidne spojnice između gromada koje su danas vidljive u nekoliko redova.¹⁴⁴

U uvali Bajnice također su zabilježeni ostaci arhitekture i kasnoantički grobovi, kao i ranocarski nadgrobni natpis na kojem se spominje domorodac *Vinius Buri f.*¹⁴⁵ što zajedno sa ranim ukopima sa spaljenim pokojnicima pronađenima na brežuljku Mutograss svjedoči o jakom rimskom kulturološkom utjecaju na lokalno stanovništvo ovog područja.¹⁴⁶ Na prostoru Bajnica otkrivene su također i brojne grobnice, fragmenti tegula i imbreksa (jedna s pečatom *M. EVTROPES*), te novac careva Gracijana i Valentinijana. Nalazi potvrđuju da je na tom prostoru postojala značajnija aglomeracija kroz cijelu antiku, vjerojatno *vicus*, *pagus* ili skupina ladanjskih objekata, na kojem će kasnije nastati i ranokršćanska cemeterijalna bazilika.¹⁴⁷

5.1.4. Gornja Podstrana

Iako je najviše nalaza pronađeno u priobalju, neki su lokaliteti smješteni gdje i ranija domorodačka naselja, kao što je to primjer s današnjim selom Gornja Podstrana, koje je vjerojatno bilo predrimsko središte Pituntina.¹⁴⁸ Gornja Podstrana nalazi se na klisurama Primorske kose preko koje je vodila prastara staza koju je nekoć nadzirala manja gradina, a na čijem je mjestu kasnije sagrađena crkvice sv. Jurja, a riječ je o glavnoj komunikaciji između

¹⁴¹ D. Maršić 2014, 198-199.

¹⁴² J. Jeličić 1991, 20. – 21.

¹⁴³ Frane Bulić je prvi zabilježio tu pojavu, te prenosi legende koje su stanovnici iz okolnih mjesta govorili o priklesanim laticama kao „kraljičinom prijestolju“ te „Dioklecijanovu kamenu,“ D. Maršić 2003, 112.

¹⁴⁴ D. Maršić 2003, 441.

¹⁴⁵ Natpis glasi: *Vinius Buri f. / sibi et suis fe/cit locum / privatum.*, D. Maršić 2014, 445.

¹⁴⁶ I. Borzić 2014, 85.

¹⁴⁷ D. Maršić 2003, 445.

¹⁴⁸ I. Borzić 2014, 85.

primorskog i unutrašnjeg dijela pituntinskog teritorija. *Castellum Peguntij* kojega spominje Plinije mogao se nalaziti na prostoru najstarijeg dijela naselja, oko crkvice sv. Ante i župne crkve Blažene Djevice Marije.¹⁴⁹

U Gornjoj Podstrani pronađeno je više antičkih spomenika, od kojih su neki mogli biti doneseni s obale (pretežito s područja Sv. Martina) kao građevni materijal, ali bi neki mogli biti i lokalnog podrijetla. Za sada nisu pronađeni ostaci antičke arhitekture, što ne znači da ih nije bilo.¹⁵⁰ Svi rimski nalazi pronađeni na prostoru Gornje Podstrane uzidani su u lokalne kuće i crkve.¹⁵¹ Tako je u vanjski zid apside župne crkve uzidan kao spolij donji dio nadgrobne stele, okrenut naopako s uklesanom godinom gradnje crkve, dok je veći broj spolija uzidan u crkvicu Sv. Ante. U pločnik ulaznih vrata ugrađen je fragment monumentalnog natpisa na kojem je čitljivo samo nekoliko slova, a do njega jedna manja nadgrobna stela.¹⁵²

Iz rimskoga doba potječe i Silvanov kulturni reljef uzidan u crkvu sv. Ante, koji ukazuje na postojanje kulturnih objekata.¹⁵³ Tako, iako se za crkvu sv. Ante prije smatralo da je nastala u 12. st., antičke spolije uzidane u njene zidove, kao i kulturni reljef Silvana i Nimfi te ulomak predromaničkog zabata ukazuju na to da je povijest crkve mnogo duža nego što se mislilo. To znači da antički Pituntij ne treba tražiti samo oko crkvice Sv. Martina, nego da su u njegov sastav ulazile i brojne vile rustike koje su se nalazile na padinama Peruna, kao i manje naselje, možda u statusu vika, na prostoru Gornje Podstrane. Uz more se uglavnom doselilo italsko stanovništvo i poneki domorodac, dok je gornje naselje sačuvalo autohtoni karakter. Tu se stanovništvo većinom bavilo stočarstvom, ilirski su pastiri izvodili svoja stada na vrhove Peruna gdje je bila bogata ispaša, te su ostavili zasvjedočen kult Silvana. Moguće je da je u kasnoj antici na mjestu paneja, ili u njegovoj blizini, izgrađeno starokršćansko svetište, iako se to ne može dokazati. Ipak, brojni slični primjeri navode nas na taj zaključak.¹⁵⁴ Tako bi se crkva Sv. Ante mogla se uvrstiti među rijetke primjerke kontinuiteta kulturnog mjesta od poganskog do kršćanskog svetišta.¹⁵⁵

¹⁴⁹ D. Maršić 2003, 441.-442.

¹⁵⁰ D. Maršić 2014, 198.

¹⁵¹ I. Borzić 2014, 85.

¹⁵² D. Maršić 2003, 442.

¹⁵³ I. Borzić 2014, 86. Slični položaji kulturnih mjesta javljaju se na nekoliko mjesta uzduž Primorskih Poljica, poput onih na širem prostoru Jesenica (Krug-Zeljovići) gdje se nalazi svetište Dijane i Asklepija, te Baučići iznad Omiša (Oneum) gdje je u ranocarskom razdoblju bilo sjedište carskog kulta, I. Borzić 2014, 86.

¹⁵⁴ Na primjer, na Crkvinama u Klapavicama blizu Klisa pronađen je natpis posvećen Silvanu unutar starokršćanske apside. Na lokalitetu Trstenik u Kaštel Sućurcu uz Crkvu Sv. Silvestra pronađen je žrtvenik posvećen Silvanu, a silvanovi reljefi iz Borka na Glamočkom polju nađeni su u ruševinama starokršćanske crkve, D. Maršić 1994, 115.

¹⁵⁵ D. Maršić 1994, 119-120.

5.2. Stanovništvo rimskodobnog Pituntija poznato s natpisne građe

Natpisi su najznačajnija skupina antičke spomeničke baštine te donose jedinstvene podatke o stanovništvu Pituntija. Na prostoru između Žrnovnice i Jesenica prevladavaju oni nadgrobniog karaktera, dok je pronađen samo jedan natpis javnog, i tri natpisa kulturnog karaktera. Od sjeverozapada prema jugoistoku ovakva je disperzija natpisa: Strožanac (6), Šćadin (1), Stupi (11), Povrh Stupa (1), Sv. Martin (15), Javor (4), Vinine (1), Gornja Podstrana (7), Brdine (1), Brig (4), Mutogras (1), nepoznato nalazište (12). Od svih cjelovito sačuvanih nadgrobniog natpisa, samo jedan natpis nema posvetnu formulu *D(is) M(anibus)*. Riječ je o steli obitelji *Pompeius*, čija detaljnija analiza slijedi dalje u tekstu. Nadalje, jedino se za dva natpisa može sa sigurnošću reći da datiraju iz 1. st. n. Kr., dok su svi ostali nastali u razdoblju između početka 2. st. i početka 4. st., što se može zaključiti iz posvete Manima (u slučaju stele Pompejevaca po frizuri pokojnika). Također neki natpisi potječu iz još kasnijeg, kasnoantičkog, razdoblja.¹⁵⁶

Zahvaljujući navedenoj natpisnoj građi, danas su poimenično poznate 74 osobe s prostora između Žrnovnice i Jesenica, 10 s prostora današnjeg Strožanca, 64 s prostora današnje Podstrane. Šest osoba spominje se dvaput. To su redom Marko Atije Cina (*Marcus Attius Cinna*) iz 1. st. n. Kr., Marko Atije Verkundijan (*Marcus Attius Vercundianus*), Kanija Ursina (*Cania Ursina*) i Lucije Artorije Kast (*Lucius Atorius Castus*) iz 2. st. n. Kr., te *Floria (H)ilara* i *Murcudia Maxima* iz 3. st. n. Kr., svi s prostora Podstrane.¹⁵⁷

Obitelj Atijâ (*Attius*), vjerojatno lokalnog podrijetla, bila je jedna od najstarijih i najuglednijih obitelji s građanskim pravom. Čak se četiri njena pripadnika mogu pratiti kroz nekoliko generacija između 1. i 3. st. Također se može uočiti i njihova veza s drugim obiteljima, poput obitelji Kanija (*Canius*). Osim članova obitelji *Attius*, na natpisima se javljaju čak petorica pripadnika obitelji *Viscii* i *Florii*. Obitelji *Pompeius* i *Canius* najvjerojatnije su servilnog podrijetla, a članovi obitelji *Murcudius* autohtonog. Iznenadujuće je to da je neznatna zastupljenost Julijevaca na natpisima pronađenima u Podstrani. Samo je jedan siguran spomen Julijevaca, dok je drugi upitan, a radi se o kasnijem razdoblju 2. i 3. st. n. Kr. *Flavii*, *Ulpii*, *Aelii* i *Aurelii*, bez sumnje lokalnog podrijetla, potvrđeni su samo jedan do dva puta, što je jako malo s obzirom na ukupan broj poznatih natpisa.¹⁵⁸

¹⁵⁶ D. Maršić 2014, 199-200.

¹⁵⁷ Isto, 208.

¹⁵⁸ Isto, 208.

Najuglednije osobe koje se javljaju na natpisima jesu vitez Lucije Artorije Kast i kasnoantički namjesnik (*comes*) Dalmacije Auzonije (*Ausonius*).¹⁵⁹ Ostale rimske obitelji koje su imale svoja gospodarska imanja na području između rijeke Žrnovnice i Jesenica, uglavnom su pripadale srednjim društvenim slojevima. Riječ je većinom o oslobođenicima, trgovcima i sl., kao i o jednom veteranu. Na jednom natpisu spominje se i upraviteljica imanja, a one su većinom bile iz redova oslobođenika. Na rimskim gospodarskim vilama radili su pretežito robovi pod upravom nadstojnika ili nadstojnice.¹⁶⁰ Stoga je zamjetan broj osoba servilnog i oslobođeničkog statusa, i to više na prostoru Podstrane nego Strožanca. Elijevci i Aurelijevci članovi su autohtonih obitelji, kao i vjerojatno Flavijevci i Ulpijevci. Također i gotovo potpuni izostanak natpisa iz 1. st. n. Kr., kao i imena pokojnika, ukazuju na peregrinski karakter Pituntija u tom stoljeću, bez obzira na to njegov pravni status.¹⁶¹

Šest antičkih natpisa iz Strožanca (svi tipa nadgrobne stele) donose imena većinom u jednoimenskoj formuli. Društveni status pokojnika je većinom servilni, s dvije osobe autohtonog podrijetla (*P. Aelius Epidius* i *Murcudia Maxima*). Nije pronađen ni jedan natpis iz 1. st., svi potječu iz razdoblja između kasnog 2. i ranog 4. st. n. Kr. Naime, upravo nedostatak natpisne građe prije 1. st. govori u prilog činjenici da je sve do 1. st. n. Kr. Strožanac zadržao autohtoni karakter, baš kao i Podstrana. Sada je vrijeme za prisjetiti se Suićeve teorije da je tek sredinom 1. st. Strožanac priključen Saloni kao dio limitiranog agera.¹⁶²

5.2.1. Marko Atije Cina

Najstariji natpis pronađen na ovim prostorima spominje Marka Atija Cinu, jednog od najuglednijih građana Pituntija (Kat. Br. 4).¹⁶³ Natpis je pronađen na lokalitetu Javor (Slika 7).¹⁶⁴ M. Atije Cina dao ga je napraviti prilikom izbora za funkciju augura ili augustala¹⁶⁵. Ovaj natpis sačuvan je samo djelomično, pa nije poznato je li podigao neku javnu građevinu ili statuu cara na koju bi se odnosio navedeni tekst, ili je natpis samo bio javno izložen.¹⁶⁶

¹⁵⁹ Isto, 208.

¹⁶⁰ J. Jeličić 1991, 29.

¹⁶¹ D. Maršić 2014, 208.

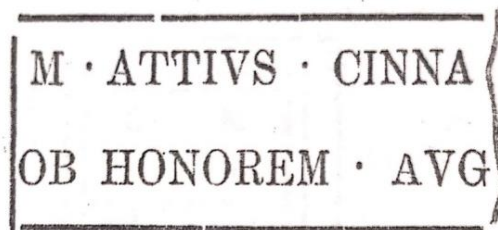
¹⁶² Isto, 211.

¹⁶³ D. Maršić 2003, 442.

¹⁶⁴ D. Maršić 2014, 201.

¹⁶⁵ Auguri su bili svećenici koji su interpretirali volju bogova po letu ptica ili nekim drugim prirodnim znakovima, dok su augustali red svećenika koji je štovao kult rimskoga cara, a osnovao ga je Tiberije kao izraz poštovanja prema Augustu, J. Jeličić 1991, 33.

¹⁶⁶ J. Jeličić 1991, 33.

Slika 7. Natpis M. Atija Cine s lokaliteta Javor (F. Bulić 1884.)

Postoji još jedan natpis na kojem se možda spominje M. Attius Cinna (Slika 8), uzidan je kao nadvratnik prijašnjeg glavnog ulaza u crkvu sv. Ante u Gornjoj Podstrani (Kat. br. 5).¹⁶⁷ Na natpisu se jasno čita riječ *aede[m]*, što se odnosi na neki kulturni objekt, odnosno na njegovo podizanje i posvetu, jer je kasnije stavljen glagol *dedicavit*, što potvrđuje kulturni karakter natpisa.¹⁶⁸ Ovaj natpis može se protumačiti na način da je netko, moguće otac, majka ili netko od robova ili oslobođenika M. Atija Cine¹⁶⁹, učinio munificijenciju u čast nama nepoznatoga božanstva, čije se ime moralo nalaziti na početku natpisa u dativu. Izraz *filior(um)* ukazuje na to da su se na natpisu nalazila imena barem dvoje djece, od kojih je drugo bilo ime sina koje je glasilo *Cinnae* u genitivu (*Cinna* u nominativu). Prvo ime moglo je biti i muško i žensko. Cina u ovom slučaju nije dedikant, jer bi tada njegovo ime stajalo u početnome dijelu natpisa u nominativu, te se ne bi ponovno ponavljalo u genitivu.

Slika 8. Natpis M. Atija Cine iz Gornje Podstrane (D. Maršić, 2014.)

¹⁶⁷ D. Maršić 2014., 201-202.

¹⁶⁸ Isto, 200-201.

¹⁶⁹ U slučaju da je riječ o robu ili oslobođeniku, na natpisu se mogao nalaziti izraz *pro salute*, kojeg bi slijedila imena gospodara, njegove supruge i djece u genitivu, te u nastavku izraz *filiorum* itd. Ako je posvetu učinio netko od roditelja, moguć je isti sadržaj ili izrazi *nomine suo/sua* ili samo *suo/sua*, nakon kojih bi se nalazila imena ostalih članova obitelji i djece u genitivu, D. Maršić 2014., 201.

Ovaj natpis nesumnjivo potječe iz ranijeg 1. st. n. Kr. Značajan je zbog toga što se može govoriti o barem jednom svetištu na prostoru Pituntija već u ranom 1. st. n. Kr. Iako nije poznato je li M. Atije Cina obavljao funkciju augura ili augustala, moguće je da je netko od njegovih roditelja ili klijenata sponzorirao izgradnju manjeg svetišta, koje se moglo nalaziti ili u Gornjoj Podstrani ili u Sv. Martinu, odakle je materijal mogao biti preuzet za gradnju crkve sv. Ante.¹⁷⁰

S ovim natpisom mogao je biti povezan i komad ugrađen kao prag glavnih vrata crkve sv. Ante, ugrađen u obrnutom položaju. Čitljiva su prva tri slova, *VEN*, dok se od četvrtog slova nazire samo vrh haste. Najvjerojatnije je riječ o početku natpisa. Pitanje je pripadaju li očuvana slova imenu božice Venere, te je li prvi redak glasio *Veneri sac(rum)*. Također je pitanje i je li ovdje riječ o ostatku natpisa o kojemu je prethodno bilo riječ, što je moguće s obzirom da je slična debljina i ista vrsta kamena. Tada bi ovaj fragment odgovorio na pitanje kojem je božanstvu bio posvećen prethodni natpis.¹⁷¹

5.2.2. Kanija Urbana, Kanija Ursina i Marko Atije Verkundijan

Na groblju Sv. Martina pronađena je stela Kanije Urbane (Kat. br. 7), vilike, nadstojnice imanje¹⁷² (Slika 9). Njena uloga bila je upravljanjem posjedom, a bila je nadređena robovima koji su radili na rimskim gospodarskim vilama.¹⁷³ Takav način upravljanja imanjem omogućavao je vlasniku imanja da stanuje u gradu, Saloni, te povremeno boravi na posjedu van grada.¹⁷⁴ Natpis Kanije Urbane podigla je njena kći Kanija Ursina, zajedno sa svojim suprugom Markom Atijem Verkundijanom. Nadgrobna stela veterana Marka Atija Verkundijana (Slika 10) pronađena na lokalitetu Vinine spominje iste osobe (Kat. br. 8), a podigla samostalno Kanija Ursina, njegova supruga.

Iz ovih natpisa možemo saznati kojim su društvenim slojevima pripadale te osobe. Kanija Ursina, kći je Kanije Urbane, nadstojnice imanja i vjerojatno oslobođenice, a udala se za veterana, Marka Atija Verkundijana, koji je vjerojatno kao nagradu za odsluženu vojnu službu dobio posjed u Sv. Martinu.¹⁷⁵ M. Atije Verkundijan javlja se na oba spomenika. Naime, na prvom spomeniku on je sukomemorator, odnosno natpis ga naziva *gener*, a na drugome se

¹⁷⁰ Isto, 202.

¹⁷¹ Isto, 202.

¹⁷² J. Jeličić 1991, 29.

¹⁷³ M. Sanader 1994, 107.

¹⁷⁴ J. Jeličić 1991, 29.

¹⁷⁵ Isto, 32.

javlja kao pokojnik. Na prvoj steli, onoj Kanije Urbane, imenovan je kao *Attius Vercundianus*, a na drugoj, vlastitoj, kao *M. Attius Vercundianus*.¹⁷⁶

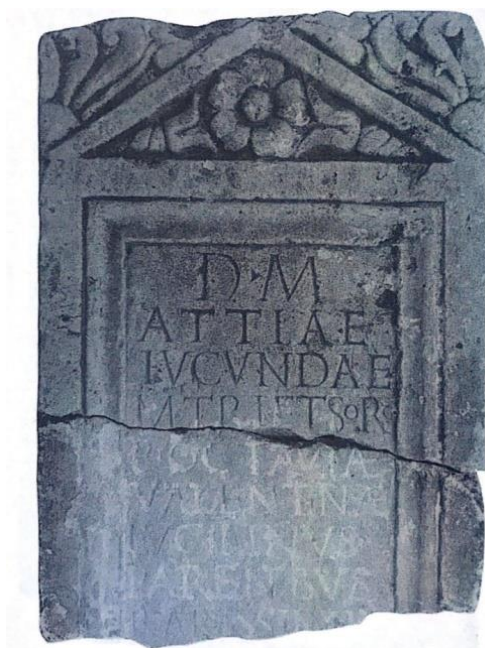

Slika 9. Stela Kanije Urbane (D. Maršić, 2014.) i Slika 10. Stela M. Atija Verkundijana (D. Maršić, 2014.)

Još je jedan natpis otkriven koji spominje članove obitelji Atija, a riječ je o jednoj od najkvalitetnije izrađenih nadgrobnih stela - steli Atije Jukunde i njene kćeri Oktavije Valentine (Kat. br. 9) (Slika 11.).¹⁷⁷

¹⁷⁶ D. Maršić 2014, 212.

¹⁷⁷ D. Maršić 2014, 216.

Slika 11. Nadgrobna stela Atije Jukunde i kćeri Oktavije Valentine (J. Jeličić, 1991.)

5.2.3. Lucije Artorije Kast

Najpoznatiji nalazi s prostora između rijeke Žrnovnice i Jesenica natpisi su pronađeni na prostoru Sv. Martina na kojima je komemoriran Lucije Artorije Kast, rimski časnik viteškog položaja (*CIL* 3, 1919=8513=12813; 12791=14224). Kast je bio značajna ličnost 2. st., bogate vojničke, ali i civilne karijere, koja je zahtijevala veliko vojničko iskustvo.¹⁷⁸ Funkcije koje je obnašao bile su sljedeće: centurion III. legije Galske, centurion VI. legije Ferrate, centurion II. legije Adiutrix, centurion, a poslije i primpilar V. legije Makedonske, prepozit Mizenske flote, prefekt VI. legije Victrix, kasnije i primpilar VI. legije Victrix, dux (zapovjednik) dviju britanskih legija¹⁷⁹, te *procurator centenarius* provincije Liburnije uz ovlaštenje izricanja smrtno kazne (*cum iure gladi*).¹⁸⁰

Nije poznato je li Artorije bio podrijetlom iz Dalmacije ili je bio stranac. Naime, nisu nam poznati podatci o njegovom ocu, podrijetlu ili ičem drugom što bi moglo baciti svjetlo na taj problem. Kast je bio rimski vojnik, što znači da mu rod i podrijetlo nisu bilo važni za identitet koliko njegova vojna karijera.¹⁸¹ Ukoliko je rodom uistinu bio iz Dalmacije, tada se on po

¹⁷⁸ N. Cambi 2014, 36. – 37.

¹⁷⁹ Kastova impresivna vojna karijera kao i činjenica da je ratovao u Britaniji, navele su dio britanskih istraživača na zaključak da je lik Artorija Kasta utjecao na postupno stvaranje legende o kralju Arturu. Međutim, jedina sigurna sličnost je ona lingvistička, s obzirom na sličnost obiteljskog imena Artorius i imena Artura, N. Cambi, 6.

¹⁸⁰ N. Cambi 2014, 32.

¹⁸¹ Isto, 37.

završetku karijere vratio u svoj zavičaj, ali moguće je da je bio i podrijetlom iz Italije odakle uostalom i vuče podrijetlo obitelj *Artorius*, ili možda pak iz nekog drugog dijela Rimskog Carstva.¹⁸² Na prostoru cijele rimske provincije Dalmacije pronađeno je svega šest spomenika na kojima se spominje ovo porodično ime¹⁸³. L. Artorije Kast moga je biti potomak Artorija koji su već bili naseljeni u Saloni, ali mogao je biti i prvi *Artorius* koji se doselio na svoje imanje u Sv. Martinu nakon završetka aktivne službe.¹⁸⁴

Brojni arheološki nalazi oko crkvice Sv. Martina i neposrednoj okolici ukazuju da se na tom prostoru nalazila ladanjsko-gospodarska vila u Kastovom vlasništvu, dok se samo imanje moglo protezati sve do dna mosorske litice.¹⁸⁵ Taj posjed nije mogao uspješno djelovati bez zdanja u kojem je Kast živio jer se tamo prerađivao urod, na što ukazuje veliki torkular za masline izrađen od monolitnog bloka kamena koji je pronađen s istočne strane crkvice (Slika 12). To znači da je u blizini bila vila s instalacijama za preradu ulja, možda i grožđa. Ljudi koji su tu u nedavnoj prošlosti gradili kuće svjedoče o brojnim arheološkim ostacima koje su pronašli za vrijeme radova, poput zidova, stupova, kapitela, fragmenata dekoracija, kipova itd. Sav je taj važan arheološki materijal nažalost propao,¹⁸⁶ ali ti elementi bez sumnje ukazuju na to da se na pješčanom rtu predjela Javor nalazilo jedno prostrano poljoprivredno imanje.¹⁸⁷

¹⁸² Isto, 5.

¹⁸³ Najbliži natpis sa spomenom gentilicija *Artorius* otkriven je u Jesenicama (Nareste), gdje je 1889. na lokalitetu Sustipan pronađen natpis koji se označava kao CIL 3, 8476, a koji u restituciji glasi: *D(is) M(anibus) // Aurelia Ursi/na Artoriae / Privat(a)e matri / pientissim(a)e po/suit q(uae) vixit an/nos LX me(n)ses sex*. Nakon posvete Bogovima Manima, nalazimo ime komemoratorice (*Aurelia Ursina*), koja postavlja (*posuit*) spomen svojoj majci (*Artoriae Privatae*) koja je živjela 40 godina i 6 mjeseci. Ovaj natpis može se datirati na kraj 2. ili u 3. st. n. Kr. S obzirom na blizinu Jesenica crkvice sv. Martina, postoji mogućnost i da je *Artoria Privata* bila u rodbinskom ili klijentelnom odnosu s porodicom L. Artorija Kasta, iako ne postoji nikakav dokaz za njihovu bližu rodbinsku vezu. Članovi porodice *Artorius* javljaju se na nekoliko natpisa pronađenih u Saloni, kao i na jednome u Naroni, te svi pripadaju razdoblju kasnog Principata. Posljednji dokumentirani spomen gentilicija *Artorius* u Saloni javlja se na natpisu na sarkofagu gdje se spominje *Artoria Frontina*, a koji bi se mogao datirati u razdoblje kasnog 3. i ranog 4. st. N. Kr., M. Glavičić 2014, 64- 67.

¹⁸⁴ M. Glavičić 2014, 59-60.

¹⁸⁵ N. Cambi 2014, 5.

¹⁸⁶ Isto, 37.

¹⁸⁷ J. Jeličić 1991, 25.

Slika 12. Torkular za masline unutar groblja Sv. Martina (N. Cambi, 2014.)

Na prostoru sv. Martina također se morao nalaziti i Kastov grobni areal. Naime, ograda oko groblja i crkvice (Slika 13.) izrađena je od velikih, grubo obrađenih, pravilnih blokova, koji su položeni na temelje od manjeg kamenja, a zasigurno su barem dijelom *in situ*, te bi mogli biti ostaci ograde grobnog areala Lucija Artorija Kasta. Uostalom, slični blokovi javljaju se i u brojnim arealima salonitanske Zapadne i Istočne nekropole. Oni su većinom na pročelju mjerili oko 30-50 stopa, 10 do 15 m, te bili kvadratnog ili pravokutnog oblika. Takav oblik grobnih areala bio je čest na istočnoj obali Jadrana, a najviše je evidentiran upravo u Saloni. Za grobni areal Lucija Artorija Kasta možemo pretpostaviti da je bio pravokutan, ali o njegovoj veličini teško je izvoditi ikakve zaključke, jer se bez iskapanja o njegovom izgledu može samo nagađati. I ovaj se areal, kao i drugi ovoga tipa, nalazio se uz cestu koja je pratila obalnu crtu. Tu je bio smješten Artorijev kanelirani sarkofag, a uokolo su bili brojni skromniji grobovi, što potvrđuje velik broj nadgrobničkih spomenika nađenih u blizini. Nije poznato gdje je stajao Kastov natpis, ali je moguće da je stajao nad vratima zidanog mauzoleja unutar ograde od golemih blokova.¹⁸⁸

¹⁸⁸ N. Cambi 2014, 36- 37.

Slika 13. Ogradni zid crkvice sv. Martina (N. Cambi, 2014.)

5.2.3. a) *Prvi natpis*

Na natpisu CIL III, 1919=8513=12813 (Kat. br. 10) (Slika 14.), kolokvijalno nazvanim „prvi natpis“ iz jednostavnog razloga što je prvi otkriven, naveden je popis službi L. Artorija Kasta, odnosno njegova duga i uspješna vojnička karijera.¹⁸⁹ Natpis je dugo vremena bio uzidan u ogradu crkvice sv. Martina, prepolovljen na dva dijela, a danas je restauriran i pohranjen u crkvici da bi se spriječilo njegovo propadanje,¹⁹⁰ dok se na njegovom izvornom mjestu nalaze kopije. Pronađen je prije 1840. g., a otprilike tada je ugrađen u ogradni zid crkvice. Lomovi nisu nastali tada, već se pretpostavlja da su nastali još u kasnoj antici, kada je natpis izgubio svoju funkciju. Oba fragmenta pripadaju istom natpisu koji je bio slomljen malo nadesno od sredine, a najveća oštećenja nastala su baš na tom lomu. Nažalost, neka su slova oštećena ili posve nestala, zbog čega je u nekim dijelovima čitanje natpisa problematično.¹⁹¹

Natpis je arhitektonskog karaktera, a bio je uzidan u neku građevinu, najvjerojatnije pročelje mauzoleja ili ogradu grobišne parcele, s obzirom da je sepulkralnog sadržaja. Izgled gornje strane bloka, to jest njegova boja i ostaci maltera, ukazuju na to da je blok 10ak cm stršio prema vani u odnosu na lice zida. Dokaz da je natpis bio ugrađen jest i 5-6 cm široka udubina za uglavljivanje spojnog metalnog klina. S obzirom na samu veličinu natpisa, građevina u kojoj

¹⁸⁹ M. Glavičić 2014, 59.

¹⁹⁰ N. Cambi 2014, 5.

¹⁹¹ Isto, 30.

se nalazio morala je biti poprilično velika. Ipak, dugo se vremena za ovaj natpis smatralo da je dio sarkofaga, a razlog tome je da se često miješao sa drugim Kastovim natpisom koji je uistinu i pripadao sarkofagu.¹⁹²

Slika 14. Nadgrobni natpis Lucija Artorija Kasta (M. Glavičić, 2014.)

Iako je L. Artorije Kast morao započeti karijeru kao običan vojnik, na natpisu je prvi zabilježeni položaj onaj centuriona u III. galskoj legiji (*legio III Gallica*) dok je stacionirala u Judeji u doba cara Hadrijana. Artorije je postao centurion tijekom ili po završetku Judejskog rata, a sljedeći položaj centuriona postigao je na tom istom prostoru, u legiji VI. Ferrata, koja se po završetku rata nalazila u Jeruzalemu kao dio sirijskog vojnog kontingenta. Tako je Artorije prva dva centurionska položaja obnašao u legijama koje su se nalazile na judejsko-nabatejskom prostoru, a sudjelovao je u ratu protiv Bar-Kohbe. Njegov sljedeći položaj, pak, onaj centuriona u II. legiji Pomoćnici (*legio II Adiutrix*) podrazumijevao je premještanje na dunavski limes, u Akvink (*Aquincum*) u Donjoj Panoniji. Na tom se prostoru II. legija nalazila od Trajanovih Dačkih ratova pa do kraja antike. Posljednji navedeni centurionat obnaša u V. Makedonskoj legiji (*legio V Macedonica*), stacioniranoj u Tresmisu na ušću Dunava u Crno more u Donjoj Meziji (*Moesia Inferior*) koja se od Dačkih ratova također nalazila na dunavskom limesu. Artorije je tako svoju centurionsku karijeru započeo u doba Hadrijana na sirijskom prostoru, a dovršio je u doba Antonina Pia na panonsko-dačkom prostoru kada postaje *primus pilus* – prvi centurion V. Makedonske legije u Troesmisu. Taj položaj omogućio je

¹⁹² N. Cambi 2014, 31.

Luciju Artoriju Kastu da prijeđe iz trećeg građanskog staleža u vitezove. Riječ je o velikom vojnom uspjehu, za koji nije trebalo samo iskazati vojničke vrline već zasigurno imati i potporu zapovjednika legije, a moguće i namjesnika provincije. Slijedeći Artorijev položaj bio je u pretorijanskoj floti u Mizenskom zaljevu na obali Italije (*praepositus classis Misenatum*). Nije moguće sa sigurnošću tvrditi kakvo je to zapovjedničko mjesto, ali s obzirom da je Mizenska flota pretorska, Artorijev je položaj vjerojatno rangom odgovarao tribunu pojedine pretorske kohorte u gradu Rimu. Moguće je i da se radi o zapovjedništvu mornaričkih odjeljenja u samome Rimu. Artorije je nastavio vitešku karijeru u legiji kao *praefectus legionis* (skraćeni oblik titule *praefectus (castrorum) legionis*), što je položaj koji obično obnašaju ljudi koji su stigli u viteški stalež preko primipilata (*primipilares*). Naime, bio je zapovjednik logora VI. legije (*praefectus (castrorum) legionis VI Victricis*), koja je bila stacionirana na sjeveru Britanije sa središtem u Eboraku (*Eboracum*). Kast je tada bio imenovan na izvanrednu dužnost zapovjednika (*dux*) posebno formiranih postrojbi (*vexillationes*) britanskog garnizona koje su poslone u rat protiv Armenaca. Taj pohod povezuje se s vojnim operacijama u razdoblju careva Marka Aurelija i Lucija Vera, a odnose se na ratove s Partima.¹⁹³

Najzanimljiviji podatak s natpisa jest posljednja Kastova funkcija, navedena kao *procurator centenarius provinciae Lib(---)*, interpretirana na način da je L. Artorije Kast bio prokurator u provinciji Liburniji. Iako Liburnija označava prostor između Raše i Krke, prema ovom navodu izgleda da je Liburnija bila prokuratorska provincija (provincija kojom je upravljao prokurator viteškog staleža). Ž. Miletić povezuje stvaranje prokuratorske provincije Liburnije s Germanskim ratovima šezdesetih godina 2. st. n. Kr. To odgovara vremenu kada je zbog tih ratova došlo i do promjene statusa provincija Recije, Norika i Dakije.¹⁹⁴ Zanimljivost ovog natpisa jest i to što se navodi da je njegova prokuratela podrazumijevala i pravo izricanja smrtne kazne (*ius gladii*), što je morala biti iznimka jer Dion Kasije piše da se to pravo nije dodjeljivalo pripadnicima viteškog staleža, kojem je Kast pripadao. To je bila posljednja Kastova služba, i ne navodi se da je postao veteran. Poslije prokuratele u Liburniji vjerojatno se povukao ili je povučen iz državne službe.¹⁹⁵ Na dnu natpisa spominje se i oporuka koja je određivala tko se sve može pokopati na njegovom grobnom arealu. Pojednostoj oporuke, naravno, ne spominju se, jer je njen sadržaj u stvarnosti zasigurno bio mnogo opsežniji.¹⁹⁶ Poznato nam je da je imao nasljednike, ali ne i to je li riječ o njegovoj djeci zbog toga što se

¹⁹³ Ž. Miletić 2014, 113-115.

¹⁹⁴ D. Demicheli 2016, 43-44.

¹⁹⁵ Isto, 31. – 33.

¹⁹⁶ N. Cambi 2014, 33.

ona izričito ne spominju. Formulacija *sibi et suis* mogla se odnositi i na širu obitelj, možda čak i na oslobođenike koji su naslijedili Kastovo imanje i mauzolej.¹⁹⁷

5.2.3. b) Drugi Kastov spomenik

Drugi spomenik koji spominje L. Artorija Kasta (*CIL* III, 14224=12791) pripadao je sarkofagu (Kat. br. 11).¹⁹⁸ Od ovog spomenika poznata su tri fragmenta koja su također pronađena kod crkvice sv. Martina. Dugo se nije znala njihova lokacija, sve dok jedan fragment (Slika 15.) nije pronađen u depou Arheološkog muzeja u Splitu, iako nije poznato kada je uopće ušao u muzejske zbirke.¹⁹⁹

Slika 15. Fragment sarkofaga Lucija Artorija Kasta (M. Glavičić, 2014.)

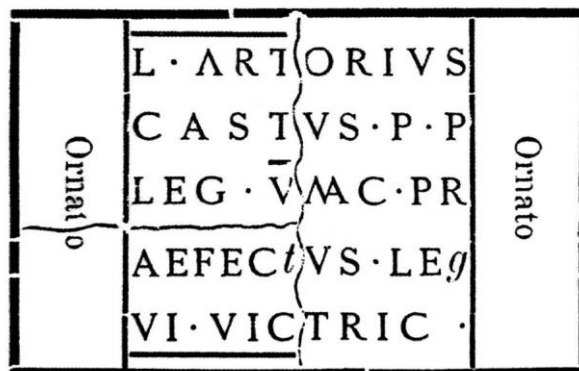
Dva fragmenta danas su još uvijek zagubljena, ali ih je na sreću objavio Bulić. Ljube se lom uz lom, prva dva fragmenta dio su gornjeg dijela natpisnog polja, dok treći fragment pripada donjem dijelu tabule, što se može zaključiti prema tome što je očuvan donji dio profila natpisnog polja koji je jednak gornjem. Zbog toga se natpis može u cijelosti popuniti (Slika 16.).²⁰⁰

¹⁹⁷ Isto, 37.

¹⁹⁸ D. Maršić 2014, 215.

¹⁹⁹ N. Cambi 2014, 35.

²⁰⁰ Isto, 34.

Slika 16. Natpis na sarkofagu Lucija Artorija Kasta prema F. Bulić (M. Glavičić, 2014.)

Natpis ima samo pet redaka, vojničke službe navode se tek od trenutka kad je postao primipilar V. legije Makedonske, a ranije službe nisu navedene. U toj legiji Kast je postao njen prvi centurion i time stekao uvjete za prelazak u viteški stalež. Ne spominju se ostale funkcije, čak ni ona da je bio prokurator provincije Liburnije. Iz toga proizlazi zaključak da on tada te službe još nije ni obnašao, jer ako je odbacio ranije službe kao manje bitne, tada bi zasigurno naveo kasnije koje su bile najvažnije. Upotrijebljen je samo prvi (nominativni) tip formulacije, a već prije riječi *praefectus* na prvom većem fragmentu tekst se mijenja u dativni oblik, što je u skladu s tipom natpisa koji je uobičajen za još žive osobe. Tako znamo da je Kast bio živ kada je dao izraditi sarkofag. Ovaj testament isti je kao onaj koji se spominje u prvom natpisu, a u tom je dokumentu vjerojatno bilo regulirano i pitanje tko se smije pokapati u sarkofagu²⁰¹

Sarkofag je bio namjerno razbijen kada je groblje napušteno i kad je zona kristijanizirana. To dokazuje pronalazak još jednog fragmenta (Slika 17.) sanduka sa strigilima u travnju 2012. g na groblju kod crkvice Sv. Martina, koji nedvojbeno pripada istom sarkofagu. Iako ga nije moguće ukomponirati u cjelinu, po oblicima strigila, materijalu (prokoneški mramor) i debljini stijenke zasigurno se radi o istome sarkofagu, što znači da se može očekivati još nalaza ove vrste na tom području.²⁰²

²⁰¹ N. Cambi 2014, 35.

²⁰² Isto, 35.

Slika 17. Novopronađeni fragment sarkofaga Lucija Artorija Kasta (N. Cambi, 2014.)

Jedino što ostaje upitno vezano uz ovaj sarkofag jest njegov pokrov, koji u ovom slučaju može biti ili oblika krova kuće na dvije vode ili pak tzv. mješovitog tipa (forma krova kuće s dodatkom likova pokojnika koji leže na kosini). Ovakvi sarkofazi sa strigilima vrlo su česti u Dalmaciji, a većinom su izrađeni ili od prokoneškog mramora ili vapnenca. Oni rađeni od mramora stizali su kao abocirani blokovi s otoka Prokoneza u Mramornom moru te bi se potom dovršavali u lokalnim radionicama. Najviše takvih sarkofaga u Dalmaciji otkriveno je u Saloni, neki su više, neki manje, luksuzni, ali svi su stilski slični. Naime, izvedba dekoracije jako je precizna i kompleksnija od dekoracije jednostavnih sarkofaga sa središnjom tabulom s dvije bočne ukrašene ili neukrašene plohe. Artorijev sarkofag izdvaja se među njima kao jedan od najraskošnijih primjeraka,²⁰³ primjeren za sahranu jednog visokog odličnika poput Artorija Kasta, koji se povukao na imanje nakon završetka namjesničke službe, te tu i umro krajem 2. ili početkom 3. st. n. Kr.²⁰⁴

5.2.4. Floria (H)ilara, Florije Fuscion i alumna Sekundina

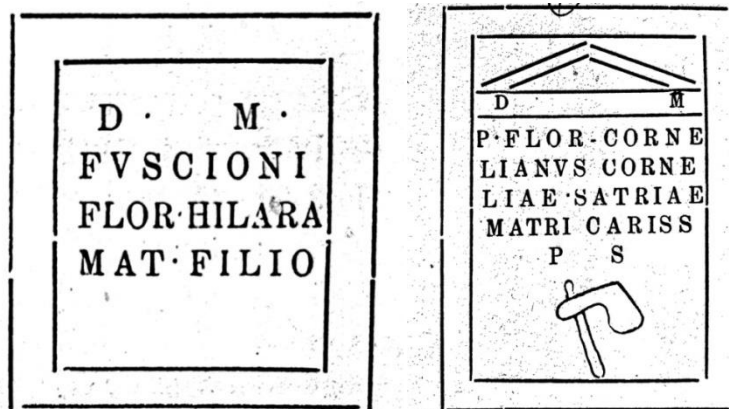
Glavna rimskodobna nekropola bez sumnje se nalazila na prostoru sv. Martina. Ipak, osim nje, moguće je govoriti i o još jednoj većoj nekropoli. Naime, u Buličevo vrijeme otkrivene su četiri nadgrobne stele na lokalitetu Brig. Taj lokalitet mogao bi biti ili položaj između sv. Martina i Mutograsa koji je na austrijskim kartama označen kao Kotlace, gdje su pronađeni ostaci zidova i keramike, ili možda položaj Brdo, sjeverno od Sv. Martina gdje su pronađeni slični ostaci.²⁰⁵

²⁰³ Isto, 35. – 36.

²⁰⁴ M. Glavičić 2014., 63.

²⁰⁵ D. Maršić 2014, 200.

Jedan spomenik podigla je (H)ilara svojoj majci (Kat. br. 12) (Slika 18.). I drugi je natpis podigla ista ta Hilara svome sinu Fuscionu, s tim da je sada na ovome natpisu Hilara imenovana i s nomenom Florius (Kat. br. 13).²⁰⁶ Treći spomenik podigao je P. Florius Cornelianus „svojoj predragoj majci Korneliji Satriji“²⁰⁷ (Kat. br. 14) (Slika 19.), a četvrti je natpis posvećen alumni, hranjenici, Sekundini (Kat. br. 15). Od prva dva natpisa, stariji je onaj koji je Floria Hilara podigla sinu Fuscionu, s obzirom da je onda na natpisu koji je podigla majci bilo dovoljno njeno ime navesti kao kognomen, koji je stajao u blizini prvog natpisa. Imena pokojnika te njihova rodbinska povezanost ukazuje na to da je ovdje riječ o manjoj nekropoli uz imanje obitelji Florius, a moguće je i da su se tu nalazili posjedi i nekih drugih obitelji.²⁰⁸

Slika 18. Spomenik (H)ilare svojoj majci (F. Bulić, 1889.) i Slika 19. Spomenik P. Floriusa Cornelianusa majci Korneliji Satiji (F. Bulić, 1889.)

5.2.5. Tit Flavije Jukundijan

U četvrtastoj niši bivšeg glavnog oltara crkve sv. Ante u Gornjoj Podstrani, pronađena je stela desetomjesečnog dječaka Tita Flavija Jukundijana (Kat. br. 16) (Slika 20.), koja je činila njenu desnu stranicu.²⁰⁹ Spomenik su svome sinu podigli roditelji koje natpis ne imenuje. Moguće je da je otac bio oslobođeničkog podrijetla, ako pretpostavimo da mu je kognomen *Iucundus*. Sam portret previše je izlizan da bi se moglo podrobnije analizirati, iako se možda može primjetiti pokušaj da se dječak prikaže „punačke glave i punije kose, u skladu sa suvremenim modnim trendovima 2. st. n. Kr“. Najpouzdaniji elementi za dataciju jesu carski

²⁰⁶ Isto, 200.

²⁰⁷ D. Vlašić 1988, 24.

²⁰⁸ Isto, 200.

²⁰⁹ D. Maršić 2014, 202.-203.

nomen *Flavius*, tip biste karakterističan za 2. st. (tip s ramenima i krupnijim isječkom torza), te formulacija *Dis Manibus*.²¹⁰

Slika 20. Stela Tita Flavija Jukundijana (D. Maršić, 2014.)

5.2.6. Julija Lucifera i alumna Lucida

Također u crkvi sv. Ante u Gornjoj Podstrani pronađena je gornja polovica jedne manje nadgrobne stele, koja koncepcijom podsjeća na prethodno opisanu stelu dječaka Jukundijana. Nedostaje otprilike trećina stele, a s obzirom da se po rubovima nalaze ostaci žbuke, moguće je da je izvađena iz zidova crkve ili čak nekog drugog zdanja u Gornjoj Podstrani.²¹¹

Stelu je podigla Julija Lucifera hranjenici Lucidi (Kat.br. 17) (Slika 21). Ovo je jedina sigurna potvrda nomena *Iulius* u Pituntiju, s obzirom da je druga epigrafska potvrda upitna (riječ je o steli koju je Merkurijal posvetio petogodišnjem delikatu). Također je ovo prvi primjer pojave osobnih imena Lucifera i Lucida. Natpis je po svemu sudeći napravljen u kućnoj radinosti, na što ukazuju nevješto klesana slova i nepravilni retci, dok je spomenik možda i mogao nastati u radionici. Stela je istog tipa kao i ona Tita Flavija Jukundijana, ali pripada osnovnoj verziji kod koje zabat nema portret, i kod koje su polja do gornjeg završetka ispunjena polukružnim

²¹⁰ Isto, 203.

²¹¹ D. Maršić 2014, 205.

akroterijima i dekorom. Ovakva izvedba kruništa implicira da je stela nastala krajem 2. st. n. Kr., prije nego u 3. st.²¹²

Slika 21. Stela alumne Lucide (D. Maršić, 2014.)

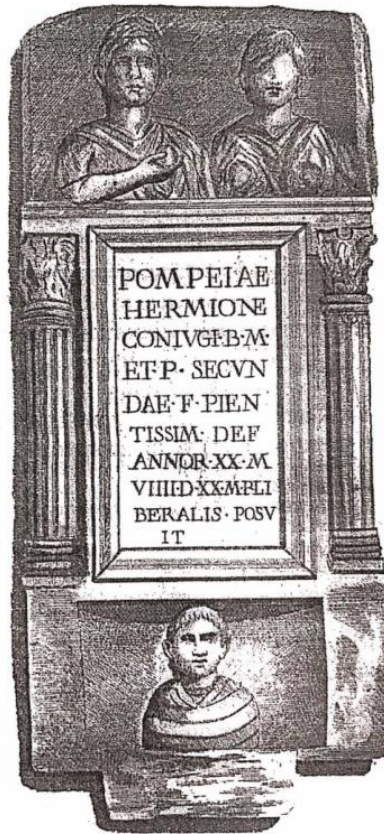
5.3. Tipologija nadgrobnih spomenika

Sepulkralna kamena plastika Pituntija i okolice pokazuje veliku raznovrsnost. Postoje iznimna ostvarenja koja su nastala u salonitanskim radionicama, poput Kastova sarkofaga (Kat. br. 11), stele obitelji Pompeius (Kat. br. 6), ili stele Atije Jukunde i njene kćeri Oktavije Valentine (Kat. br. 9). Portretna stela obitelji Pompeius (Slika 22) zasigurno je jedan od najzanimljivijih spomenika s prostora Pituntija²¹³. Stela je, nažalost, zbog čestog premještanja

²¹² D. Maršić 2014., 206.

²¹³ Mjesto nalaza ove stele nije u potpunosti razriješeno. Naime, F. Bulić u inventarnoj knjizi natpisa Arheološkog muzeja u Splitu navodi da je stela pronađena u Solinu. Th. Mommsen u korpusu latinskih natpisa navodi da se natpis nalazio u zgradi splitske nadbiskupije prije nego je prenesen u splitski muzej. Ipak, u dodatku trećeg sveska korpusa citira rukopis Ivana Krstitelja Rote, arheologa iz Bergama, prema kojem je stela otkrivena u selu Podstrani u Poljicima. Taj podatak prihvaća G. Alföldy u svome djelu o imenima u rimskoj Dalmaciji. Ključna je Rotina informacija da je Podstrana mjesto nalaza ove stele. Kako on nije imao razloga za izmišljati novi toponim, Mommsen je vjerojatno bio u pravu kada je korigirao mjesto nalaza. Potvrda autentičnosti tog podatka je i činjenica da on kao mjesto nalaza dvaju spomenika bilježi crkvu sv. Roka u Podstrani, u koju uistinu i jest uzidano nekoliko antičkih spomenika (riječ je o crkvi sv. Ante koja je kroz povijest nekoliko puta mijenjala ime). Zbog toga je vijest o Podstrani kao mjestu nalaza, ako ne u potpunosti pouzdana, onda dovoljno izvjesna, D. Maršić 2004, 12-15.

i lošeg čuvanja uništena, međutim, objavljena je crtežom i prijepisom natpisa u drugom svesku djela *Illyricum sacrum* (1753.).²¹⁴

Slika 22. Portretna stela obitelji *Pompeius* (D. Maršić, 2014.)

Spomenik je svojoj supruzi Pompeji Hermioni i kćeri Pompeji Sekundi postavio Marko Pompej Liberalis. Svo troje imaju isti nomen *Pompeius*, što sugerira da su roditelji bili u ropstvu iste obitelji, te da su možda u isto vrijeme oslobođeni. Na njihovo oslobođeničko podrijetlo ukazuju i njihovi kognomeni, *Hermione* i *Liberalis*. Posebice je ženin kognomen, grčkog prizvuka, karakterističan za servilnu populaciju. Osobno ime njihove kćeri, *Secunda*, jest latinsko. Uzevši njihovo podrijetlo u obzir, lako je zamisliti navedenu obitelj kao robovsku, koja je za svoje gospodare iz Salone vodila imanje na rubu salonitanskog agera. Nakon dobivanja slobode možda su nastavili isti posao, ili su osnovali svoje vlastito imanje. Takva je praksa uostalom potvrđena i na drugim natpisima s ovog prostora. Svakako je riječ o obitelji čija je prva generacija živjela u Pituntiumu, i koja je ostavila jedinu lokalnu potvrdu tog

²¹⁴ D. Maršić 2004, 11.

obiteljskog imena.²¹⁵ Stela obitelji Pompeius nastala je u radionici u kojoj su bez sumnje djelovali školovani majstori. Jedan od najbolje odrađenih djelova jest polufigura Pompeje Hermione. Njene proporcije su skladne, pokret desne ruke, odjeća te izraz lica svi djeluju prirodno, a držanje je dostojanstveno i oslobođeno prevelikih emocija. Očito je da su svi elementi u kontekstu izrade na visokoj razini. Slična je kvaliteta izrade i ostalih likova, koje je mogao izraditi samo školovani majstor. To znači da je ova stela mogla nastati samo u radionici koja je već duže vrijeme izrađivala slične spomenike, odnosno u salonitanskoj radionici. Tako je ovaj spomenik morao biti izrađen u Saloni, nakon čega je dopremljen u Pituntij, moguće morskim putem.²¹⁶

Većina drugih spomenika, nastala u specijaliziranim radionicama, moguće i u samom Pituntiju, ima amaterski izvedene natpise. Neki spomenici zasigurno su lokalne izvedbe oblikovane u nekoj vrsti kućne radinosti.²¹⁷ Riječ je o steli Statije Saturnine (Kat. br. 18) i stele koju je petogodišnjem dječaku podigao Mercurialis (Kat. br. 19).

Slika 23. Stela Statije Saturnine (D. Maršić, 2014.) Slika 24. Stela koju je Merkurijal posvetio petogodišnjem delikatu (D. Maršić, 2014.)

²¹⁵ Isto, 32. – 33.

²¹⁶ Isto, 33. – 34.

²¹⁷ D. Maršić 2014, 216.

Stele s ovog područja uglavnom su jednostavnijih tipova, bez arhitektonskih elemenata osim zabata. Razlog tome treba tražiti u činjenici da tek na prijelazu iz 1. u 2. st. n. Kr. dolazi do pojave spomenika tipa stele na području između Žrnovnice i Jesenica, što govori i o ekonomskom položaju pituntinskog stanovništva. Iz tog konteksta odudara jedino stela obitelji *Pompeius*. Ostale stele, osim one Statije Saturnine, raščlanjuje *cyma reversa* profilacija koja stvara reprezentativan okvir polju s natpisom. U svom gornjem dijelu, stele završavaju s kruništem uokvirenim dekoracijom, uglavnom u formi trokutnog zabata. Rjeđi je plastični zabat s bočnim akroterijima (zabat izrađen u punom volumenu), dok je puno češći trokutni zabat flankiran trokutnim poljima u funkciji pseudoakroterija koji su ispunjeni biljnim ornamentom. U rijetkim primjerima trokutni zabat može zamijeniti polukružni završetak, a još rjeđe kontinuirani friz ispunjen rozetama, girlandom ili nekom drugom biljnom dekoracijom.

Primjerice, stela nadstojnice Kanije Urbane (Kat. br. 7) i stela M. Atija Verkundijana (Kat. br. 8) rijedak su primjer stele s polukružnim završetkom (lunetom ili zabatom) i s plastičnim trokutnim zabatom. S druge strane, Stela Florija Fusciona jedna je od najljepših stela s upisanim trokutnim zabatom, dok stela osamnaestogodišnje djevojke Sekundine predstavlja relativno rijedak tip stele s kontinuiranim frizom iznad natpisnog polja. Na steli Florija Fusciona (Kat. br. 13) (Slika 25) *cyma reversa* profilacija zamijenjena je jednostavnim trakama, te je i sam natpis obrubljen jednostavnom urezanom linijom. Gornji dio stele je bogatije dekoriran. Zabat je ispunjen stiliziranom lisnatom dekoracijom, dok trougaona polja sa strane imaju kao središnji motiv rozete koje okružuje također lisnata dekoracija koja prema zabatu završava palminim listovima. Takav gornji dio stele u kontrastu je sa samim natpisom, koji je uklesan poprilično nespretno. Također je donji dio u funkciji postamenta obrađen zubatim dijelom, te nije uglačan.²¹⁸ Spomenik posvećen osamnaestogodišnjoj Sekundini (Kat. br. 15) (Slika 26) tip je stele s kontinuiranim frizom iznad natpisnog dijela. Profilacija spomenika izvedena je kao kod stele Florija Fusciona. Na frizu u gornjem dijelu nalaze se rozete s listićima. Njegova izrada uslijedila je nakon što je površina bila pripremljena zubatim dijetlom, ali finalna obrada glačanja pročelja nije nikad ni izvedena.²¹⁹

²¹⁸ Isto, 200.

²¹⁹ Isto, 200.

Slika 25. Stela Florija Fusciona (D. Maršić, 2014.) i Slika 26. Stela alumne Sekundine (D. Maršić, 2014.)

Nakon stela, sljedeća vrsta spomenika po brojnosti jesu sarkofazi potvrđeni u svega četiri primjerka. Osim već spomenutog primjerak Lucija Artorija Kasta, u Strožancu je već 1893. g. otkriven fragment još jednog sarkofaga, koji je potom pohranjen u Arheološkom muzeju u Splitu pod inventarnim brojem C 173, ali bez poznatih okolnosti i mjesta pronalaska. N. Cambi prepoznao je da je taj fragment izrađen u radionicama Atene. Očuvan je samo manji trag vijenca sanduka oblikovan kao *cyma reversa* ukrašena akantovim lišćem, kao i ravna traka iznad nje. Od reljefne dekoracije očuvana je glava erota s vijencem u kosi, dok je oko glave svrdlom izrađen obrub. Ovaj sarkofag sigurno je nastao oko sredine 3. st. n. Kr., na što ukazuje i politura reljefa.²²⁰

Fragment trećeg sarkofaga bio je uzidan u ogradni zid crkve sv. Martina, pored monumentalnog Kastovog natpisa, a danas se nalazi u crkvi.²²¹ Riječ je o nedovršenom komadu izrađenom od vapnenca koji pripada standardnom tipu salonitanskih sarkofaga sa središnjom

²²⁰ Isto, 215.

²²¹ Isto, 215.

tabulom i dva prazna prostrana polja, te pokrovom na dvije vode. Za ovaj sarkofag smatra se da je nastao ili krajem 3. ili početka 4. st., te da je vjerojatno još uvijek poganskog karaktera.²²²

Za četvrti se sarkofag može sa sigurnošću reći da je kršćanskog karaktera jer je na tekstu s pročelja stajalo *Arca Honorato calegario* ("Arka postolaru Honoratu") (Kat. br. 27). To je ujedno i jedini natpis s prostora između Žrnovnice i Jesenica koji spominje zanimanje preminule osobe. F. Bulić 1896. godine piše da je ovdje riječ o prednjem dijelu sarkofaga koji je uzidan u pločnik crkvice Sv. Martina ispred oltara. Iako je D. Vlašić smatrao da je možda premješten, taj komad je ipak još uvijek na svom izvornom mjestu, s južne strane oltara. Ovaj spomenik ukazuje na to da je u Pituntiju postojala starokršćanska ceterijalna bazilika, i to najvjerojatnije na prostoru Sv. Martina.²²³

Postoji još jedan spomenik koji je vjerojatno imao sepulkralnu funkciju, a danas služi kao škropionica desno od ulaza u crkvu sv. Ante. Riječ je o kamenom kvadru kojem je u središnjem dijelu uklonjen veći dio materijala. Na taj je način dobiven oblik uskog četvrtastog pilastra. Donji dio mu je potpuno odstranjen, a gornji izdubljen da u njega može stati blagoslovljena voda. Morao je postojati i nekakav natpis na ovome spomeniku, ali je uklonjen tijekom njegove prerade.²²⁴

U kontekstu nadgrobnih spomenika treba spomenuti i urne, kojih je zasigurno bilo mnogo više nego što ih je pronađeno, ali su vjerojatno mnoge bile uništene tokom kopanja zemlje.²²⁵ Iznenaduje podatak da nije zabilježen pronalazak niti jednog natpisa na urni, iako je pronađen zamjetan broj onih anepigrafskih. Postoji samo jedan navod koji ukazuje na takav pronalazak. Naime, B. Gabričević spominje kako je preko puta Sv. Martina otkrivena jedna četvrtasta urna s nekoliko slova koji bi mogli biti ostaci nekog natpisa.²²⁶

²²² Isto, 215.

²²³ Isto, 215.

²²⁴ Isto, 216.

²²⁵ D. Vlašić 1988, 25.

²²⁶ D. Maršić 2014, 216.

5.4. Kultni spomenici

5.4.1. Silvanovi kultni spomenici

Dolaskom rimske vlasti, ovdašnje autohtono stanovništvo zadržalo je svoju duhovnu kulturu, iako su joj dali novu formu.²²⁷ U kulturnoj sferi tako dominiraju božanstva tzv. delmatskog panteona, što ukazuje na važnost autohtone komponente u životu i kulturnom miljeu Pituntija.²²⁸ Štovana božanstva i njihovi karakteri također govore i o gospodarskoj usmjerenosti stanovništva. Primjerice, Silvanova kulturna slika u Gornjoj Podstrani zajedno s pašnjacima koji okružuju taj prostor govori u prilog tome da je stočarstvo bilo važan dio ekonomije tamošnjeg stanovništva, dok Dijanin kipić možda svjedoči šumskim površinama, ili ukazuje da je lov bio moguća gospodarska aktivnost.²²⁹

Pituntini su, poput ostalih epihorskih zajednica, posebice štovali Silvana, pastirsko božanstvo, čiji je satirski lik s kozjim nogama proizišao iz stočarske tradicije ilirskih plemena.²³⁰ On procesima *interpretatio Graeca* i *interpretatio Romana* preuzima ikonografiju grčkog Pana, a zatim i ime italskog Silvana.²³¹ Ponekad se štovao sam, a ponekad u pratnji nimfa.²³² Najveći broj Silvanovih kulturnih slika potječe s prostora Delmata, te se mogu uočiti dvije zone disperzije Silvanovih spomenika, jedna od Trogira do Makarskog primorja i srednjeg toka Cetine do Brača, a druga na Livanjskom i Glamočkom polju. Njegove kulturne slike ukrašavale su paneje, Silvanova svetišta, koja su se mogla nalaziti na otvorenom, u pećinama ili za tu svrhu posebno građenim objektima.²³³

Na prostoru između Žrnovnice i Jesenica do danas su pronađena dva kulturna spomenika s likom Silvana. Prvi od njih otkriven je 1891. g. u blizini kapele sv. Martina. Riječ je o

²²⁷ J. Jeličić 1991, 27.

²²⁸ D. Maršić 2014, 221.

²²⁹ I. Borzić 2014, 86.

²³⁰ J. Jeličić 1991, 27.

²³¹ D. Maršić 2014, 217.

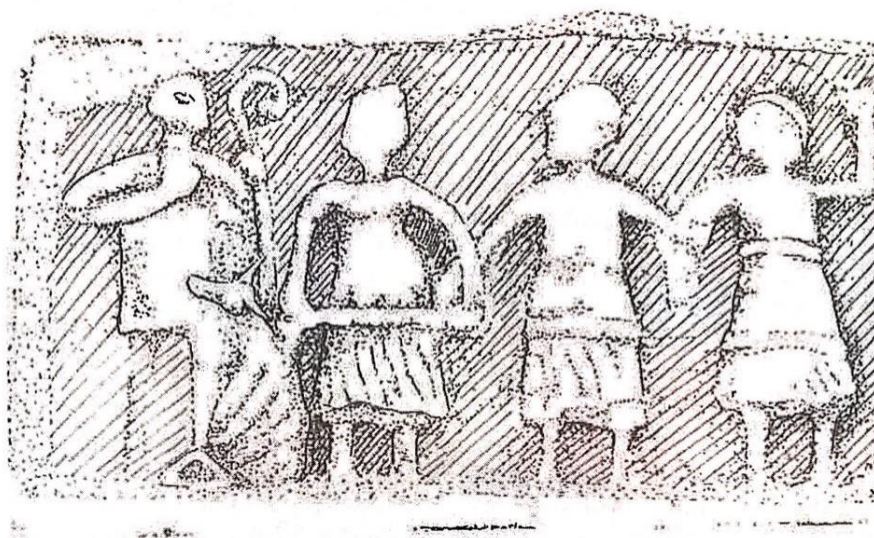
²³² Sličnosti u kultu različitih božanstava dovele su do pojave kulturnog sinkretizma, tj. spajale su se njihove osobine, epiteti. Tako se lik Silvana počeo povezivati s nimfama, s obzirom da su one personifikacija i božanstva vrela, dok je voda jedan od elemenata u kultu Silvana. Nimfe se obično javljaju u skupini od tri zbog toga što su zamišljene kao šira kulturna zajednica. Kasnije su Silvanu asocirana i druga božanstva poput Dijane, Merkura, Herakla, Neptuna, Atisa i Dionisa, s tim da se politeistički elementi u Silvanovom kultu ne javljaju prije 3. st. Većina takvog epigrafskog materijala može se datirati u drugu polovinu 2. st. i u 3. st., te se atribuiru domaćem etnosu, D. Maršić, 2004, 112.

²³³ D. Maršić 1994, 111.

fragmentarnom žrtveniku (Kat. br. 20) (Slika 27). Drugi se nalazi na današnjem pročelju crkve sv. Ante u Gornjoj Podstrani (Kat. br. 21) (Slika 28).²³⁴

Slika 27. Votivna ara sa Silvanovim reljefom i natpisom (D. Maršić, 2014.)

Slika 28. Reljef Silvana iz Gornje Podstrane (D. Maršić, 1994.)

U slučaju reljefa iz Gornje Podstrane, s obzirom da nije u potpunosti očuvan, ne može ga se detaljnije stilski analizirati, ali očito se radi o figurama karakterističnim za provincijalnu

²³⁴ D. Maršić 2014, 217.

umjetnost kasnog principata koju karakterizira rustičnost, nezgrapnost i shematizacija. Prema tome, ovaj bi se reljef mogao okvirno datirati u 3. st.²³⁵ Ovaj reljef djelo je nevješta, zasigurno domaćeg, majstora. Kako je rad nastao u domaćoj skulptorskoj radionici, iznimno je bitan izvor za poznavanje duhovne kulture ovdašnjeg stanovništva. Pituntini su, izgleda, nastavili svoj samostalan razvoj, ali i primili utjecaje naprednijeg rimskog društva. Iz toga se može zaključiti da se dvojnost stanovništva odrazila kako u materijalnoj tako i u duhovnoj kulturi.²³⁶

5.4.2. Dijanin kipić

U Podstrani je 1897. godine otkriven brončani kipić Dijane (Kat. br. 22) (Slika 29.). Ovaj kipić pripada ikonografskoj shemi tzv. "Artemide/Dijane lovkinje" te se naslanja na statuarni tip Dijane Versajske koji se nalazi u Louvreu, glavnu varijantu motiva "lovkinje", to jest rimsku kopiju brončanog grčkog originala koji se uglavnom pripisuje atenskom kiparu Leoharu, iako postoji mogućnost da je kasnohelenističkog postojanja. Ipak, kipić iz Podstrane u odnosu na predložak ima nekoliko posebnosti. Naime, impostacija je obrnuta, glava je skoro pa frontalno okrenuta te ne postoji prikaz psa, jelena ili košute. Nije moguće sa sigurnošću datirati kipić, ali elegantna izvedba i tip frizure navode na zaključak da je vjerojatno nastao u kasnom 2. st. n. Kr.²³⁷

Na prostoru Podstrane nisu pronađeni ostaci koji bi sugerirali na postojanje kultnog sinkretizma Silvana i Dijane, koji je bio čest u zadinarju Bosne i Hercegovine. Ipak, to ne znači da ga nije bilo, pogotovo kad se uzme u obzir da je u Jesenicama postojao hram Dijane i Asklepija.²³⁸

²³⁵ D. Maršić 1994, 114-115.

²³⁶ J. Jeličić 1991, 29.

²³⁷ D. Maršić 2014, 218.

²³⁸ D. Maršić 1994, 114.

Slika 29. Dijanin kipić (D. Maršić, 2014.)

5.4.3. Fragment reljefa Sola Invikta

Relativno nedavno, neposredno nakon završetka kongresa posvećenog L. Artoriju Kastu 2012, g, u zidiću groblja crkve sv. Martina otkriven je fragment reljefa s likom Sola Invikta, Nepobjedivog Sunca, i najmanje dvije životinje u pratnji (Kat. br. 23) (Slika 30).²³⁹

Ovaj spomenik može se definirati kao kulturni privatnog karaktera. Prije navođenja kome se polaže zavjet naznačen je zavjetodavac, rob. Vjerojatno se na natpisu nalazilo i njegovo ime, ali s obzirom da do lijevog ruba natpisnog polja nema mnogo mjesta, ime je vjerojatno bilo pokraćeno. Zavjetodavac je također morao biti relativno bogat, jer je vrijednost ovakvog spomenika zasigurno bila visoka.²⁴⁰

²³⁹ D. Maršić, 2014, 219.

²⁴⁰ N. Cambi 2017, 29.

Slika 30. Fragment reljefa Sola Invikta (D. Maršić, 2014.)

Reljef je bio zavjet božanstvu Sunca te je prikazivao čovjeka u raskoraku i kontrapostu.²⁴¹ *Sol Invictus* uglavnom je bio prikazivan kao mladić, a u helenističkom dobu se štovao pod grčkim imenom *Helios*. U rimsko doba, *Helios* se naziva *Sol*, često uz atribut *Invictus*, štovanje boga Sola u Rimu doživljava porast s dolaskom Septimija Severa na prijestolje. Vremenom je ovaj kult u Rimu dosegao razinu glavnog božanstva, te mu je car Aurelijan 274. g. sagradio gigantski hram. Prema tome bi se moglo zaključiti da je ovaj reljef nastao između prvih desetljeća 3. st. i ranog 4. st. Uzmemo li u obzir da od Severa preko Aurelijana i kasnije raste popularnost štovanja Sunca, najvjerojatnija datacija bila bi Dioklecijanovo ili Konstantinovo doba. Nažalost, otvorenim ostaje pitanje gdje se izvorno nalazio ovaj reljef. Pronađen je u okviru posjeda L. Artorija Kasta, koji je pokopan u grobnom arealu uz cestu koja vodi od Splita do Omiša. Ipak, reljef je zasigurno mlađi od početka 3. st., kada je sagrađen Kastov mauzolej.²⁴²

5.4.4. Fragment muškog torza

Obrednog bi karaktera mogao biti i veći fragment muškog torza u herojskoj nagosti (Kat. br. 24) (Slika 31) koji je otkriven na lokalitetu Vinine,²⁴³ a koji se danas čuva u slikarskom

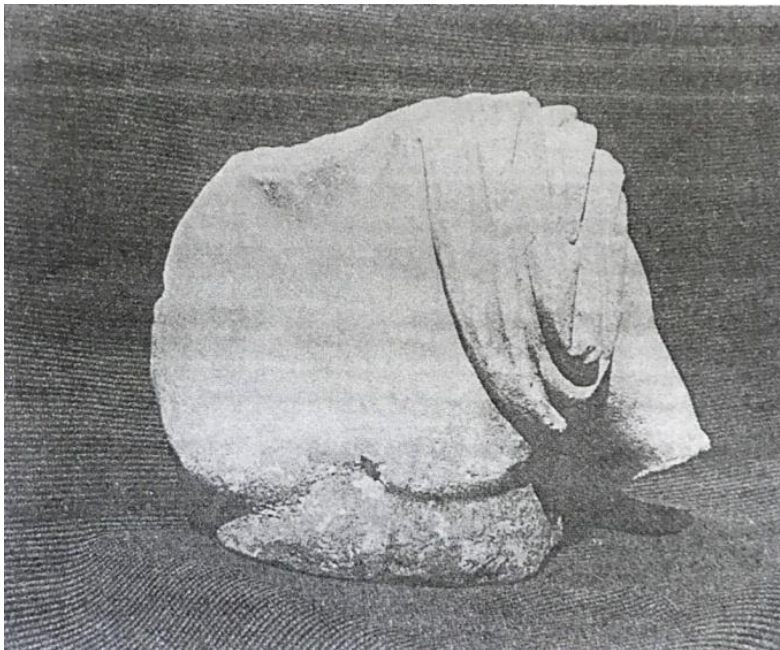
²⁴¹ N. Cambi 2017, 29-30.

²⁴² Isto, 30.

²⁴³ D. Maršić 2014, 220.

ateljeu slikara Ante Kaštelančića. Kip je izrađen od bijelog mramora i očito je riječ o vrlo kvalitetnom radu, od kojeg je očuvan gornji dio torza mlade muške osobe s plaštem prebačenim preko lijevog ramena.²⁴⁴

Zanimljivo je to što je izrađen od mramora, što je J. Jeličić navelo na zaključak da je prikazivao neko božanstvo, ali moguće i nekog od rimskih careva. Ipak, fragment je možda i ostatak nadgrobne statue podignute po uzoru na heroiziranog cara, ili na statutarni tip nekog od muških božanstava s kojima je pokojnik mogao biti poistovjećen, što je praksa poznata kao *consecratio in formam deorum*. Tako je statua mogla stajati unutar mauzoleja, možda čak i mauzoleja L. Artorija Kasta.²⁴⁵

Slika 31. Fragment muškog torza (J. Jeličić, 1991.)

²⁴⁴ J. Jeličić 1991, 27.

²⁴⁵ D. Maršić 2014, 220. – 221.

6. Kasna antika na prostoru između rijeke Žrnovnice i Jesenica

Kasnoantički period donosi promjene svugdje pa tako i na prostoru između Žrnovnice i Jesenica. Prodor naroda s istoka te bizantsko-gotski ratovi unose nemir na šire salonitansko područje, zbog čega važne strateške točke ponovno postaju bitne. Na promatranom prostoru to su prapovijesne gradine Perunsko i Mutogras. Položaj Perunskog bio je važan zbog toga što su se s njega mogla nadgledati čitava Poljica, morske komunikacije te cestovne veze sa Salonom, a na njemu su pronađeni ostaci kasnoantičke arhitekture. Također je s Mutograsa²⁴⁶ bio moguć nadzor nad prastarom komunikacijom koja je vodila od splitskog poluotoka prema Omišu, a izvrsno se kontrolirala i plovidba bračkim kanalom.²⁴⁷ S obzirom da ovi položaji nisu istraženi, nije poznat ni ukupan opseg ni izgled kasnoantičkih objekata koji su na njima izgrađeni. Ipak, poznato je da u kasnoj antici na čitavoj istočnoj obali Jadrana dolazi do tzv. procesa kastelizacije pa je opravdano pretpostaviti da se ista stvar dogodila i na prostoru između Žrnovnice i Jesenica te da se na već spomenutim istaknutim strateškim točkama grade manji objekti ograđeni bedemom i kulama.²⁴⁸

Također i pojava utvrđenih privatnih palača (*villa fortificata*) govori o defenzivnoj važnosti tadašnjih građevina.²⁴⁹ U pretežito nesigurnim kasnoantičkim vremenima, kada se javljaju između ostaloga i ekonomske krize, privatna su gospodarstva i dalje mogla voditi normalan život. Zbog toga se obnavljaju napuštene rimske vile, ali se podižu i nove po istim principima. Obično bi se gradile na kraju polja na padinama brežuljka, kao što je slučaj s kasnoantičkom vilom u Strožancu (Polače). Tehnika zidanja ukazuje na to da je riječ o izrazito kasnoantičkom periodu. Naime, zidovi su građeni od sitnog priklesanog kamena, nanizanog u redovima s poravnanjima na određenim visinama, debljine 63 – 67 cm, to jest dvije stope. Također, tragovi sačuvane žbuke govore o tome da su zidne strukture bile ožbukane s obje strane.²⁵⁰ Dvadesetak metara istočno nalazio se izvor vode, što je bio neophodan element rimske vile, koji je i utjecao na to da se ona sagradi baš na tom mjestu. Također se s tog položaja pruža odličan pogled na zaljev gdje se nalazio Epetij. Po svojem izgledu ova vila najbliža je kasnoantičkoj palači u Ostrvici, te je vjerojatno pripadala nekom visokom dužnosniku kasne

²⁴⁶ I. Borzić 2014, 86.

²⁴⁷ D. Maršić 2014, 441.

²⁴⁸ I. Borzić 2014, 86.

²⁴⁹ Isto, 87.

²⁵⁰ J. Jeličić 1991, 38- 39.

antike.²⁵¹ Takva vrsta palača govori da je ovo područje i dalje bilo atraktivno za naseljavanje, a potvrda tome je i boravak kasnoantičkog namjesnika Auzonija.²⁵²

6.1. Boravak kasnoantičkog namjesnika Auzonija u Pituntiumu

Na lokalitetu Brdine otkriven je fragmentiran natpis na kojem se spominje Julije Auzonije, namjesnik Dalmacije u razdoblju kasne antike (Kat. br. 25) (Slika 32). Ipak, prema svjedočanstvu mještana natpis je zapravo otkriven na mjestu gdje se danas nalazi restoran Javor, u blizini crkvice sv. Martina, a na Brdine je dospio kasnije, zajedno sa zemljom iz iskopa.²⁵³ Natpis je pronađen 1976. godine, a njime se utvrđuju neke zemljišne odredbe. Odluku o sporu donosi upravo Auzonije, prefekt pretorija čitavog Ilirika, član carskog vijeća i savjetnik za dvije Dalmacije.²⁵⁴

Slika 32. Natpis kasnoantičkog namjesnika Auzonija (N. Cambi, 2017.)

Prvi i posljednji redak natpisa teško je pročitati zbog njihove fragmentiranosti, dok je ostatak teksta više manje jasan. Problem koji se javlja jest taj da se ne može ni približno pretpostaviti koliko je ukupno bilo redaka, što je šteta jer su se na početku i na kraju nalazili najbitniji dijelovi teksta. Tako su svrha postavljanja natpisa, odluka i sankcija nepoznati, a prema očuvanom dijelu teksta može se zaključiti da je povod bio jako važan.²⁵⁵ Šteta je što natpis nije bolje sačuvan, jer bi u tom slučaju bio zabilježen spor koji pravno rješava ured

²⁵¹ Isto, 40-41.

²⁵² I. Borzić 2014, 86- 87.

²⁵³ D. Maršić 2014, 198.

²⁵⁴ N. Cambi 2017, 159.

²⁵⁵ Isto, 159.

prefekta Ilirika. Natpis je tako mogao navoditi i o kojem se predjelu radilo, i neke druge relevantne podatke.²⁵⁶ Ono što je poznato s natpisa jest to da Auzonije *comes sacri consistorii* i *consulens Dalmatiarum*, nešto odlučuje, a to je vjerojatno pravo prodaje ili pravo prolaza. U ovom slučaju u pitanju su vjerojatno zemljišni imovinski odnosi, jer je u “teškim” vremenima, kako navodi natpis, često dolazilo do uzurpacija i zabrane prolaza. Tako je najvjerojatnije da je u ovom slučaju netko vlasniku osporavao pravo posjedovanja, zbog čega se u rješavanje spora trebao uključiti Auzonije, a zasigurno je problem bio i velik, s obzirom na Auzonijeve titule (*comes sacri consistori* sa staleškim naslovom *vir spectabilis*).²⁵⁷

Kognomen *Ausonius* grčkog je podrijetla (Auzon je sin Odiseja i Kirke). Jako je rijedak, u Rimu nije poznat, dok se u Dalmaciji javlja samo jednom - u Duklji (*Doclea*) spominje se jedna žena s tim nadimkom. Postoje dva poznata Auzonija o kojima bi možda moglo biti riječ u ovom natpisu pronađenom u Podstrani. Prvi je *Julius Ausonius* (3./4. st), liječnik iz Bordeauxa, a drugi je njegov sin, *Decimius Magnus Ausonius*, veliki latinski pjesnik četvrtog stoljeća. Za sina se može reći da je u doba cara Gracijana, kada je obnašao dužnost konzula, mogao biti i jedan od njegovih bliskih savjetnika. Naime, s konzulskom čašću često je išlo i imenovanje carskim savjetnikom (*comes sacri consistorii*). To se ne može reći i za oca, iako je i on u visokim godinama dobio funkciju prefekta čitavog Ilirika. U slučaju da se natpis iz Podstrane odnosi na oca, tada natpis možemo datirati između 375. i 378. g., ali kada bi se odnosio na sina tada je moguće datirati natpis sve do 383. godine, što je ipak manje vjerojatno jer on nije imao nikakve administrativne ingerencije na području Dalmacije. Ipak je logičnije da će spor oko zemljišnog posjeda u Pituntiju riješiti prefekt Ilirika u čiju nadležnost uostalom ulaze obje Dalmacije (*consulens Delmatarum*). S druge strane, mlađi Auzonije nakon Gracijanove smrti ne obnaša više nikakve dužnosti. Zbog toga bi vjerojatnije bilo da je ovdje riječ o starijem Auzoniju koji je imenovan od strane cara Gracijana na funkciju prefekta koja je obuhvaćala čitavi Ilirik, osim Trakije (prema reformi iz doba Konstancija II.).²⁵⁸

Nije jasno o kojim je to teškim vremenima u natpisu riječ. U Rimskom Carstvu od Valentijanove smrti 375. godine nevolje se intenziviraju, poput imenovanja mlađeg brata Valentinijana I. za cara, smrti brata Valensa u bitci kod Hadrijanopola, te Gracijanova ubojstva 383. godine. S Gracijanovom smrću završava i politička karijera dvaju Auzonija, pa je moguće da natpis aludira na te događaje. Koliko je poznato, posebni događaji u Dalmaciji nije bilo

²⁵⁶ Isto, 162.

²⁵⁷ Isto, 159.

²⁵⁸ Isto, 160. – 162.

između 375. i 383. godine. Tek krajem 4. st. Goti su došli do Salone (395. g.). Podatke o paležu i pljački Dalmacije donosi sv. Jeronim. Tako izraz s natpisa, *temporibus pessimis*, možda govore o općem stanju u carstvu prije Gracijanova ubojstva. Također je moguće i da natpis aludira na loše odnose vezane uz zemljišne sporove u samom Pituntiumu.²⁵⁹

Ovaj natpis pronađen je stotinjak metara od rimske ceste koja je vodila od Epetija do Oneja, na nekadašnjem posjedu L. Artorija Kasta, pa je tako logično da se tekst natpisa odnosi na probleme vezane upravo s tim posjedom. Moguće je da je Artorijeva obitelj, ukoliko ju je imao, izumrla kroz 3. ili 4. st., pa je tako taj veliki posjed postao državno vlasništvo i oko njega je moglo doći do spora. Spor je mogao izbiti između države i privatnika, ili dvaju ili više privatnika. Kao što smo vidjeli, riječ je o iznimno plodnom zemljištu, pogodnom za uzgoj mediteranskih kultura, koje je i cestovno ali i morskim putem bilo dobro povezano s obalom i unutrašnjošću. Sjevernije od ceste nalazila se Artorijeva vila, dok je kod crkvice još uvijek sačuvan veliki mlin za masline (do sada u Dalmaciji nije pronađen veći) što govori i o bogatom urodu masline na tom prostoru. Prefekt Auzonije bio je važna ličnost kasne antike, a sudjelovao je u rješavanju bitnih problema, te je tako ovaj natpis pokazatelj jednog teškog stanja u dalmatinskom katastru.²⁶⁰

6.2. Kršćanstvo u Pituntiju

Oko bogatijih građevina u kasnoj antici uglavnom se oblikuju seoska naselja, dok s druge strane postupnom kristijanizacijom također dolazi i do pojave kršćanskih kulturnih objekata i nekropola s karakterističnim tipovima grobnica na svod i sarkofazima.²⁶¹ Pituntium je preko obalne rimske ceste bio u kontaktu sa Salonom u kojoj se kršćanstvo javilo već u prvim stoljećima poslije Krista. To znači da je kršćana moglo biti i u Pituntiumu, gdje je bila manja opasnost od progona, ali je jasan nedostatak ikakvih ranih znakova vjere. Ono što pak začuđuje jest izostanak kršćanskih spomenika iz kasnijih stoljeća, u vrijeme kada je kršćanstvo već dobilo slobodu ispovijedanja svoje vjere.²⁶² Na prostoru Pituntiuma morali su biti sagrađeni i ranokršćanski objekti, posebno u vrijeme kada se kršćanstvo, kao državna religija, proširilo po cijeloj rimskoj provinciji Dalmaciji. Ipak, do sada njihovi tragovi nisu otkriveni, iako su poznati u susjednim mjestima. Tako nam je poznato da se u obližnjem Epetionu štovao kult sv. Lovre, na području Narestina otkriveni su ostaci više bazilika, poput one dvojne crkve na groblju sv. Stjepana ili

²⁵⁹ Isto, 162. – 163.

²⁶⁰ Isto, 164.

²⁶¹ I. Borzić 2014, 87.

²⁶² D. Vlašić 1988, 22.

crkve sv. Petra u Sumpetru, kao i na prostoru Onastina, poput ranokršćanske crkve ispod srednjovjekovne crkve sv. Petra na Priku te ranokršćanske građevine na današnjem groblju u Omišu.²⁶³ Također je moguće i da je u jednom trenutku ranokršćansku nekropolu dobilo imanje u Bajnicama, s obzirom da su tamo zabilježene kasnoantičke grobnice na svod.²⁶⁴

Prema D. Vlašiću, za neke se nadgrobne natpise ipak može zaključiti da su kršćanskog podrijetla, na što ukazuje nedostatak poganskih kratica na stelama, ukopavanje u zemlju, a ne spaljivanje prema rimskom običaju, te pojava karakterističnih imena. Tako je prema njemu nadgrobna stela Paule i Firme iz obitelji Viscija (Kat. br. 26) kršćanski natpis jer nema poganskih oznaka. Uz to, i ime Paula kao i njihov ukop u zemlju te vrlo dirljiv nadgrobni natpis sugeriraju da se tu radi o kršćanskom grobu.²⁶⁵

Ipak, do danas jedini sigurni ranokršćanski nalaz s područja rimskog Pituntija jest nalaz prednjeg dijela sarkofaga s natpisom „Arca Honorato calegario“ (sarkofag postolaru Honoratu), koji je danas uzidan u pločnik ispred oltara crkvice sv. Martina (Kat. br. 27).²⁶⁶ Na njemu ne postoje poganske oznake, a za grob je upotrijebljena biblijska riječ *arca*.²⁶⁷ Zbog ovog otkrića postoji jako velika mogućnost da se upravo ispod današnje crkvice nalaze ostaci ranokršćanske bazilike, nastale na ruševinama antičkog gospodarskog imanja, iako će konačan odgovor dati samo buduća istraživanja.²⁶⁸

²⁶³ J. Jeličić 1991, 42-42.

²⁶⁴ I. Borzić 2104, 87.

²⁶⁵ D. Vlašić 1988, 22-23.

²⁶⁶ D. Maršić 2003, 442.

²⁶⁷ D. Vlašić 1988, 23.

²⁶⁸ D. Maršić 2003, 442.

7. Zaključak

Prostor između rijeke Žrnovnice i Jesenica u rimsko doba prostor je antičkog Pituntija, naselja disperznog tipa koje nikada nije poprimilo formu tipičnog rimskog mjesta. Naime, rimske vile i gospodarska imanja smjestila su se ili tik uz obalu, ili po obroncima Primorske kose. To je u svojoj srži bio atraktivan prostor za gradnju ladanjsko-gospodarskih imanja zahvaljujući prije svega blizini glavnoga grada provincije Salone, ali i vlastitim pogodnostima prirodne osnove kao što su blaga klima, blizina mora i izvora vode, te plodno flišno tlo pogodno za uzgoj tipičnih mediteranskih kultura poput maslina i vinove loze.

Pogodni elementi prirodne osnove utjecali su na to da je ovaj prostor bio naseljen od papovijesnoga doba. Širi prostor Poljica tada su naseljavale tri zajednice (*civitates*), Pituntini, Nerastini i Onastini, čiji je teritorij moguće odrediti zahvaljujući pronalasku terminacijskih natpisa u selu Dubrava i na lokalitetu Greben poviše Sumpetra u Jesenicama. Oni govore o razgraničenju provedenom najvjerojatnije u doba Kaligule, i potvrđenom u doba Klaudija, a ukazuju na to da je u ingerenciju Pituntina spadao čitav prostor od sela Srinjina, preko Sitnog Donjeg i Sitnog Gornjeg, do Podstrane i Strožanca. Predrimsko središte Pituntina, Plinijev *Castellum Petuntium*, koje se po svoj prilici nalazilo na mjestu današnje Gornje Podstrane, nije ni u vrijeme prosperiteta obalnog dijela izgubilo svoj značaj, a njegova važnost ponovno raste u nesigurnom kasnoantičkom periodu kada je stanovnicima Pituntiuma potreban sigurno utvrđeni kaštel.

Iako su Rimljani zavlitali širim salonitanskim prostorom još u 1. st. pr. Kr., pitanje je kada se teritorij salonitanskoga agera širi i na prostor Pituntina. Do toga zasigurno dolazi u jednome trenutku što potvrđuje pronalazak kamena međaša na prostoru Podstrane, ali izgleda da je Pituntij sve do 2. st. n. Kr. zadržao autohtoni karakter, bez obzira na svoj pravni status, o čemu svjedoči izostanak rimskih nadgrobničkih spomenika, koji su sve brojniji tek od 2. po Kr., zbog čega se može zaključiti da tek tada dolazi do konačnog formiranja dijela naselja uz more. Najznačajnija antička aglomeracija nalazila se na prostoru Sv. Martina, gdje su pronađeni tragovi arhitekture koji govore o postojanju više naseobinskih kompleksa. S tog mjesta potječu i zasigurno najpoznatiji nalazi s prostora između Žrnovnice i Jesenica, a riječ je o natpisima kojima se komemorira rimski časnik Lucije Artorije Kast. Značajna ličnost 2. st. n. Kr., Kast se nakon službe namjesnika provincije Liburnije naseljava na svoje imanje u Pituntiju, gdje se po svoj prilici nalazio i njegov mauzolej, kao i grobni areal koji se smjestio uz rimsku cestu koja je tuda prolazila. Poznata natpisna građa donosi podatke i o drugim stanovnicima Pituntija, a

zanimljiva je pojava velikog broja osoba servilnog i oslobođeničkog statusa. Tako jedan od najvrjednijih spomenika, stela obitelji *Pompeius*, svjedoči o bogatoj oslobođeničkoj obitelji s prostora Pituntija koja je dala podići jednu zanimljivu stelu neuobičajenu za priobalni dio Dalmacije, a kojom je željela izraziti svoj novi status.

Autohtono stanovništvo s dolaskom rimske vlasti nije odbacilo svoju duhovnu kulturu, već su joj dali novu formu. Kako i među drugim ilirskim plemenima, tako i među Pituntinima dominira pastirsko božanstvo Silvana, često popraćeno nimfama, koje je u Pituntiumu zasvjedočeno na dva lokaliteta: kod crkvice Sv. Martina i u Gornjoj Podstrani. Ono govori da je stočarstvo i dalje bilo važan element privrede, pogotovo u višim predijelima gdje se nalaze brojni pašnjaci na koja su pastiri izvodili svoja stada na ispašu.

Na natpisima se javlja i kasnoantički namjesnik Auzonije. On se uključio u rješavanje jednoga spora oko zemljišnog posjeda, a s obzirom da je njegov natpis pronađen u blizini Kastova imanja, nije teško zamisliti da se problem morao riješiti upravo s Kastovim posjedom, koje je moglo biti predmet interesa suprotstavljenih strana s obzirom na njegov pogodan položaj. U kasnoj antici dolazi do ekonomskih kriza, a nemir prouzrokovan prodorima naroda s istoka te bizantsko-gotskim ratovima, unosi nemir i na prostor između Žrnovnice i Jesenica. U takvim vremenima gospodarska imanja imala su prednost da su i dalje mogla voditi normalan i miran život. Zbog toga se obnavljaju napuštene rimske vile, a oko takvih bogatijih objekata vremenom se formiraju i seoska naselja. Zanimljivo je što na prostoru Pituntiuma nisu pronađeni ranokršćanski elementi osim jednog – sarkofaga postolara Honorata. Ostaci ranokršćanske bazilike mogli bi se naći ispod crkvice Sv. Martina, ali bez istraživanja na tom prostoru o tome se može samo nagađati.

Iako na ovom prostoru nikada nisu provedena arheološka istraživanja, ipak se mogu uočiti posebnosti ovoga prostora u antičkome razdoblju, koje pomažu u formiranju slike o antici na širem dalmatinskom prostoru, kao i u formiranju slike o povijesti samog naselja Podstrane. S obzirom da je interes za ovu temu zadnjih godina znatno porastao, pitanje nije hoće li se, već samo kada će se trenutna saznanja nadopuniti novim spoznajama.

8. Katalog

1. Terminacijski natpis o razgraničenju Nerastina i Onastina

Nalazište: Krug kod Jesenica u Poljicima

Smještaj: Arheološki muzej u Splitu, inv. br. A 1534

Dimenzije: vis. 0,76 m, šir. 0,34 m, deb. 0,8 m

Materijal: vapnenac

Opis: Natpis glasi: *L(ucius) Trebius / Secundus pr/ae(f)ctus castr/orum inter / Onastinos et / Narestinos ter/minos pos(u)it ius/su L(uci) Volusi Satu/rni(ni) leg(ati) pro pr/aetore C(ai) Ca[es/ari]s Au[g]u[sti] G/[e]rmanici ex / sentent<ent>i/a quam is ath/irito (sic) consi/lio dixit.*

Prijevod: Lucije Trebije Sekund, logorski prefekt postavio je međaše između Onastina i Nerastina po nalogu Lucija Voluzija Saturnina, propretorskog legata Gaja Cezara Augusta Germanika prema odluci koju je za njih nakon vijećanja.

Datacija: Lucije Volusije Saturnin bio je namjesnik za vrijeme vladavine cara Tiberija i cara Kaligule, u razdoblju od prije 29. do 41. g. S obzirom da se na spomeniku spominje car Kaligula, treba ga datirati između 37. i 41. g. n. Kr., prije kraja njegove vladavine. Lucija Volusija Saturnina je za vladavine cara Kaligule na položaju namjesnika provincije Dalmacije zamijenio *Lucius Aruncius Camillus Scribonianus*.

Literatura: *CIL* 3 8472; D. Maršić 2003, 436; D. Tončinić 2011, 119-120.

2. Terminacijski natpis o razgraničenju Nerastina i Pituntina

Nalazište: Gorica kod Dubrave u Poljicima

Smještaj: Groblje uz crkvu sv. Luke u Gorici kod Dubrave u Poljicima

Dimenzije: vis. 0,86 m, šir. 0,56 m, deb. 0,15 m

Materijal: vapnenac

Opis: Natpis glasi: Natpis glasi: [--- i]nter Ner[a]/[sti]nos et Pitunti/nos et termini r[ec]/[o]gniti et restitu[ti] a / [P]lisonem leg(ato) pro pr(a)etore / [Ti(beri)] Claudi Caesaris [Aug(usti)] / Germanici per C(aium) Ma[r]/ium Maternum |(centurionem) leg(ionis) / VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) quos L(ucius) Volus/[ius Saturninus leg(atus) pro] / [pr(aetore) statuendos? curaverat]

Prijevod: Međaše koje je između Nerastina i Pituntina pregledao i obnovio Pizo, propretorski legat Tiberija Klaudija Cezara Augusta Germanika po Gaju Meriju Maternu, centurionu VII. legije Claudia pia fidelis, za čije se postavljanje pobrinuo Lucije Voluzije Saturnin

Datacija: između 42. i 50. g. n. Kr. Vrijeme Pizova namjesništva nije poznato. Razgraničenje je moglo biti provedeno između 42. i 50. g.

Literatura: CIL 3 12794; D. Tončinić 2011, 122-123; EDH HD053585

3. Kamen međaš iz Podstrane

Nalazište: Podstrana

Smještaj: Arheološki muzej u Splitu, inv. br. 3320

Materijal: vapnenac

Opis: Ima oblik nepravilnog pilastra kvadratnog presjeka. Na gornjoj plohi kamena urezane su dvije linije položene pod pravim kutom (*decussis*), a na okomitim stranicama prema kojima linije završavaju nalaze se oznake D II i K I, u značenju *decumanus secundus* i *cardo primus*.

Datacija: 1. st. n. Kr.

Literatura: I. Borzić 2014, 82-83; D. Maršić 2014, 194; M. Suić 1955, 19.

4. Natpis Marka Atija Cine

Nalazište: Javor

Materijal: vapnenac

Opis: Natpis glasi: *M(arcus) Attius Cinna [---] / ob honorem aug[uri seu ustalitatis ---]*

Datacija: 1. st. n. Kr.

Literatura: CIL 3 8523

5. Ulomak kultnog spomenika iz crkve sv. Ante

Nalazište: nadvratnik prijašnjeg glavnog ulaza u crkvu sv. Ante u Gornjoj Podstrani

Smještaj: Crkva sv. Ante u Gornjoj Podstrani

Dimenzije: vis. 0,16 m, šir. 1,46 m, deb. 0,32 m

Materijal: vapnenac

Opis: Natpis se restituira: *[-----] / [---]e(t) Cinnae filior(um) aede[m] / [--- curavit?] id[emque] dedi/[cavit ---]*. Riječ je o izrazito monumentalnoj i izduženoj kamenoj ploči ili gredi, na kojoj su se nalazila barem četiri ili pet retka natpisa. Početni je dio teksta izgubljen. Vidljiva su dva retka, od kojih je prvi bolje sačuvan, dok nedostaje još barem jedan redak. Na početku teksta može se pročitati slovo E i *Cinnae* koji su odvojeni trokutastom interpunkcijom. *Cinnae* je genitivni oblik imena Cinna, te postoji pretpostavka da se odnosi na M. Attiusa Cinnu. Iza imena slijedi riječ koja se restituira kao *filior(um)*, a odnosi se na imena koja su stajala ispred. Na natpisu se jasno čita riječ *aede[m]*, što se odnosi na neki kulturni objekt, odnosno na njegovo podizanje i posvetu, jer je kasnije stavljen glagol *dedicavit*, što potvrđuje kulturni karakter natpisa. Drugi je redak slabije sačuvan, te u svome prvom dijelu, osim vrhova slova ID, nije ni čitljiv.

Na kraju retka moguće je pročitati slova DEDI, koja su dio riječi *dedicavit* koja se nastavljala u sljedećem, posljednjem retku.

Datacija: 1. st. n. Kr.

Literatura: D. Maršić 2014., 200-201.

6. Portretna stela obitelji Pompeius

Nalazište: objavljena crtežom i prijepisom natpisa u drugom svesku djela *Illyricum sacrum* (1753.)

Smještaj: uništena

Dimenzije: nepoznate

Opis: Vanjska forma koncipirana u obliku izduženog pravokutnika. Portreti Pompeje Hermione prikazane u visini polufigure i njene kćeri Pompeje Sekunde u visini poprsja nalaze se u glavnom dekorativnom polju obrubljenom jednostavnim trakama, a na podnožju izrađena niša s portretom komemoratora Marka Pompeja Liberalisa, njihova supruga i oca, također prikazanog u visini poprsja. Porteti su ujedno i jedini sačuvani element dekoracije, te su portretirane sve osobe koje se javljaju u natpisu. Natpis glasi: *Pompeiae / Hermion(a)e / coniugi b(ene) m(erenti) / et P(ompeiae) Secun/dae f(iliae) pien/tissim(ae) def(unctae), / annor(um) XX, m(ensium) / VIII, d(ierum) XX, M(arcus) P(ompeius) Li/beralis posu/it.*

Datacija: Stela je izrađena u drugom ili trećem desetljeću 2. st. n. Kr. što se zaključuje po frizurama pokojnika, karakterističnim za trajansko-hadrijansko doba. Na natpisu se ne nalazi posvetna formula *Dis Manibus*, koja se u Dalmaciji počinje javljati krajem 1. St. n. Kr., ali je uobičajena tek od trajansko-hadrijanskog razdoblja, tj. od sredine 2. st. n. Kr. te u vrijeme izrade ove stele nije još u potpunosti prihvaćena. Nomenklatura pokojnika je tipično rimska, kod žena strukturirana sustavom *dua nomina*, kod muškarca *tria nomina*, bez navoda filijacije ili tribusa karakterističnih za 1. st. n. Kr. Na natpisu nema ni izraza o moralnim kvalitetama pokojnika, karakterističnih za kasni principat i dominat. Tako više elemenata sugerira da je stela izrađena prije sredine 2. st. n. Kr.

Literatura: D. Maršić 2004, 13-36.

7. Stela Kanije Urbane

Nalazište: groblje kod crkve sv. Martina u Podstrani

Materijal: vapnenac

Opis: Natpisno polje uokvireno je jednostavnom, višeslojnom profilacijom, u gornjem dijelu nalazi se polukružna luneta s reljefno izvedenom rozetom, dok su u uglovima dva stilizirana

lista. Uz to je ispod natpisa uklesana sjekira (*ascia*), što znači da je bio zabranjen ukop u isti grob njenim nasljednicima ili drugim osobama. Natpis glasi: *D(iis) M(anibus) / Caniae Ur / bane vilicae q / uae vixit ann(os) LC / Cania Ursina fili / a et Attius Verec / undianus genter / matri incompa / rabili.*

Prijevod: Dušama pokojnika (posvećeno). Kaniji Urbani, nadstojnici poljoprivrednog dobra, koja je živjela pedeset i pet godina kćerka Kanija Ursina i zet Atije Verkundijan uzornoj majci (podizju ovaj spomenik).

Datacija: kasni principat

Literatura: CIL 3 2118; J. Jeličić 1991, 29.

8. Stela veterana Marka Atija Verekundijana

Nalazište: Podstrana – pored stare crkve sv. Martina

Smještaj: stara crkva sv. Martina u Podstrani

Dimenzije: vis. 1,03 m; šir. 0,55 m; deb. 0,13 m

Materijal: vapnenac

Opis: Stela je pravokutnog oblika s trokutastim zabatom i odvojenim akroterijima, koji su ispunjeni karakterističnim ornamentima. Natpisno polje omeđeno je jednostavno uklesanim okvirom. Natpis glasi: *D(iis) M(anibus) / M(arco) Attio V / ercundi / ano veter / a(no) qui vixit / ann(os) LV Ca / nia Ursina / con(iugi) incom / parabili p / osu(it).*

Prijevod: Bogovima Manima. Marku Atiju Verekundijanu, veteranu koji je živio 55 godina. Neusporedivom suprugu postavila je Kanija Ursina.

Datacija: kasni principat

Literatura: B. Gabričević, 1969, 228-229, br. 7; D. Maršić, 2014, 212-213; *EDH* HD057006.

9. Nadgrobnna stela Atije Jukunde i Oktavije Valentine

Nalazište: u blizini groblja sv. Martina u Podstrani

Smještaj: dvorište kuće Jerka Bakote Antina - sv. Martin u Podstrani

Materijal: vapnenac

Opis: Nije u potpunosti sačuvana, ali usprkos tomu može se primjetiti kako je stela klasičnog, pravokutnog oblika s trokutastim zabatom i akroterijima ukrašenim rozetom i biljnim ornamentima. Natpis glasi: *D(iis) M(anibus) / Attiae / Iucundae / matri et soro / ri Octaviae / Valentinae / Lucilianus / parentibus / rarissimis /*

Prijevod: Dušama pokojnika (posvećeno). Atiji Jukundi majci i sestri Oktaviji Valentini Lucilijan, rođenima, jedinima...

Literatura: J. Jeličić 1991, 33.

10. Nadgrobni natpis Lucija Artorija Kasta

Nalazište: ogradni zid stare crkve sv. Martina u Podstrani

Smještaj: stara crkva sv. Martina u Podstrani

Dimenzije: vis. 1,08 m; šir. 2,31 m; deb. 0,39 m

Materijal: vapnenac

Opis: Natpisno polje uokvireno je profilacijom (*cyma recta*), blok je okružen ravnom i uskom trakom, dok su slova bila uklesana na sniženoj i izgllačanoj površini. Bočne strane bile su zaobljene, dok su okvir ukrašavale *ansae* (ručke) pelte tipa u čijoj su se unutrašnjosti nalazile dvije rozete, a ispod njih još jedna manja rozeta i palmeta. Natpis glasi:

D(is) M(anibus) // L(ucius) Artori[us Ca]stus 7(centurioni) leg(ionis) / III Gallicae item [7(centurioni) le]g(ionis) VI Ferratae item 7(centurioni) leg(ionis) II Adi[ut(ricis) i]tem 7(centurioni) leg(ionis) V Ma^sc(edonicae) item p(rimi) p(ili) eiusdem [leg(ionis)] praeposito / classis Misenatium [pr]aef{f}(ecto castrorum) leg(ionis) VI / Victricis duci legg(ionum) [---]m Britan(n)ic{i}/{mi}arum adversus Arm[enio(?)]s proc(uratori) centenario provinciae Li[burniae(?) iure] gladi(i) vi¹⁰vus ipse sibi et suis [posu]it

Prijevod: Bogovima Manima. Lucije Artorije Kast, centurionu legije Treća *Gallica*, također centurionu legije Šesta *Ferrata*, također centurionu legije Druga *Adiutrix*, također centurionu legije Peta *Macedonica*, također primipilu iste legije, prepozitu mizenske flote, prefektu legije Šesta *victrix*, zapovjedniku legija [---] iz Britanije(?) protiv Armenaca(?), prokuratoru centenariju provincije Li[burnije(?)] sa pravom izricanja presude i smrtne kazne, za života je postavio sebi i svojim.

Datacija: 180. – 230. Godina

Literatura: *CIL* 3, 1919 (8513; 12813); N. Cambi, 2014, 29-40; M. Glavičić, 2014, 60-63; Ž. Miletić, 2014, 111-130; D. Maršić, 2014, 208, 215; *EDH* HD053700.

11. Ulomak sarkofaga Lucija Artorija Kasta

Nalazište: Podstrana (stara crkva sv. Martina)

Smještaj: Arheološki muzej u Splitu, inv. br. A-5399

Dimenzije: vis. 0,38 m; šir. 0,52 m; deb. 0,18 m

Materijal: prokoneški mramor

Opis: Sarkofag je od prokoneškog mramora s okomitim strigilama (kanelure). Ručke tabule imaju oblik pelte (tzv. amazonski štiti) koje su slične onima na prvom natpisu, a unutar prostora

pelte nalaze se rozete i kitica akantusa. Sam tekst uklesan je u profilirano natpisno polje, a očuvana su samo tri nepotpuna retka. Natpis glasi:

*L(ucius) Artorius / Castus p(rimus) p(ilus) / leg(ionis) V Ma[c(edonicae)] pr/ae[fe]c[t]us
leg(ionis) / VI Victric(is) / [---]*

Prijevod: Lucije Artorije Kast, primipil legije Peta *Ma[cedonica]*, prefekt legije Šesta *Victrix* [---]

Datacija: 180. – 230. godina

Literatura: *CIL* 3, 12791 (14224); Cambi, 2014, 29-40; M. Glavičić, 2014, 63-64; 131-143; D. Maršić, 2014, 208, 215; *EDH* HD053922.

12. Stela Florije (H)ilare

Nalazište: Podstrana (lokalitet Brig)

Materijal: vapnenac

Opis: Natpis glasi: *Dis Manibus. Ilara notri benemerenti.*

Literatura: *CIL* 3, 8535; F. Bulić 1889, 49; D. Maršić 2014, 200.

13. Stela Florija Fusciona

Nalazište: Podstrana (lokalitet Brig)

Materijal: vapnenac

Opis: Natpis glasi: *Dis Manibus. Fuscioni Flora Hilara mater filio.*

Literatura: *CIL* 3, 8534; F. Bulić 1889, 49; D. Maršić 2014, 200.

14. Stela Kornelije Satrije

Nalazište: Podstrana (lokalitet Brig)

Materijal: vapnenac

Opis: *Cyma reversa* profilacija zamijenjena je ravnim trakama. Natpis je obrubljen urezanom linijom, dok se bogatija dekoracija nalazi u gornjem dijelu stele. Središte zabata ispunjeno je sa stiliziranom lisnatom dekoracijom. Trougaona polja zabata imaju za središnji motiv rozete s trodijelnim središtem. Natpis glasi: *Dis Manibus. Publius Florus Cornelianus Cornaliae Satriae matri carissimae posuit.*

Natpis u prijevodu glasi: Bogovima Manima. Publije Flor Kornelijan svojoj predragoj majci Korneliji Satriji postavi.

Literatura: *CIL* 3, 8532; F. Bulić 1889, 50; D. Maršić 2014, 200., 213.

15. Stela alumne Sekundine

Nalazište: Podstrana (lokalitet Brig)

Materijal: vapnenac

Opis: Površina natpisa zaravnjena je zubatim dijetlom. Friz u gornjem dijelu ispunjaju tri četverolisne rozete. Finalna obrada natpisa koja je podrazumijevala glačanje pročelja nije izvedena.

Literatura: *CIL* 3, 8547; D. Maršić, 200., 213.

16. Stela Tita Flavija Jukundijana

Nalazište: Gornja Podstrana (Crkva Sv. Ante)

Smještaj: niša bivšeg glavnog oltara u crkvi Sv. Ante u Gornjoj Podstrani

Dimenzije: Vis. 0,59 m, šir. 0,46 m i deb. 9,5 cm

Materijal: Vapnenac

Opis: U gornjem dijelu nalazi se trokutni zabat, flankiran poljima u funkciji pseudozabata. U rubovima zabata pak nalazi se biljna dekoracija u obliku polupalmete i listova, a u njegovom središtu portret pokojnog dječaka. Natpisno polje odvojeno je uklesanom linijom, a natpis je upisan pravilnim slovima u pet redaka. Natpis glasi: *D(is) M(anibus). / T(ito) F(lavio) Iucund/iano, mens(ium) / X (decem), fil(io) infelici/ssimo pos(uit seu uerunt).*

Datacija: 2. st. n. Kr.

Literatura: D. Maršić 2014, 203.

17. Stela Julije Lucifere i alumne Sekundine

Nalazište: Gornja Podstrana (Crkva sv. Ante)

Dimenzije: Visine je 0,31 m, širine 0,24 m i debljine 10-11 cm

Materijal: vapnenac

Opis: Natpisno polje obrubljeno je *cyma reversa* profilacijom, izvan koje se nalaze ravni okviri. Krunište je izvedeno u obliku „upisanog“ trokutnog zabata, u čijem se središtu nalazi rozeta s dvije stilizirane palmete. Natpis ima bogatiji obrub od Jukundijanove stelom, ali je ipak slabije kvalitete, te glasi: *D(is) M(anibus) . / I(ulia) Luci{e}(f)e/ra, Luci/dae alum/nae d(efunctae?) f(ecit?) / [titul?]u[m?].*

Datacija: kraj 2. st. n. Kr.

Literatura: D. Maršić 2014, 206.

18. Stela Statije Saturnine

Nalazište: lokalitet Stupi – Sv. Martin u Podstrani

Materijal: vapnenac

Opis: Natpis glasi: *D(is) M(anibus) . Stati(a)e Satur/nin(a)e, coniu/gi pientissi/m(a)e, qu(a)e vixit / annis XXXII (triginta duo), Petronius / {E}(F)irmus / p(o)s(uit)*. Stela Statije Saturnine može se odrediti kao „neraščlanjena zabatna stela.“ Nema nikakvu dekoraciju, čak ni standardiziranu profilaciju tipa *cyma reversa*. Kako su slova ispisana sve do ruba stele, to znači da profilacija nije bila izvedena ni bojom. Na zabatu i akroterijima mogu se uočiti tragovi obrade zubatim dijetlom. Površina sa natpisom malo je bolje uglačana.

Datacija: ili kraj 2. st. ili 3. st. n. Kr.

Literatura: D. Maršić 2014, 207.

19. Merkurijalova stela

Nalazište: Sv. Martin – Podstrana

Opis: U središtu se nalazi rozeta sa središnjim pupoljkom, a sa svake strane izbijaju polupalmete. Asimetričan je broj palmeta (na lijevoj strani tri, a na desnoj četiri), dok su interpunkcije izvedene kao mali kružići (možda se radi pokušaju prikaza interpunkcija u obliku bršljanovog lišća – *hederae distingues*). Zbog toga je izgledno da ova stela nije nastala ni u jednoj specijaliziranoj radionici. Natpis glasi: *D(iis) M(anibus) / Mercu / rialis de / licato su / o infeli / cissimo an / n(orum) b(ene) m(erenti) p(osuit)*.

Literatura: CIL 3, 12793, 12817; D. Maršić 2014, 214.

20. Votivna ara sa Silvanovim reljefom i natpisom

Nalazište: okoliš crkve sv. Martina u Podstrani

Opis: Pročelje prikazuje Silvana dok se u gornjem desnom uglu nalazi natpis koji glasi: *S(ilvano) A(ugusto) [s(acrum)] / L(-) P(-) S(-) / p(osuit)*. Silvan je prikazan u okretu nadesno, dok mu je u desnoj ruci zakrivljeni pastirski štap (*pedum*), a u lijevoj siringa (*siryx*) i mali vijenac (*corona*). Oko struka možda ima neku vrstu draperije ili kože s kesom. Na lijevoj nozi može se uočiti kozji papak, što potvrđuje da je ovo ikonografski tip na kojemu je Silvan prikazan kao Pan. Na reljefu je, pokraj Silvanove desne noge, prikaz manjeg predmeta, možda stiliziranog žrtvenika, stolca ili stijene, na koji se penje jedna životinja, vjerojatno pas. Također se oko samog Silvana mogu uočiti tragovi rada zubatim dijetlom, dok je površina reljefa većinom izlizana ili otučena, zbog čega detalji glave skoro pa i nisu vidljivi. Sam natpis

nespretno je izveden, uklesan između glave, ramena i siringe. Također je vjerojatno i da žrtveniku nedostaju gornja i donja profilacija.

Prijevod: Silvanu Uzvišenom posvećeno. Dragovoljno postavi.

Literatura: J. Jeličić 1991, 29; D. Maršić 2014, 217.

21. Reljef Silvana iz Gornje Podstrane

Nalazište: pročelje crkve sv. Ante u Gornjoj Podstrani

Smještaj: crkva sv. Ante u Gornjoj Podstrani

Dimenzije: duž. 40 cm, vis. 22 cm.

Materijal: vapnenac

Opis: Prikazuje slijeva nadesno Silvana i tri nimfe, njegove najčešće pratilice. Figure su jako oštećene, ali unatoč tome većina ikonografskih detalja jasno se razabire. Silvan je prikazan kao *Aegipan* (može se uočiti trokutasti papak na lijevoj nozi) što je čest slučaj u priobalnom području srednje Dalmacije. Što se tiče lica, ne može se razabrati je li u ovom slučaju Silvan prikazan kao *capricornus* (star, bradat, rogat) ili s mladenačkim licem. Na glavi mu se možda mogu uočiti ostaci desnog roščića, što bi značilo da je ipak prva opcija vjerojatnija. Prikazan je potpuno gol u stojećem stavu, dok desnom rukom prinosi ustima siringu. U lijevoj ruci drži pastirski štap (*pedum*), zavijen prema unutra, koji se nalazi između Silvana i nimfi te ukazuje na to da Silvan ne sudjeluje aktivno u kolu. Također se ispod štapa nalazi još jedna figura koja diže glavu prema Silvanu, moguće pas ili jare. Nimfe su prikazane uobičajeno, kako plešu u kolu, držeći se za ruke. Nimfa koja se nalazi neposredno do Silvana ima desnu ruku spuštenu, dok krajnje lijeva ima uzdignutu ruku u kojoj je vjerojatno držala grančicu trske ili rubac. Sve tri nimfe nose duge, duplo potpasane hitone, čiji je donji dio izveden okomitim kanelurama koji naznačuju nabore haljina. Nimfe su imale ili kraću kosu ili kosu s razdjeljkom na sredini, skupljenu na tjemenu, što je tipična frizura 2. i 3. st. Kompozicija je prikazana poprilično statično, u stavu Silvana i nimfi ne može se nazrijeti ni najmanji ritam koji bi ukazivao na želju klesara da pokaže pokret. Možda je to i do otučenosti reljefa, ali čvrsti stav s obje noge na zemlji ipak govori da su figure izrazito statične.

Datacija: 3. st. n. Kr.

Literatura: D. Maršić 1994, 112-113.; D. Maršić 2014, 217.

22. Dijanin kipić

Nalazište: Podstrana

Smještaj: Arheološki muzej u Splitu, inv. br. H 3520

Dimenzije: vis. 5,9 cm

Materijal: masivno lijevano, tamnozeleno patina

Opis: Božica Dijana oslonjena je na desnu nogu, a lijeva joj je savijena u koljenu i bačena otraga, dok na nogama nosi niske čizmice (*endromides*). Od odjeće ima kratki, nisko potpasani hiton (tuniku), draperije izvučene preko pojasa te ogrtač (*chlamys*). U lijevoj ruci mogu joj se nazrijeti ostaci luka, dok podignutom desnom rukom poseže za strijelom iz tobolca koji joj se nalazi na leđima. Dijana također ima karakterističnu kosu svezanu vrpcom u čvor na tjemenu, a na kosi joj se nazire dijadem. Većina lica je propala, jedino što je ostalo je gornji dio desnog obraza s okom.

Datacija: Nije moguće sa sigurnošću datirati kipić, ali elegantna izvedba i tip frizure navode na zaključak da je vjerojatno nastao u kasnom 2. st. n. Kr.

Literatura: D. Maršić 2014, 217-218.; J. Žanić-Protić 1988, 24.

23. Fragment reljefa Sola Invikta

Nalazište: zidić groblja crkve sv. Martina

Dimenzije: šir. 0,42 m, vis. 0,28 m, deb. 0,14 m

Materijal: vapnenac

Opis: Očuvan je donji dio reljefate mali dio slikovnog polja i donjeg okvira s natpisom. Od figura su sačuvana bosa stopala boga, cijelo tijelo četveronožne životinje s velikom njuškom te polukružno savijeni rep druge životinje. Reljef je stajao na širokoj i neuokvirenoj traci, na kojoj piše[--- s(?)]*ER(vus) INVIC(to) S[oli V(otum) S(olvit)]*. S obzirom da je ovaj lik Sola prikazan prema uobičajenoj ikonografiji, pretpostavlja se da je u jednoj ruci držao bič, a u drugoj luč ili kuglu (globus). Do njega su se nalazile i dvije životinje, njihov je prikaz jako oštećen, a dobro su im očuvane samo noge. Na lijevoj strani reljefa može se prepoznati pas koji sjedi na stražnjim nogama, dok mu je gornji dio tijela uspravan. S obzirom da mu se vide obrisi njuške i uši, može se vidjeti da je glava okrenuta prema ljudskoj figuri, suprotno od tijela. Ispred je također bio još jedan prikaz koji nije moguće prepoznati, iako se možda radi o manjem psu. Na desnoj strani, lijevo od čovjeka, leži lav okrenut u desnom smjeru. Iako je sačuvana samo stražnja polovica tijela, vidljiv je karakterističan dugi i zavijeni rep.

Datacija: reljef nastao između prvih desetljeća 3. st. i ranog 4. st.

Literatura: N. Cambi 2017, 29-30; D. Maršić 2014, 217.

24. Fragment muškog torza

Nalazište: Podstrana – Sv. Martin (Vinine)

Smještaj: slikarski atelje akademskog slikara Ante Kaštelančića

Materijal: bijeli mramor

Opis: Gornji dio torza mlađe muške osobe s plaštem prebačenim preko lijevog ramena.

Literatura: J. Jeličić 1991, 27; D. Maršić 2014, 220-221.

25. Natpis namjesnika Auzonija

Nalazište: Sv. Martin u Podstrani

Dimenzije: vis. 0,35 m, šir. 0,54 m, vis. oko 1,2 m

Materijal: vapnenac

Opis: Spomenik je fragmentiran sa svih strana, osim s lijeve, gdje je se može vidjeti prazna traka i okomito položena ordinacijska crta. Natpis glasi: *si quis i[tem]/ivs negabatvr ve[nandi/nunc temporibus p[es]/simis vir spectabilis]/Ausonius comis sacr[i] consistorii et Dalmatia/rum consulens per[/fectissimus praefectus (praetorio) Illyrici ... um ho.*

Literatura: N. Cambi 2017, 150-162.

26. Natpis Viscije Paule i Viscije Firme

Nalazište: Stupi - Sv. Martin u Podstrani

Materijal: vapnenac

Opis: spominje nekoliko članova obitelji Viscija Valenta - Visciju Paulu, sestru, i Visciju Firmu, suprugu Kvinta Viscija Valenta, koji im je podigao zajednički spomenik s obzirom da su umrle iste godine. Natpis je pisan u obliku epigrama. Pisan je u stihovima, u heksametru. Također su pored nadgrobne stele pronađena tri groba koja su najvjerojatnije pripadala navedenim osobama. U grobovima su pronađeni svakodnevni ženski predmeti, koštana ukosnica, prazna brončana tuba koja je vjerojatno služila za kozmetički prah (*atramentum*), brončani ključ s prstenom i neki sitni predmeti Natpis glasi: *Viscia Paula, soror, et coniunx Viscia Firma uno anno obiire simul, duo mensibus inter; nonaginta annos vixerunt adque duobus; quadraginta et quinque soror, reliquos fuit uxor. Quarum pro meritis tumulis duo corpora iunxi Q(uintus) Viscius Valens duplici pietate propinquus.*

Natpis u prijevodu glasi: Viscija Paula, sestra, i supruga Viscija Firma iste su godine, u dva mjeseca, umrle skupa; devedeset i dva ljeta življahu one: četrdeset i pet imaše sestra, ostalo ženino bješe. Poradi zasluga njenih tijela dva humcima združenih Kvinto Viscije Valent, dvostrukom ljubavlju bliz im.

Literatura: J. Jeličić 1991, 33-34.

27. Ulomak sarkofaga postolara Honorata

Nalazište: Podstrana (Crkva sv. Martina)

Smještaj: uzidan u pločnik ispred oltara crkvice sv. Martina

Opis: Na sarkofagu ne postoje poganske oznake, a za grob je upotrijebljena biblijska riječ *arca* na tekstu s pročelja stajalo *Arca Honorato calegario* ("Arka postolaru Honoratu").

Literatura: CIL 3, 14239; D. Maršić 2003, 442; D. Vlašić 1988, 23.

9. Sažetak

Ovaj rad bavi se rimskim razdobljem na prostoru između rijeke Žrnovnice i Jesenica. Riječ je o zapadnome dijelu Primorskih Poljica koja spadaju u širu regiju Poljica. U predrimsko doba to je bio prostor triju zajednica (*civitates*), Pituntina, Nerastina i Onastina. O njihovu razgraničenju govore dva pronađena terminacijskih natpisa, jedan u selu Dubravi, a drugi poviše naselja Sumpetra. Romanizacija prostora između rijeke Žrnovnice i Jesenica započinje nakon 76. g. pr. Kr. kada su Rimljani zavladao širim salonitanskim prostorom. Dolaskom rimske vlasti na priobalju razvija se krajolik „vila rustika“ karakterističan za ruralna područja okupirana od strane rimskih doseljenika. Najznačajnija antička aglomeracija nalazila se na mjestu današnjeg naselja Sv. Martin, na samoj morskoj obali, gdje su pronađeni tragovi arhitekture koji svjedoče o postojanju naseobinskih kompleksa, dok su grobovi pronađeni na još više mjesta. Rimske obitelji koje su ovdje imale svoja gospodarska imanja uglavnom su pripadale srednjim slojevima, riječ je većinom o veteranima, oslobođencima, trgovcima i sl. Najpoznatiji nalazi s prostora između rijeke Žrnovnice i Jesenica natpisi su pronađeni na prostoru Sv. Martina na kojima je komemoriran Lucije Artorije Kast, rimski časnik viteškog položaja (CIL III, 1919=8513=12813 i 12791=14224). U kulturnoj sferi dominiraju božanstva tzv. delmatskog panteona. Pituntini su, kao i druga ilirska plemena, posebice štovali Silvana, pastirsko božanstvo, te je njegovo štovanje ostalo zasvjedočeno na nekoliko mjesta. S razvojem rimske naseljenosti, vezan je i uznapredovali sustav komunikacija. O tome da je rimska magistralna cesta prolazila kroz Primorska Poljica govore rimski i kasnoantičko, ranosrednjovjekovni, kartografski i zemljopisni izvori, Tabula Peutingeriana i *Kozmografija* Anonimnog Ravenjanina. Kasnoantički period donosi promjene na prostor između Žrnovnice i Jesenica. Prodor naroda s istoka te bizantsko-gotski sukobi unose nemir na šire salonitansko područje, zbog čega važne strateške točke ponovno postaju bitne, kao što su prapovijesne gradine Perunsko i Mutogras. Na lokalitetu Brdine otkriven je i fragmentiran natpis na kojem se spominje Julije Auzonije, namjesnik Dalmacije u razdoblju kasne antike. Do danas jedini sigurni ranokršćanski nalaz s područja rimskog Pituntija jest nalaz prednjeg dijela sarkofaga s natpisom „Arca Honorato calegario“, koji je danas uzidan u pločnik ispred oltara crkvice sv. Martina. Zbog ovog otkrića postoji jako velika mogućnost da se upravo ispod današnje crkvice nalaze ostaci ranokršćanske bazilike, nastale na ruševinama antičkog gospodarskog imanja.

Ključne riječi: Pituntium, Sv. Martin, rimsko razdoblje, nadgrobni natpisi

10. Summary

This paper studies the area between the river Žrnovnica and Jesenice during the Roman Period. The area in question is the western part of Primorska Poljica, which is, again, a part of a wider Poljica region. In pre-Roman times this area was inhabited by the three tribes, the Pituntini, Nerastini and Onastini. Two Roman inscriptions, one found in the village Dubrava, another near Sumpetar, provide information about the area these tribes inhabited. The Romanization of the area between the river Žrnovnica and Jesenice began after 76 BC. It was then that the Romans started settling the wider Salona area. With the arrival of the Roman authorities, a new landscape, that of „*villae rusticae*“ started appearing on the coast, which was usual for rural areas occupied by Roman settlers. The most important ancient agglomeration is located on the site of St. Martin, right on the seashore. Traces of architecture found there testify to the existence of settlement complexes, with graves found in even more places. Roman families who had their land there mostly belonged to the middle classes, usually veterans, freedmen, merchants and the like. The most famous inhabitant of Pituntium was Lucius Artorius Castus, a Roman officer, whose two inscriptions (CIL III, 1919=8513=12813 and 12791=14224) represent the most important findings for Pituntium up until this date. The cult sphere was dominated by the so-called deities of the Delmatian patheon. The Pituntini, like other Illyrian tribes, especially worshiped Silvanus, a pastoral deity, whose worship remained attested in several places. During this time the Roman road passed through Pituntium, an information that can be found in Roman and early medieval cartographic sources, Tabula Peutingeriana and the Cosmography of the Annonymous Ravennatis. The late antiquity period brought changes everywhere, including in the area between the river Žrnovnica and Jesenice. The penetration of people from the east and the Byzantine-Gothic conflicts brought unrest to the wider Salona area, which made important strategic points relevant yet again, namely the prehistoric forts Perunsko and Mutogras. A fragmented inscription mentioning Julius Ausonius, the governor of Dalmatia during late antiquity, was discovered at the Brdine site. To this day, the only reliable early Christian discovery from the Roman Pituntium is the front of a sarcophagus with the inscription „*Arca Honorato calegario*“ which is now built into the sidewalk in front of the altar of the church of St. Martin. Due to this discovery, there is a very high possibility that there are remains of an early Christian basilica just below today's church, built on the ruins of an ancient property.

Key words: Pituntium, St. Martin, Roman period, headstone

11. Popis kratica

BASD – *Bulletino di archeologia e storia dalmata*

CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*

EDH – *Epigraphische Datenbank Heidelberg*

12. Popis literature

V. Barbarić 2010

Vedran Barbarić, Autohtono stanovništvo istočne obale Jadrana u zadnjem tisućljeću prije Krista, *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb 2010, 57-61.

I. Baučić 1991

Ivo Baučić, Obilježja prirodne sredine, *Podstrana od davnine do naših dana*, Podstrana 1991, 9-18.

I. Benković 2006

Ivan Benković, Zemljopisni i gospodarski okvir života, *Omiš i Poljica*, Zagreb 2006, 11.-29.

I. Borzić 2014

Igor Borzić, Podstrana i karakteristike njezinog pejzaža i geografije u antici, *Lucije Artorije Kast i legenda o kralju Arturu*, Split 2014, 71-91.

F. Bulić 1884

Frane Bulić, Iscrizioni inedite. Epetium (Stobreč), *Bulletino di archeologia e storia Dalmata*, 7, Split 1884, 54.

F. Bulić 1889

Frane Bulić, Iscrizioni inedite. Epetium (Stobreč), *Bulletino di archeologia e storia Dalmata*, 12, Split 1889, 49-51.

F. Bulić 1890

Frane Bulić, Iscrizioni inedite. Dubrava di Poljica, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, 13, Split 1890, 145-150.

F. Bulić 1893

Frane Bulić, Iscrizioni inedite. Pituntium (Podstrana di Poljica), *Bulletino di archeologia e storia dalmata*, 16, Split 1893, 177-179.

F. Bulić 1896

Frane Bulić, Iscrizioni inedite. Pituntium (Podstrana di Poljica), *Bulletino di archeologia e storia Dalmata*, 19, Split 1896, 145-146.

D. Bulić 2012

Davor Bulić, Rimska centurijacija Istre. *Tabula*, (10), 50-74.

N. Cambi 1991

Nenad Cambi, *Antička Salona*, Split 1991, 7-46.

N. Cambi 2002

Nenad Cambi, *Antika*, Zagreb, 55-57.

N. Cambi 2014

Nenad Cambi, Lucije Artorije Kast: njegov grobišni areal i sarkofag u Podstrani (Sveti Martin) kod Splita, *Lucije Artorije Kast i legenda o kralju Arturu*, Split 2014, 29-40.

N. Cambi 2017 a)

Nenad Cambi, Nova svjedočanstva solarnih i mističnih kultova u Dalmaciji, *Tusculum*, 10 (2), 23-32.

N. Cambi 2017 b)

Nenad Cambi, Ausonius comes sacrii consistorii, vir spectabilis, *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za društvene znanosti*, (529=52), 157-169.

B. Gabričević 1968

B. Gabričević, Neobjavljeni rimski natpis iz Podstrane, *Poljički zbornik*, 1, 1968., 133 – 141.

M. Glavičić 2014

Miroslav Glavičić, Artorii u rimskoj provinciji Dalmaciji, *Lucije Artorije Kast i legenda o kralju Arturu*, Split, 59-70.

I. Jadrić-Kučan 2014

Ivana Jadrić-Kučan, Rimski carski kult na području od Salone do Oneja, *Lucije Artorije Kast i legenda o kralju Arturu*, Split, 165-176.

J. Jeličić 1991

Jasna Jeličić, Pituntium u svjetlu arheoloških nalaza, *Podstrana od davnine do naših dana*, Podstrana, 19-43.

B. Kirigin 2012

Branko Kirigin, Salona i more – neke napomene, *Munuscula in honorem Željko Rapanić: Zbornik povodom osamdesetog rođendana*, Zagreb-Motovun-Split, 2012, 59- 87.

A. Kurilić 2014

Anamarija Kurilić, Some problems concerning the reading of the *CIL* 3, 12813, *Lucije Artorije Kast i legenda o kralju Arturu*, Split 2014, 131-143.

P. Lisičar 1949

Petar Lisičar, O prehistorijskim i grčkim vazama nađenim u Dalmaciji, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LII (1935 – 1941), Split 1949, 35. – 49.

D. Maršić 1994

Dražen Maršić, Reljef Silvana i nimfi i ulomak predromaničkog zabata iz Crkve sv. Ante i Roka u Podstrani kod Splita, *RFFZd* 33 (20), Zadar 1994, 109-120.

D. Maršić 1997

Dražen Maršić, Problemi istraživanja antičkog Epetija, *Diadora*, 18-19, Zadar 1997, 47-76.

D. Maršić 2003

Dražen Maršić, Antička naselja *Pituntium*, *Neraste* i *Oneum*, *Histria Antiqua*, 11, 2003., 435-448.

D. Maršić 2004

Dražen Maršić, Izgubljeni salonitanski spomenici (I). Portretna stela obitelji Pompeius, *Adrias*, 11, 2004., 11-40.

D. Maršić 2014

Dražen Maršić, Antički profil Podstrane i okolice, *Lucije Artorije Kast i legenda o kralju Arturu*, Split, 187. – 225.

D. Maršić, M. Lozo 1994

Dražen Maršić i Marjan Lozo, Reambulacija pretpovijesnih radina i gomila na Primorskoj kosi iznad Podstrane, *Obavjesti Hrvatskog arheološkog društva*, 24/2, 1994., 46. – 48.

R. Matijašić 2009

Robert Matijašić, *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, Zagreb, 2009., 73. – 114.

Ž. Miletić 2014

Željko Miletić, Lucius Artorius Castus i Liburnia, *Lucije Artorije Kast i legenda o kralju Arturu*, Split, 111. – 129.

A. Novaković 1992

Ante Novaković, Neobjelodanjeni antički natpisi iz Sumpetra (Nareste), *Mosorska vila*, 1/3-4, 1992., 169. – 174.

A. Novaković 2006

Ante Novaković, Svjedočanstva najstarije prošlosti, *Omiš i Poljica*, Zagreb, 29. – 45.

F. Oreb 1999

Franko Oreb, Rimska vila u Strožancu nedaleko od Splita, *Opusc. archaeol.* 23 – 24, Split, 441. – 449.

U. Pasini 2004

Uroš Pasini, *Zemljopis starog svijeta : naturalis historia II,IV,V i VI knjiga / Plinije Stariji ; preveo i bilješkama popratio Uroš Pasini*, Zagreb 2004

P. Petrić 1991

Perislav Petrić, Toponimi Podstrane, Podstrana od davnine do naših dana, Podstrana, 171 – 194.

I. Rubić 1968

Ivo Rubić, Poljica (geografska studija), *Poljički zbornik*, sv. 1, Zagreb, 7-31.

J. Roglić 1978

Josip Roglić, Geografski aspekt Poljica, *Poljički zbornik*, sv. 3, Split, 15. – 26.

M. Sanader 1994

Mirjana Sanader, Vilicus - prilog poznavanju djelatnosti upravitelja imanja i državnog namještenika. *Opuscula archaeologica*, 19 (1), 97-109.

M. Suić 1955

Mate Suić, Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali, *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Zadar, 1. – 36.

M. Suić 2003

Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 2003.

D. Tončinić 2011

Domagoj Tončinić, *Spomenici VII. legije na području rimske provincije Dalmacije = Monuments of Legio VII in the Roman Province of Dalmatia / Domagoj Tončinić ; [autor fotografija Ante Verzotti]*, Split 2011.

D. Vlašić 1988

Danko Vlašić, *Prošlost Podstrane*, Split 1988, 11. – 30.

J. J. Wilkes 1974

J. J. Wilkes, Boundary stones in Roman Dalmatia, *Arheološki vestnik*, 25, 1974., 258. – 275.

M. Zaninović 1991

Marin Zaninović, *Avsonivs vir spectabilis novi namjesnik kasnoantičke Dalmacije, Podstrana od davnine do naših dana*, Podstrana, 45. – 54.

M. Zaninović 2007

Marin Zaninović, *Ilirsko pleme Delmati*, Šibenik, 2007., 147. – 150.

13. Popis slika

Slika 1. Gradine i kamene gomile na prostoru Poljica (I. Borzić 2014)

Slika 2. Terminacijski kamen o razgraničenju Pituntina i Nerastina (<http://lupa.at/21504>)

Slika 3. Terminacijski natpis o razgraničenju Nerastina i Onastina (<http://lupa.at/21503>)

Slika 4. Granice između Pituntina, Nerastina i Onastina (I. Borzić 2014.)

Slika 5. Ager Salonitanus (M. Suić, 1955.)

Slika 6. Kamen međaš iz Podstrane (I. Borzić, 2014.)

Slika 7. Natpis M. Atija Cine s lokaliteta Javor (F. Bulić, 1884.)

Slika 8. Natpis M. Atija Cine iz Gornje Podstrane (D. Maršić, 2014.)

Slika 9. Stela Kanije Urbane (D. Maršić, 2014.)

Slika 10. Stela M. Atija Verkundijana (D. Maršić, 2014.)

Slika 11. Nadgrobna stela Atije Jukunde i kćeri Oktavije Valentine (J. Jeličić, 1991.)

Slika 12. Torkular za masline unutar groblja Sv. Martina (N. Cambi, 2014.)

Slika 13. Ogradni zid crkvice sv. Martina (N. Cambi, 2014.)

Slika 14. Nadgrobni natpis Lucija Artorija Kasta (M. Glavičić, 2014.)

- Slika 15. Fragment sarkofaga Lucija Artorija Kasta (M. Glavičić, 2014.)
- Slika 16. Natpis na sarkofagu Lucija Artorija Kasta prema F. Bulić (M. Glavičić, 2014.)
- Slika 17. Novopronađeni fragment sarkofaga Lucija Artorija Kasta (N. Cambi, 2014.)
- Slika 18. Slika 18. Spomenik (H)ilare svojoj majci (F. Bulić, 1889.)
- Slika 19. Spomenik P. Floriusa Cornelianusa majci Korneliji Satiji (F. Bulić, 1889.)
- Slika 20. Stela Tita Flavija Jukundijana (D. Maršić, 2014)
- Slika 21. Stela Julije Lucifere i alumne Sekundine (D. Maršić, 2014)
- Slika 22. Portretna stela obitelji *Pompeius* (D. Maršić, 2014.)
- Slika 23. Stela Statije Saturnine (D. Maršić, 2014.)
- Slika 24. Stela koju je Merkurijal posvetio petogodišnjem delikatu (D. Maršić, 2014.)
- Slika 25. Stela Florija Fusciona (D. Maršić, 2014.)
- Slika 26. Stela alumne Sekundine (D. Maršić, 2014.)
- Slika 27. Votivna ara sa Silvanovim reljefom i natpisom (D. Maršić, 2014.)
- Slika 28. Reljef Silvana iz Gornje Podstrane (D. Maršić, 1994.)
- Slika 29. Dijanin kipić (D. Maršić, 2014.)
- Slika 30. Fragment reljefa Sola Invikta (D. Maršić, 2014.)
- Slika 31. Fragment muškog torza (J. Jeličić, 1991.)
- Slika 32. Natpis kasnoantičkog namjesnika Auzonija (N. Cambi, 2017.)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Eleonora Wcelj, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice Povijest i anglistika, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 25.09.2020.

Potpis Eleonora Wcelj

Izjava o pohrani završnog/diplomskog rada (podcertajte odgovarajuće) u Digitalni
 repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu

Student/ica: ELEONORA VECELJ

Naslov rada: PROSTOR IZMEĐU RIDELE ŽPNOVNICE I JESENICA u ELIŠKO DOBA

Znanstveno područje: HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Znanstveno polje: POVIJEST

Vrsta rada: DIPLOMSKI RAD

Mentor/ica rada:

doc.dr.sc. Ivan Matijević

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Komentor/ica rada:

doc.dr.sc. Ivan Basić

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Članovi povjerenstva:

Ivanica Forster, asistent

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog završnog/diplomskog rada (zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uredenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude:

- a) rad u otvorenom pristupu
 - b) rad dostupan studentima i djelatnicima FFST
 - c) široj javnosti, ali nakon proteka 6 / 12 / 24 mjeseci (zaokružite odgovarajući broj mjeseci).
- (zaokružite odgovarajuće)

U slučaju potrebe (dodatnog) ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom tijelu u ustanovi.

Mjesto, nadnevak: SPLIT 25.09.2020.

Potpis studenta/studentice: ELEONORA VECELJ

